

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**MEHMET FUAT KÖPRÜLÜ'NÜN II. MEŞRUTİYET
DÖNEMİ MİLLİ TARİH DERS KİTAPLARI**

AYLİN ALTAY

TEZ DANIŞMANI:
DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDÜLKERİM ASILSOY

NİSAN-2018

T.C.

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi Aylin Altay'ın "Mehmet Fuat Köprülü'nün II. Meşrutiyet Dönemi Milli Tarih Ders Kitapları" başlıklı tezi 11/04/2018 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Yasin ÇAKIREL

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans derecesi elde etmek için gerekli olan koşulları sağladığını onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Faruk DOĞAN

Tarih Anabilim Dalı Başkanı

Bu tezi okuyarak içerik ve nitelik açısından incelediğimizi ve Yüksek Lisans derecesi almak için yeterli olduğunu onaylıyoruz.

Dr. Öğr. Üyesi Abdülkerim ASILSOY

Tez Danışmanı

Jüri Üyeleri:

Dr. Öğr. Üyesi Veysi AKIN (Trakya Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Raşit GÜNDOĞDU (Kırklareli Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Abdülkerim ASILSOY (Kırklareli Üniversitesi)

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Aylin ALTAY

11/04/2018

ÖZ

MEHMET FUAT KÖPRÜLÜ’NÜN II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ MİLLİ TARİH DERS KİTAPLARI

Altay, Aylin

Yüksek Lisans, Tarih

Tez Yöneticisi: Dr. Öğr. Üyesi Abdülkerim Asılsoy

Nisan 2018

Fuat Köprülü’nün eseri olan Milli Tarih ders kitapları 1337 yılında II. Meşrutiyet dönemi müfredat programına uygun olarak, ilkokullarda okutulmak üzere Türkçülük bakış açısıyla, modern tarihçilik metotlarına uygun olarak dört cilt halinde yazılmıştır. Biz öncelikle elimizdeki Milli Tarih ders kitaplarını latinize ettik ve *1329 Maarif Nezareti Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı* ile ona bağlı olarak hazırlanmış olan 1337 tarihli devre-i mutavassıta ve devre-i aliyye ders kitaplarını konu ve dikkat edilmesi gereken hususlara uygunluğu konusunda karşılaştırıp değerlendirmelerde bulduk. Bilindiği üzere Fuat Köprülü, yaptığı çalışmalar ve tarihçiliğe getirdiği yeniliklerle çok mahir ve öncü bir ilim insanıdır. Türk tarihçiliğine kazandırdığı kendi usulünü eserlerinde ustaca uygulamıştır. Milli Tarih ders kitapları da buna verilecek en iyi örneklerdendir. Fuat Köprülü, Türk milliyetçiliğine büyük hizmetlerde bulunmuştur. Milli Tarih ders kitapları isminden de anlaşılacağı üzere Türk milliyetçiliği bakış açısı ile yazılmış ve milli kimliğini tanıyan, milli değerlerini bilen Türk milliyetçisi vatandaşlar yetiştirmeye hizmet etmiştir. Biz çalışmamız sayesinde bir dönemin ders kitaplarına ışık tuttuğumuza inanıyoruz ve geçmişimizde okutulmuş olan Tarih ders kitaplarını günümüze taşımanın sevincini yaşıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Fuat Köprülü, Milli Tarih, Eğitim Tarihi, Ders Kitabı, Türkçülük

ABSTRACT

II. CONSTITUTIONAL HISTORY NATIONAL HISTORY TEXTBOOKS OF MEHMET FUAT KÖPRÜLÜ

Altay, Aylin

Master of Arts, History

Supervisor: Assistant Professor Abdülkerim Asılsoy

April 2018

The National History textbooks, the work of Fuat Köprülü, In accordance with the curriculum of the constitutional period, it was written in four volumes in accordance with modern historiography methods, from a Turkism point of view, to be read in primary schools. We firstly lectured the National History textbooks of ours and compared them with the subjects of the 1329 Maarif Nezareti Mekatib-i İbtidaiye Course Curriculum and its related 1337 curriculum books and their relevance to the matters to be considered. As is known, Fuat Köprülü is a very sophisticated and pioneering scholar with innovations in his work and history. He practiced masterfully in his own method of work which he gained to Turkish historiography. National History textbooks are the best examples. Fuat Köprülü has been in great service to Turkish nationalism. The National History textbooks, as the name implies, were written with a perspective of Turkish nationalism and served to raise Turkish nationalist citizens who recognize national identity and who know their national values. We believe that we are shedding light on the textbooks of a period of time thanks to our work, and we are experiencing the joy of the day-to-day history textbooks that have been taught in our lives.

Key words: Fuat Köprülü, National History, History Education, Textbooks, Turkism

ÖNSÖZ

Gerek Lisans, gerek yüksek lisans ders dönemlerimde engin bilgisiyle yolumu aydınlatan, tez konumu belirlememde ve tezimin birçok probleminde benden ilgi ve yardımlarını esirgemeyen çok değerli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Abdülkerim Asılsoy hocama sonsuz saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca yine lisans, yüksek lisans ve sonrasında hayata atıldığım süreçte bana her konuda büyük desteği olan, hiçbir zaman yardımlarından mahrum bırakmayan saygıdeğer Dr. Öğr. Üyesi Raşit Gündoğdu hocama ve görüş ve önerileriyle tezimin şekillenmesinde önemli ölçüde katkıda bulunan Dr. Öğr. Üyesi Veysi Akın Beyefendi'ye müteşekkirim.

Hayatım boyunca bana her türlü sıkıntılarında ve yoğun tez çalışması döneminde, maddi ve manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen hayattaki en kıymetlilerim olan annem Emine Altay'a ve babam Aziz Altay'a ne kadar teşekkür etsem azdır.

Aylin Altay
Nisan, 2018
İstanbul

İÇİNDEKİLER

BEYAN	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR.....	xi
TABLolar.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

FUAT KÖPRÜLÜ'NÜN KISA BİYOGRAFİSİ	3
1.1. FUAT KÖPRÜLÜ'NÜN TÜRKÇÜLÜK ANLAYIŞI.....	4
1.2. FUAT KÖPRÜLÜ'NÜN EN ÖNEMLİ ESERLERİ.....	8

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ TARİH DERS KİTAPLARININ İNCELENMESİ.....	11
2.1. KÖPRÜLÜ'YE GÖRE II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ TARİHÇİLİĞİ	11
2.1.1. Köprülü'nün Tarih Usûlü ve Bu Usûlün Milli Tarih Ders Kitaplarına Yansıması	14
2.2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ TARİH DERS KİTAPLARI. 18	
2.2.1. Ders Kitaplarının Müfredatla Uyumu.....	20

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ TARİH DERS KİTAPLARI'NIN LATİNİZASYONU	37
3.1. MİLLİ TARİH DEVRE-İ MUTAVASSITA - BİRİNCİ SENE (1337).....	37
Eski Türkler	37
Anadolu'da Türkler	39
Osmanlılar	41

Orhan Bey (726-761).....	44
Murad-ı Hüdavendigâr (761-791)	46
Yıldırım Bayezid (791-804)	48
Süleyman Çelebi (804-813).....	50
Musa Çelebi (813-816).....	51
Çelebi Sultan Mehmet (816-824)	52
İkinci Sultan Murad (824-855).....	52
Fatih Sultan Mehmed (855-886).....	54
İkinci Sultan Bayezid (886-918).....	56
Yavuz Sultan Selim (918-926)	57
Kanuni Sultan Süleyman (926-974)	59
İkinci Sultan Selim (974-982)	62
Üçüncü Sultan Murad (982-1003).....	63
Üçüncü Sultan Mehmed (1003-1012)	65
Birinci Sultan Ahmed (1012-1026)	66
3.2. MİLLÎ TARİH DEVRE-İ MUTAVASSİTA - İKİNCİ SENE (1337).....	68
İkinci Sultan Osman (1027-1031)	68
Birinci Sultan Mustafa (1031-1032).....	69
Dördüncü Sultan Murad (1032-1049)	70
Sultan İbrahim (1049-1058)	71
Dördüncü Sultan Mehmed (1058-1099).....	73
Sultan Süleyman (1099-1102).....	77
İkinci Sultan Ahmed (1102-1106).....	77
İkinci Sultan Mustafa (1106-1115).....	78

Üçüncü Sultan Ahmed (1115-1143).....	79
Birinci Sultan Mahmud (1143-1168)	82
Sultan Osman ve Sultan Mustafa (1168-1187).....	84
Birinci Sultan Abdülhamid (1187-1203).....	86
Üçüncü Sultan Selim (1203-1222)	86
Dördüncü Sultan Mustafa (1222-1223).....	89
İkinci Sultan Mahmud (1223-1255)	90
Sultan Abdülmecid (1255-1277)	95
Sultan Abdülaziz (1277-1293).....	97
Beşinci Sultan Murad (1293).....	99
İkinci Sultan Abdülhamid (1293-1327).....	100
Son Felaketlerimiz	105
3.3. MİLLİ TARİH DEVRE-İ ALİYYE - BİRİNCİ SENE (1337)	
.....	108
Mısırlılar	108
Fenikeliler	111
Keldaniler- Asuriler	113
İraniler	115
Hititler.....	116
Türkler	117
Beni İsrail	122
Yunanlılar	125
Romalılar	129
Kurun-ı Vusta	134
İslam Tarihi.....	137

Emeviye Devleti	142
Abbasiye Devleti	143
Kurun-ı Vusta'da Türkler	146
Ehl-i Salib Seferleri	149
3.4. MİLLİ TARİH DEVRE-İ ALİYYE - İKİNCİ SENE (1337)	150
Kurun-ı Cedide	150
Mezheb Mücadeleleri	154
Avrupada Mutlâkiyetçi Hükümetlerin Teşekkülü	155
On Dördüncü Lui.....	156
Avrupada Meşrûtiyetin Başlangıcı	157
Osmanlı Medeniyeti	158
Tarz-ı idâre	159
Osmanlılarda Ulûm ve Fünûn-Sanâyi-i Nefîse	163
Osmanlılarda Teştit Devri	167
Rusya'da Deli Petro ve Islâhât	171
Asr-ı Hazırda Avrupa	179
Avrupa'da Meşrutiyet Cereyanının Galebesi	186
Osmanlı - Rus Münasebeti	187
Avrupa'da Milliyet Fikirleri ve Netayici.....	193
On Dokuzuncu Asırda Başlıca Keşifler ve İhtira'lar.....	198
Avrupalıların Müstemlekat Siyaseti	199
SONUÇ	201
KAYNAKÇA	203

KISALTMALAR

C.	: Cilt
der.	: Derleyen
ed.	: Editör
İlh.	: İlâ Âhir
Nu.	: Numara
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan Sayfaya
S.	: Sayı
Y.	:Yıl

TABLÖLAR

Tablo 1: Devre-i Aliyye Birinci Sınıf Ders kitabı-Müfredat Programı Karşılaştırması.....	25
Tablo 2: Devre-i Aliyye İkinci Sınıf Ders kitabı-Müfredat Programı Karşılaştırması.....	30

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, içerisinde birçok etnik kökeni ve farklı dini barındıran bir devletti. Fransız ihtilali ile ortaya çıkan milliyetçilik akımı neticesinde tüm dünyaya yayılan millet olma fikri Osmanlı topraklarına da ulaşmış Osmanlı devleti içinde yaşayan farklı etnik grupları ayaklandırarak Osmanlının parçalanmasına sebep olmuştur. Osmanlı aydınları bu parçalanmayı önlemek için çeşitli yollar aramıştı, bu yollardan biri de Osmanlı Devleti'ni Türk milleti temelinde milli bir devlet haline getirme fikriydi.

Milli devletlerin; varlığını, devamlılığını ve hürriyetini sağlayacak en önemli aracı, toplumun kendi milli tarihini öğrenmesi, milli ve manevi duygulara sahip olmasıdır. Bu nedenle ilkokullarda milli tarihe büyük önem verilmiştir. Milli tarih bilinci daha ilkokul yıllarında insanların zihinlerinde yer ettiği cihetle Mehmet Fuat Köprülü bu amaçla ilkokullarda okutulmak üzere tezimizin konusu olan Milli Tarih ders kitaplarını yazmıştır.

Literatüre baktığımızda daha önce böyle bir konunun çalışılmadığını tespit ettik ve bu kitapların günümüze taşınmasını elzem bulduk. Son dönem Osmanlı/Türk aydınının millî bir bakış açısıyla kaleme aldığı ders kitaplarının yeni nesle millî bir bilinç kazandırması bakımından önem arzettiği meselesi herkesçe malumdur. Bu bilinç aşılama ameliyesinin nasıl ve ne şekilde vücut bulduğu hadisesini Fuat Köprülü örneği üzerinden araştırmak için tez konusu olarak seçmiş bulunmaktayız. Bu çalışmamızın amacı Osmanlı'nın son döneminde ilk mekteplerde de okutulan Fuat Köprülü'ye ait Milli Tarih ders kitaplarını latinize ederek bağlı olduğu müfredat programı ile birlikte incelemek suretiyle günümüze taşımaktır. Milli Tarih ders kitaplarının büyük bir kısmını Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Nadir Eserler Dermesi'nden, diğer bir kısmını da diğer üniversitelerin kütüphanelerinden ve Milli Kütüphane'den temin ettik. Kitapları incelediğimizde son Osmanlı müfredat programına bağlı olarak Fuat Köprülü'nün 1337 yılı basımlı dört adet kitabının olduğunu, Cumhuriyet dönemine ait ise 1340 (1924) basımlı üç adet ve 1928 basımlı iki adet Milli Tarih ders kitabının var olduğunu tespit ettik. Öncelikle zikrettiğimiz bu üç yıla ait tüm Milli Tarih ders kitaplarını

incelemeyi düşündüysek de bir yüksek lisans tezinin sınırlarını zorlayacağını düşünerek sadece Osmanlı'nın son dönemi olan II. Meşrutiyet dönemine ait 1337 tarihli dört adet Milli Tarih ders kitabını incelemeyi uygun gördük.

Çalışmamızın birinci bölümünde Fuat Köprülü'nün hayatına kısaca değinip onun Türkçü kimliğinin nasıl şekillendiğini anlatmaya çalıştık ve en önemli eserlerini ve bu eserlerinin önemini anlatmayı uygun gördük. Çalışmamızın ikinci bölümünde ise, Fuat Köprülü'nün tarihçilik anlayışını açıklayıp bu tarihçilik anlayışının Milli Tarih ders kitaplarına yansımalarının nasıl olduğunu açıkladık. Daha sonra 1337 yılına ait devre-i mutavassıta ve devre-i aliyye'ye ait olan dört adet Milli Tarih ders kitabının özelliklerini ve bağlı oldukları müfredat programı ile aralarındaki uyumu tespit etmeye çalıştık. Çalışmamızın üçüncü ve aynı zamanda sonuncu olan bölümünde de Milli Tarih ders kitaplarının latinizasyonlarını yapmak suretiyle günümüze taşıdık.

Dünya siyasetinde Türklerin de yer alması, söz sahibi olması için Türk milletinin tarihi, her cephesiyle ele alınmalıydı. Bu amaçla Fuat Köprülü, aşağıda daha ayrıntılı değineceğimiz gibi Milli Tarih ders kitaplarında Türk tarihini zaman ve mekân boyutunda; sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel olarak her cihetiyle bir "küll" halinde ele almıştır ve çalışmaları kendinden sonraki tarihçilere yol gösterici nitelikte örnek teşkil etmiştir. İlkokul çağındaki öğrenciler kendi milli tarihlerini bu ders kitapları sayesinde en eski tarihlerden yaşadıkları döneme gelinceye kadar Türk kimliğinin ve medeniyetinin tarihsel süreçteki gelişimini ve diğer milletleri nasıl etkilediğini öğrenebilmişlerdir.

1. BÖLÜM

FUAT KÖPRÜLÜ'NÜN KISA BİYOGRAFİSİ

Mehmet Fuat Köprülü, 1890 senesinin Aralık ayının 4. günü İstanbul Sultanahmet'te bulunan Sultan Mahmud türbesinin karşısındaki konakta dünyaya gelmiştir. Babası İsmail Faiz Bey, annesi Hatice Hanım'dır. Fuat Köprülü'nün soyu Sultan Dördüncü Mehmed'in sadrazamı olan Köprülü Mehmed Paşa'ya dayanmaktadır. Ayasofya merkez Rüşdiyesi'nden pekiyi derece alıp¹ II. Abdülhamit Han zamanında yabancı dil eğitimi de veren Mercan İdadi'sini bitirmiştir. Bu okulda Fransızca öğrendikten sonra erken yaşta Fransız edebiyatını ve fikirlerini tanıma imkânı bulmuştur.² 1907 yılında Mekteb-i Hukuk'a girmiş fakat üç yıl sonra 1910 yılında sınavlarda başarılar göstermesine rağmen diplomasını almadan okulu terk etmiştir. Bu okulu terk etme nedeni olarak yaşadığı hayal kırıklığından bahsetmiş, Avrupa ilimlerini okutan hocaların dil bilmediğini, kötü yapılmış tercümelere muhtemelen kendileri de tam anlamadan ders verdiklerini ifade etmiş, kendisinin Fransızca'yı hocalarından daha iyi bildiği için bu kitapları asıllarından okumayı tercih ederek okulu bırakıp kendi kendini yetiştirmeyi tercih ettiğini dile getirmiştir. 1910'dan 1913 yılına kadar Mercan, Kabataş, Galatasaray ve İstanbul Liselerinde Edebiyat öğretmenliği görevlerinde bulundu. 1913 yılında 23 yaşında iken İstanbul Darülfünunu Türk Edebiyatı Tarihi profesörlüğüne atandı, daha sonra 1924 yılında ilahiyat Fakültesinde Türk Din Tarihi, Ankara Siyasal Bilgiler Okulunda Siyasi Tarih, Türk Müesseseler Tarihi, Türkiye Tarihi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde

¹ Fevziye Abdullah Tansel, "Memleketimizin Acı Kaybı Prof. Dr. Fuad Köprülü", *Belleten*, C. XXX, Nu.120, Ekim 1966, s. 267.

² İnalçık, Halil, "Türkiye'de Osmanlı Araştırmaları: I-Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları", *XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, (04-08 Ekim 1999), Ankara, C.1, (2002), s. 101.

Ortazaman Türk Tarihi, Sanayi-i Nefise Mektebi'nde ise Medeniyet Tarihi müderrisliklerinde görev yapmıştır.³

Fuat Köprülü, on sekiz yaşında başladığı yayın hayatına altmış yaşlarına kadar devam etmiş olup bu süreçte iki yüz on eser ve bin kadar makale yazmıştır. 1915 yılında Milli Tettebular Mecmuası'nı, 1924 yılında Türkiyat Mecmuası'nı, 1931'de Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası'nı, 1938'de Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisini yayımlamış ve 1936-41 arasında Ülkü dergisinde müdürlük yapmıştır. Heidelberg Üniversitesi, Atina Üniversitesi ve Sorbonne Üniversitesi tarafından fahri doktorluk unvanlarına layık görülerek uluslararası ilim dünyasında haklı bir ün kazanmıştır.⁴

1.1. Fuat Köprülü'nün Türkçülük Anlayışı

Fuat Köprülü'nün Mekteb-i Hukuk'ta edindiği edebiyatsever arkadaşları ve farklı çevrelerdeki edebiyatseverler bir araya gelerek Fecr-i Ati adlı edebiyat topluluğunu oluşturmuşlardır. Köprülü, Fecr-i Ati'de yazarken kendisinin tenkitçi kimliği ön plana çıkmıştır, Türkçülük düşüncesini temsil eden Genç Kalemler Mecmuası etrafındaki yazar ve düşünürlerle Köprülü arasında dilin sadeleştirilmesi meselesi üzerine tartışmalar başlamıştır. Ömer Seyfettin'in Genç Kalemler Mecmuasında yayınladığı *Yeni Lisan* adlı makalesinde milli bir edebiyatın oluşması için milli bir dil kullanmak gerektiğini ve dolayısıyla Türkçe' de sadeleştirmeye gidilmesi Arapça Farsça terkiplerden temizlenmesi gerektiğini ileri sürmesi üzerine Fuat Köprülü, dilin doğal gelişimine müdahale etmenin doğru olmadığını, Aruz vezni ile kullanılan Arapça Farsça terkipler olmadığı takdirde şiirdeki estetiğin yok olacağı durumunu şiddetle tenkid etmiştir.⁵ Bu durum Yeni Lisan cephesinde

³ Tansel, "Memleketimizin Acı Kaybı", ss. 268-269.

⁴ İnalçık, Halil, *Türkiye'de Osmanlı Araştırmaları*, s. 103.

⁵ Abdülkerim Asılsoy, "Mehmet Fuat Köprülü'nün İlmî Hayatı ve Eserlerinde İzlediği Metot Üzerine", *Tarihimizden Portreler Osmanlı Kimliği-Prof. Dr. Cevdet Küçük Armağanı*, ed. Zekeriya Kurşun ve Haydar Çoruh, İstanbul: Ordaf-Marmara Üniversitesi, 2013, s. 218. ; Abdülkerim Asılsoy, *Türk Modernleşmesi Öncülerinden Fuat Köprülü: Hayatı, Eserleri ve*

Köprülü'nün Türklük karşıtı düşünceleri olduğu yönünde yorumlanmıştır. Bu sıralarda Köprülü, Ziya Gökalp'le tanışmıştır ve Türkçü cepheye girmek üzere ki yazdığı yazılarda milliyetçi bir ifadeyle kendini şiddetle savunmuştur.⁶

Ziya Gökalp ve Türkçü çevreden aydınlar Cuma günleri Ziya Gökalp'in Büyükkada'daki evinde toplanıp sohbetler ederlerdi ve Fuat Köprülü de bu ortamlara katılmaya başlamıştı. Bu sohbetler Fuat Köprülü'nün fikir yapısında Türkçü yönde önemli değişiklikler yapmıştır.⁷ Ziya Gökalp, Köprülü'nün sosyolojiye olan ilgisini fark edip onu Durkheim sosyolojisine, dolayısıyla da Orta Asya'da yaşayan Türklerin tarihini öğrenmeye yöneltti. Bundan sonra artık Köprülü'nün şiirleri ve edebi yazıları Türkçülük düşüncesi yönünde yazılmıştır. Fuat Köprülü, artık eskiden estetik kaygılarla karşı çıktığı dilde sadeleştirme düşüncesini terk ederek şiirlerinde aruz vezni yerine hece veznini kullanmış, Arapça Farsça terkipleri de terk ederek açık bir dille şiirler yazmıştır.⁸

Türk Yurdu dergisinde yazdığı ilk makale olan *Ümit ve Azim* makalesi, Türkçü cephede yazdığı ilk eseri oldu. Bu eser Balkan savaşlarında yaşanan yenilgilerin Türklerin kaderi olmadığını, kararlılıkla çalışarak çabalayarak ümit ve azmederek bu durumlardan kurtulmanın mümkün olduğunu asla karamsar düşünmemek gerektiğini, dik durmak gerektiğini ifade edip, yorgunluk ve karamsarlık zamanlarında Orta Asya'daki Altaylar'daki atalarının Orhun Abidelerinde öğüt niteliğinde yazmış olduğu gece uyumayıp

Fikirleri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 31.

⁶ Ömer Faruk Akün, "Mehmed Fuad Köprülü", *İslam Ansiklopedisi*, C. 28, 2003, s. 473.

⁷ Asılsoy, "Mehmet Fuat Köprülü'nün İlmî", s. 218. ; Asılsoy, *Türk Modernleşmesi* Öncülerinden, s. 31.

⁸ Akün, "Mehmed Fuad Köprülü", s. 474.

gündüz rahat etmeyip ölene kadar çalıştıklarını akıllarına getirip kendilerinde güç bulmalarını Türk gençlerine nasihat etmiştir.⁹

Fuat Köprülü, yine Türkçü duygu ve düşüncelerle *Türk'ün Duası* adlı manzum tiyatro eserini 1913'te Türk Yurdu dergisinde yayınlamıştır. Bu manzum şiirinde Balkan savaşları mağlubiyetlerinin acısı yanısıra parlak günlerin geleceğinden ümit etmek, milletçe ümitsizlikten vazgeçmenin mümkün olduğunu, güzel günlerin geleceğini işlemiştir.¹⁰

Köprülü, yine 1913 yılında Temmuz ayında *Türk Yurdu*'nda "*Türklük, Osmanlılık, İslamlık*" adlı bir makale yazmıştır. Bu makalede dili ve ırkı aynı olan insanların olduğu bir yerde mutlaka milliyetçiliğin olacağını ifade edip nerede Arap cemaati varsa orada Araplık meselesi, nerede Türk cemaati varsa da orada Türklük meselesinin kendiliğinden çıkacağını söylemiştir. O gün Türk dili ve ırkına sahip bir milletin mevcut olması hasebiyle Türklük meselesinin çıkmasının da normal olduğunu, fakat hakikatte birlik içinde Türkler olduğu halde fiilen Türklük bilincinin olmadığını ifade etmiştir. O günkü Türk milliyetçilerinin amaçlarının Osmanlı bayrağına bağlı yaşayan Türklere milli bir bilinç vermek ve bu sayede sallantıda olan Osmanlı toplumunun dayanaklarını sağlamlaştırarak, Osmanlı dışında olan fakat Osmanlı'ya dinen ve lisanen bağlı olan kardeşlerle birlikte milli bir vicdan dâhilinde medeniyet yolunda ilerlemek olduğunu ifade etmiştir. Fuat Köprülü'nün bu ifadelerinden anlaşıldığı üzere Köprülü, bu tarihlerde Türkçülük anlayışına sahip olmakla birlikte Osmanlılık düşüncesinden de kopuk değildir.¹¹

Fuat Köprülü'nün Türkçülük anlayışı sonraki tarihlerde de devam etmiştir. Halide Edip (Adivar) 1918 Haziranının otuzuncu günü Vakit

⁹ Asılsoy, "Mehmet Fuat Köprülü'nün İlmî", s. 219. ; *Türk Modernleşmesi Öncülerinden*, s. 32.

¹⁰ Fevziye Abdullah Tansel, "Ölümünün Dördüncü Yıldönümü Münasebetiyle Fuat Köprülü'nün Türk Ocaklılar'la İzmir Seyahati ve Temsil Edilen Manzum Tiyatrosu: Türk'ün Duası", *Türk Kültürü*, S. 92, (Haziran 1970) s. 516(12) ve 518(14).

¹¹ Prof. Dr. Ercüment Kuran, "Fuad Köprülü'nün Milliyetçiliği", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 3, Konya 1997, ss. 244-245.

Gazetesi'nde “*Evimize Bakalım: Türkçülüğün Faaliyet Sahası*” adlı bir makale yazmıştır. İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Azerbaycan'a memur ve subay yardımında bulunmasına karşı çıkmış, önce Türkiye'nin doktor, öğretmen gibi ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine Fuat Köprülü, aynı gazetede Temmuz ayının on altıncı günü “*Türkçülüğün Gayesi*” adlı bir makale kaleme almıştır. Bu makalede Köprülü, Türkçülüğün esasının Türklerin hiçbir şekilde birbirinden ayrılmaması gerektiğinin bilincinde olmak gerektiğini, Osmanlı Devleti'nin içinde veya dışında yaşayan tüm Türklerin genel ortak çıkarının gözetilmesi gerektiğini, Türk dünyasının herhangi bir yerel kuvvetinin tüm Türklerin hizmetinde olması gerektiğini dile getirmiştir. Ve bir yerdeki yerel bir Türk kuvvetinin bencilce sadece kendi sahasına hizmet ettiği görülürse Türk milliyetçilerinin görev olarak onların yanlış yaptığını söylemesi gerektiğini ifade edip gelecekte büyük Türk birliğinin kurulabilmesi için bunun gerekli olduğunu ve tüm Türk gençlerinin *birimiz hepimiz için hepimiz birimiz için* düşüncesini dustur edinmesi gerektiğini ifade etmek suretiyle mevcut Türkçülük düşüncesini ortaya koymuştur.¹²

Osmanlı Devleti'nin yıkılıp Misak-ı Milli sınırları içerisinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulması üzerine Köprülü'nün milliyetçilik anlayışında Osmanlılık düşüncesinden arınması yönünde bir değişiklik olmuştur. Köprülü, Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal ve siyasi olarak gelişmesi için Asrılık ve milliyetperverlik prensiplerine dayanması gerektiğini söylemiştir. Türkiye cumhuriyetinin bu temeller üzerine kurulduğunu, Asrılık düşüncesinin amacının Türk milletini geliştirmek ve her alanda Avrupa'nın gelişmiş milletlerindeki gibi gelişmiş kurumlara sahip olmasını sağlamak olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Asrılık çatısı altında milli olmayan hareketlere müsaade etmemenin yanı sıra milliyetperverlik adı altında kurulan vustadaki köhne müesseseleri ve yıkılmış sosyal adetleri savunmak isteyenlere de müsaade etmemek gerektiğini eklemiştir. Osmanlı'nın İslam medeniyetinin etkisi ile Türklerin kendi milli kültürüne değer vermemesini

¹² Kuran, “Fuad Köprülü'nün Milliyetçiliği”, s. 245.

eleştirip genel medeniyet çerçevesi içinde İslam medeniyetinden sıyrılıp eski Türk kültürünü korumak gerektiğini anlatmıştır.¹³

Köprülü'ye göre Türk milletinin tarihinin dünya genel tarihi içindeki yerini ilmi bir şekilde objektif olarak ortaya koyduğumuz zaman dünya ilim âlemi bunu kolaylıkla kabul edecektir ve bu da Türk milletine yapılan en büyük hizmet olacaktır. Köprülü bizzat kendisi bu anlamda Türk milletine büyük hizmetlerde bulunmuş ve Türk milletini dünya ilim âlemine başarıyla tanıttak büyük eserler kaleme almıştır. Ve kendisinden sonra da bu hizmete devam edecek talebeler yetiştirdiği gibi, kendisinden etkilenip yolundan gitmek istemesine imkân verecek eserler miras bırakmıştır.¹⁴

1.2. Fuat Köprülü'nün En Önemli Eserleri

Fuat Köprülü, Türkiye'de Türkoloji çalışmalarını başlatan en önemli ilim insanıdır. Türk edebiyat tarihini, folklor, din, tefekkür, hukuk tarihlerini; dolayısıyla Türk medeniyeti tarihini aydınlatmak için çok çalışmış büyük eserler vücuda getirmiştir. Daha 23 yaşındayken Bilgi mecmuasında *Türk Edebiyatı Tarihinde Usul* adlı makalesini yayımladı. Bu makalede Türk edebiyatı tarihi ile birlikte Türk tarihçiliğinin usulünün nasıl olması gerektiği konusunu ayrıntılı bir şekilde işlemişti, bu makalesi sayesinde İstanbul Darülfünunu Türk Edebiyatı Tarihi müderrisi tayin edilmişti. 1918 yılında *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı ilk büyük eserini yayınlamıştır. Bu eserinde Türk edebiyatı tarihi ve din tarihi konularına, genel olarak ta Türk kültür tarihinde çığır açan konulara yer vermiştir.¹⁵ 1922 yılında Edebiyat Fakültesi Mecmuasında Türk din tarihi konusunda çığır açan *Anadolu'da İslamiyet* adındaki büyük makalesini yazdıktan sonra 1923'de *Türkiye Tarihi I* adlı kitabını yazıp 1926'da *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserini yazmış, bu eserle Türkoloji sahasında ilim dünyasınca büyük bir otorite kabul

¹³ Kuran, "Fuat Köprülü'nün Milliyetçiliği", s. 246.

¹⁴ Kuran, "Fuat Köprülü'nün Milliyetçiliği", ss. 247-248.

¹⁵ Prof. Dr. Halil İnalcık, "Türk İlimi ve M. Fuat Köprülü", *Türk Kültürü*, S. 65, (Mart 1968) s. 289(17).

edilmiştir.¹⁶ 1931 yılına gelindiğinde Köprülü, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası'nı kurdu ve burada *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülahazalar* adlı yazısını yazmıştır. Bu yazısında Türk İslam müesseselerinin Osmanlı müesseselerine kaynaklık etmesi konusuna yer vermiş, Osmanlı'nın müesseselerinin Bizans'tan alındığı yanlış iddialarını düzeltmiştir. Avrupalı ilim insanları bu ilmi esere büyük önem vermiş ve bu yazının özetlerine önemli dergilerde yer verilmesi suretiyle Fuat Köprülü'nün ilmi kişiliği de tanınmıştır.¹⁷

¹⁶ Dr. Orhan F. Köprülü, "Fuad Köprülü'nün Hayatı ve Eserleri", *Türk Edebiyatı Tarihi Ord. Prof. M. Fuad Köprülü*, der. Dr. Orhan F. Köprülü ve Nermin Pekin, İstanbul: Ötüken, 1980, ss. XVI-XVII.

¹⁷ İnalçık, "Türk İlimi ve M. Fuad Köprülü", s. 293(21).

2. BÖLÜM

MİLLİ TARİH DERS KİTAPLARININ İNCELENMESİ

2.1. Köprülü'ye Göre II. Meşrutiyet Dönemi Tarihciliği

Tarih, geniş mânasiyle, mâzide cereyan eden bütün işlerin ve vak'aların hey'et-i mecmuasıdır. İnsanlık fikir ve faâliyetinin tezâhürâtı demek olan tarihi, bâzıları yalnız devletlerin karşılıklı teşkilât ve münasebetlerine inhisar ettirmek isterler. Vak'aları olduğu gibi nakil ve hikâye taraftarı olanların ileri sürdükleri bu fikir, tarihi, bir ilim şekil ve hey'etinde tanzim etmek isteyenlerce aslâ kâbule şayan olamaz...¹⁸

Fuat Köprülü, görüldüğü üzere tarihin tanımını yaparken bile o günlerde memleketimizin içinde bulunduğu tarihçilik anlayışının durumuna işaret ediyor. Köprülüye göre o zamana kadarki tarihi eserler cansız birer iskelet mahiyetindedir. Müverrihler, kaynaklara ve vesikalara, vakaların sıhhatine önem vermediği gibi okurlar da bunlara önem vermezlerdi. Müverrihler, eserler meydana getirirlerken bu eserlere güzel söz söyleme kuralları, gaybdan haber verme, saltanat karşıtı yazıları atlama, kasidecilik ve tesirli ve makbul dualara riayet ettiği halde her şeyden az tarih hadiseleriyle meşgul olurlardı.¹⁹ Vakanüvis tarihlerini keyfine göre yorumlayıp “*muhakemeli tarih*” adı altında anlamsız tarihler yazan, tarih ile mitolojiyi, masalcılık veya kasidecilik ile müverrihliği birbirine karıştıran şahıslar vardı.²⁰ Meşrutiyetten önceki idarenin şiddetle yasakladığı tarihçilik merakı meşrutiyetten sonra aşırı bir şekilde hüküm sürmeye başladı. O zamanlarda her gün yeni bir çeviri tarih kitabı ortaya çıkmasına ve okunmasına rağmen milli tarihimize ait hiçbir ilmi eserin meydana çıkmaması Fuad Köprülü tarafından garip karşılanıyor

¹⁸ Prof. Dr. Fuad Köprülü, “Türk Edebiyatı Tarihinde Usul”, *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986, s. 6.

¹⁹ Köprülüzade Mehmed Fuad, “Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında”, *Bilgi Mecmuası*, C. I, S.2 (Kanunievvel 1329), s. 185.

²⁰ Fuat Köprülü, “Bizde Milli Tarih Yazılabilir Mi?”, *Yeni Mecmua*, Y. 1, S. 22, (6 Kanunievvel 1333), s. 427.

ve bu durum memleketimizde müverrih ve âlim yokluğunun en aşikâr örneklerinden birini gösteriyordu. Nihayet Osmanlı tarihinin terkedilmiş ve kimsesiz kalması, tarih ilmine vukufuyla bilinen Sultan Beşinci Reşad hazretlerinin dikkatini çekti. Milleti şevket ve azametine uygun bir Osmanlı tarihi oluşturulabilmesi için Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi başkanlığında mütehasıslardan oluşan bir encümen teşkil edilmesini ferman buyurması üzerine encümen oluşturuldu, fakat bu encümen muntazaman çalışıp iki ayda bir mecmua çıkarmasına rağmen Fuad Köprülü Beyefendi tarafından çalışmaları yeterli görülmedi.²¹ Encümenin yazmak istediği eserin birinci cildinin fihristini²² inceleyen Köprülü, encümen azaları arasında tarihi telakki açısından benzerlik olmayışı nedeniyle Tarih Encümeni'nin mesaisini neticesiz buldu. Köprülüye göre bu encümen kendi içinde üç farklı gruptan oluşmaktaydı. Azadan bir kısmı cidden mütebahhir ve mütehasıs olmakla beraber âlim sıfatını almaya layık değildiler. Onlar olayları yan yana dizmekle, muhtelif nüshalardaki zıtlığa bir çare bulup tarih yazdıklarını zannediyorlardı. Fakat artık tarih, takvimî bir vakayinâmeden çok farklı bir şeydi. Tarihi felsefeye ve usûle dair bir şey bilmeyen bu azalar yazdıkları bu eserlerle ancak bir müverrihe kaynak vesika hazırlayabilirlerdi, bu eserler derin bilgiler içerebilir fakat âlimâne bir eser olamazdı. Encümen azasının diğer büyük bir kısmı yukarıda bahsedilen ilk azalar ile kıyas olunamayacak kadar az bilgili, tarihin yeni telakkilerine karşı ilgisiz ve yabancıydılar.²³ Encümen içindeki son kısım azalar ise tarihin âdi bir masalcılıktan ibaret olmadığını anlayarak Batı'daki tarihçilerin usullerine uymak isteyenlerdir. Bunlar birinciler kadar mütebahhir ve mütehasıs olmamalarına rağmen "müverrih" ve "âlim" sıfatına daha layıklardır. Köprülü, Tarih Encümeni hakkındaki değerlendirmelerinin encümenin hakiki durumunun kesin olarak

²¹ Köprülüade, "Bizde Tarih ve", ss. 186-187.

²² Fuad Köprülü Beyefendi bu fihristte muhtemelen askeri ve siyasi hadiselerden başka sosyal hiçbir konu görememiş olacak ki encümen üyelerinin bu marifet şubesinin ilmi usulleri konusunda bilgisiz oldukları çıkarımında bulunmuştur. (Köprülüade, "Bizde Tarih ve", s. 189.)

²³ Köprülüade, "Bizde Tarih ve", s. 187.

bu şekilde olduğunu iddia etmemekle birlikte encümenin neşriyatının ve içindeki şahsiyetlerinin bu şekilde hüküm vermesine müsaide olduğunu ifade edip, kendi içinde bu kadar farklılıklar teşkil eden bu encümenin nasıl bir Tarih-i Osmani oluşturabileceğini okurların takdirine bırakmıştır.²⁴ Köprülü, bu sözlerinden dört yıl sonra *Yeni Mecmua*'da kaleme aldığı “Bizde Milli Tarih Yazılabilir mi” adlı makalesinde memlekette tarih telakkisinin ne kadar ilkel olduğunu göstermek için encümen tarafından yazılan tarihin mukaddimesine bakılmasını işaret etmiştir. Bu mukaddimeye bakarak bizdeki tarihçilerin İbn Haldun zamanındaki tarihçilik anlayışına erişebilmesi için bir iki asır daha beklemesi gerektiği yorumunu yapmıştır. Fakat encümenin yazdığı tarihin metninin -genel planına ve medeniyet tarihi olan kısımlarına birçok tenkidler yazdığını ifade etmekle birlikte- o mukaddimeye göre hiç fena olmadığını da itiraf etmiştir. Fakat bizdeki tarih adına yapılan araştırmalar incelendiğinde bizdeki tarihçiliğin asri bir mahiyette olmadığını teslim etmek gerektiğini de ifade etmiştir.²⁵

Fuat Köprülü, içinde bulunduğu dönemdeki mevcut tarihçilik anlayışını açıklamaya çalışırken Sultan Beşinci Reşad'ın devlet eliyle oluşturduğu encümenin durumunu kendi izlenimlerine göre yorumlamasının yanı sıra tarih ile ilgilenen diğer zevattan da bahsetmiştir. Örneğin Bursalı Tahir Bey, Ali Emîrî Efendi, Faik Reşat Bey, Amasyalı Hüseyin Efendi Köprülü'ye göre mütebahhirler içinde sayılabilirken, Ali Kemal Bey'in başında olduğu genç zümre vardı ki onlar Garp usullerini tatbik etmek isteyen, her makalesinde mutlaka tarihi bir meseleden bahseden, edebi tarih ve siyasi tarihten zaman zaman meseleler çıkaran, Tarih Encümeni'ni iğnelemekten geri durmayan bir zümreydi. Bu zümre, Garp eserlerinden çeviri yapmalarına rağmen henüz hiçbir şahsi eser meydana getirmediği için onlar hakkında yorum yapabilmenin mümkün olmadığını ifade etmiştir.²⁶ Ayrıca bu iki zümreden farklı işler yapan iki mühim şahsiyet daha vardı ki bunlar Ahmet Agayev Bey

²⁴ Köprülüzade, “Bizde Tarih ve”, s. 188.

²⁵ Köprülü, “Bizde Milli Tarih” s. 125.

²⁶ Köprülüzade, “Bizde Tarih ve”, s. 190.

ve Akçuraoğlu Yusuf Bey'dir. Ahmet Agayev Bey eski masalcı tarih usulüne şiddetle karşı çıkan güçlü bir şahsiyettir. Akçuraoğlu Yusuf Bey ise Paris'te aldığı eğitimle tarih usullerine vakıf olmasının yanısıra bir de şahsi eser meydana getirmiştir ki, diğer tarihçiler yeni usulleri sadece tavsiye ederken o bir de numune vermiştir.²⁷

Netice itibarıyla memleketimizdeki ikinci meşrutiyet dönemi tarihçiliği, batıdaki modern tarih telakkilerinden uzak olarak hâlâ savaş ve zafer hikâyeleri, padişah ve vezirlerin hayat hikâyeleri, diğer devletlerle yapılan barış anlaşmaları, devlete karşı isyan olayları, devlet adamlarının idam ve katledilme hikâyeleri gibi düşünülüyor ve tarihi vesikalarımız da bu gibi bilgileri içerdiğinden tarihçilerimiz de bunları tarihe konu olarak alıyorlardı.²⁸ Hâlbuki tarih bunlardan ibaret olmamalıydı ve toplumumuzun gelişebilmesi için tarih, medeni dünyanın telakkilerine uygun olarak özel ve istisnai olaylar şeklinde değil de genel çerçevede ele alınıp değerlendirilmeliydi.

2.1.1. Köprülü'nün Tarih Usûlü ve Bu Usûlün Milli Tarih Ders Kitaplarına Yansımaları

Köprülü'ye göre tarih, geçmiş zamandaki insanlık fikir ve faaliyetleri ile vuku bulan hadiselerin teferruatına bakılmaksızın bütünüdür. Tarih, insan topluluklarının sürekli gelişmesini, ilerlemesini eskiden büyük adamların şahsiyetleri ve devletlerin siyasi hayatlarında ararken artık geçmişteki izleri üzerinde taşıyan halkta da arıyor. Yani tarihin konusu sadece büyük adamların düşünceleri ve faaliyetleri olmaktan çıkarılıp, büyük adamların yanı sıra onların sosyal çevreleri olan halkın da düşünce ve faaliyetleri artık tarihin konusu haline gelmiştir.²⁹

Köprülü, mâzideki bir dönemi yeniden canlandırmak isteyen müverrihe, yaşatmak istediği toplumun öncelikle ırk kökenini, fiziki ve coğrafi çevresinin oluşum sebeplerini, siyasi kuvvetinin gücünü, aile geçimini nasıl sağladığını, halkın hayatını ve kurumlarını ayrıca bu kurumların devletle

²⁷ Köprülüzade, "Bizde Tarih ve", s. 192.

²⁸ Köprülü, "Türk Edebiyatı Tarihinde", s. 7.

²⁹ Köprülü, "Türk Edebiyatı Tarihinde", s. 6.

ilişkilerini, mülkiyet şeklini, ziraat, ticaret, sanayi, dil ve edebiyatını, dini, ilmi tekâmülünü, komşu kavimlerle maddi ve manevi ilişkilerinin derecesini açıkça göstermeyi tavsiye etmiştir. Müverrih ancak bu surette bir döneme hakkıyla ışık tutabilir.³⁰ Müverrih bu noktaları gösterirken beşeri ve sosyal ilimlerden, hukuk, ahlak, siyaset, dil, edebiyat, güzel sanatlar, felsefe, din, beşeri coğrafya gibi tarihe yardımcı ilimlerden faydalanmalıdır. Çünkü tüm bu ilimler de tarihin araştırma sahasına girmektedir.³¹

Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihinde Usul* makalesinde bir müverrihin, bir toplumun tarihini yazarken dikkat etmesi gereken hususları ve yardım alması gereken ilimleri yukarıda yazdığımız üzere belirtmiştir. Kendisi, bu hususları sadece yazmakla kalmayıp yazdığı tüm eserlerde bu usule uyduğu gibi tezimizin konusu olan Milli Tarih ders kitaplarında da uymuştur. Ders kitapları, bilindiği üzere genellikle siyasi tarih bilgisi yoğun olan kitaplardır Milli tarih ders kitaplarımızda da siyasi tarih bilgisi oldukça yoğun olmakla birlikte Fuat Köprülü, bu kitaplarda sosyal tarih konularına da oldukça fazla yer vermiştir. Birkaç örnek verecek olursak, devre-i aliyye birinci sene için yazılmış Milli Tarih ders kitabında “Mısırlılar” konusunu anlatırken “Mısır ve Nil” başlığı altında konuya hemen Mısır’ın coğrafi çevresini ve özelliklerini anlatmakla başlamıştır. Sonrasında Mısırlıların genel tarihlerine yer verip “İçtimai Hayat” başlığı altında Mısır’ın sosyal yaşantısında önemli bir yeri olan sınıf sisteminden bahsetmiştir. Sonrasında “Mabudlar ve Mabedler” başlığı altında dini inanışları ile ilgili ayrıntılara yer vermiş ve mumyaları, mezarları, dikili taşları, hiyeroglif yazıları ve “Mısırlıların Medeniyete Hizmetleri” başlığı altında okuyup yazmayı, kumaş dokumayı, tarım ve hayvancılık faaliyetlerini, demirden yaptıkları alet ve papirüs denen kâğıdı icatlarını, mimarideki başarılarını anlatmıştır. Aynı şekilde Fenikelileri anlatırken Fenike’nin coğrafyasına, tarihine, müstemlekelerine din ve medeniyetlerine ve alfabelerine yer vermiştir. Keldaniler ve Asurileri anlatırken coğrafi mevkilerini, tarihlerini

³⁰ Köprülü, “Türk Edebiyatı Tarihinde”, s. 7.

³¹ Köprülü, “Türk Edebiyatı Tarihinde”, s. 9.

hükümdarlarını, dini inanışlarını medeniyete hizmetlerini anlatmıştır. Yine yukarıda anlatılan Köprülü'nün tarih usulünü uygulamasına örnek olarak; Türkler konusunda Türklerin yaşadığı çevrenin coğrafi özelliklerini lisan ve ırk özelliklerini ayrıntılı olarak anlatmış ve Türk şubelerinden Kumanların tarihini, coğrafyasını, medeniyetini anlatıp diğer bir Türk şubesi olan Hiungnu (Hun)ların coğrafya ve tarihlerini anlatmış sonra Tukiyülerin ve Uygurların tarih ile coğrafyalarını anlatıp Türklerin ahlakını ve adaletini, iktisadi hayat başlığı altında avcılık, tarım, hayvancılık demircilik ve ticaretin de olduğunu, diğer medeniyetlerle ticari ilişkilerinin bulunduğunu ifade etmiş daha sonra dinlerini ve medeniyetler başlığı altında mimarideki gelişmişliklerini, sanat eserlerini, alfabelerini, edebiyat ve musikideki durumlarını anlatmış, dini inanışlarına ve diğer medeniyetlerle etkileşimlerine değinmiştir. Yunanlıları anlatırken yine coğrafi mevkileri ile başlayıp Yunan medeniyeti ile ilgili bilgi vermiş, Yunan şehir devletlerinden Isparta ve Atinalıları anlatmıştır. Yunan mabudlarını, inanışlarını, savaşlarını, hükümdarlarını, abidelerini, medeniyetlerini, kısacası Fuat Köprülü'nün usulünde olması gerektiği gibi Yunan tarihini bütüncül bir biçimde anlatmıştır ve Romalılara geçmiştir. Romalılar hakkında da coğrafyaları, kuruluşları, mabudları ve inanışları, idare usulleri, sosyal sınıf sistemlerini, savaşlarını, büyümelerini, imparatorluklarının nasıl kurulduğunu, imparatorlarını, tarihlerini ve medeniyete hizmetlerini anlatmıştır.

Yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı gibi Fuat Köprülü, *Milli Tarih* ders kitaplarında bir müverrihin, ele aldığı bir medeniyetin tarihi ile ilgili olarak ortaya çıkarılması gereken coğrafya, din, dil, ırk, medeniyet, iktisadi hayat ve sanat gibi konuların hepsine değinmek suretiyle bu ders kitaplarını kaleme almıştır. Dikkatle bakıldığında konuların bütüncül bir yaklaşımla her yönüyle ele alınıp incelendiği dolayısıyla meselelerin daha iyi anlaşılır bir hale getirildiği görülecektir. Bu yaklaşımın diğer önemli bir tarafı da sosyal bilimlerin muhtelif yardımcı bilim dallarının önümüze serdiği ilmi bulguların alabildiğince kullanımınıdır. Bu bulgu çeşitliliğinin çokluğu aynı zamanda tarih eğitimi üzerindeki etkiyi tartışmasız bir biçimde artırmıştır.

Köprülü, umumi Türk tarihinin tek tek hanedan isimleri ile anılarak anlatılmasına karşı olarak Türk tarihinin bir bütün olarak, “küll” halinde ele alınması fikrini ileri sürmüştür. Yani, Türk tarihinin, mekân ve zaman boyutu göz önünde tutularak incelenmesinin ve Türk tarihine genel bir çerçeveden bakılmasının gerekli olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Türk tarihi “küll” halinde üç farklı şekilde incelenebilir; birincisi Türk tarihinin, başlangıcından içinde bulunulan zamana kadarki sürecinin incelenmesi şeklindedir. İkincisi, Türk tarihinin, Orta Asya topraklarındaki durumundan başlayıp Akdeniz kıyılarına kadar uzanan coğrafyasında kurulan çeşitli devletlerin tarihlerini, o devletleri kuran toplumların sahip oldukları kültür ve medeniyet birikiminin sürekli olarak gelişimini incelemek suretiyle yazmaktır. Üçüncüsü ise Türk tarihinin İslam tarihi veya dünya umumi tarihindeki yerinin incelenerek ortaya koyulması şeklindedir.³²

Eski müverrihler parça parça hanedan adı ile anılan devlet tarihleri yazarlarken Fuad Köprülü, tezimizin konusu olan *Milli Tarih* ders kitaplarında Türk tarihini küll halinde ele almak suretiyle ilkçağ medeniyetlerinden Hunları, Kumanları, Göktürkleri, Uygurları, Kıpçak, Hazar ve Uz’ları anlatırken de Türkler genel başlığı altında almış, ortaçağ zamanında İslam tarihini anlatırken Karahanlıları, Gaznelileri ve Selçukluları da Türkler ve İslamiyet başlığı altında anlatmış, Anadolu Selçuklu Devleti ile Osmanlıları da Anadolu’da Türkler başlığı altında ele alarak tüm bu Türk devletlerini tek bir medeniyet olarak Türkler genel başlığı altında küll halinde ele almıştır. Köprülü’nün 1337 tarihli *Milli Tarih* ders kitaplarındaki bu sıralaması aynı zamanda Türk tarihi’nin zaman boyutunda ele alınma şeklidir.

Fuat Köprülü’nün, Türk Tarihini mekân boyutunda ele almasına örnek verecek olursak şunları söyleyebiliriz; devre-i aliyye birinci sene kitabında Türkler başlığı altında Türkler anlatılırken konuya Coğrafi saha meselesi ile başlanmış, Türklerin Orta Asya topraklarında yaşadığı sınırlar belirtilip sonrasında çeşitli zamanlardaki göçlerle Anadolu, Avrupa, Irak, Suriye,

³² Asılsoy, *Türk Modernleşmesi Öncülerinden*, ss. 164-165.

Mısır, İnan, Hindistan gibi topraklarda muhtelif devletler kurduğu ifade edilmiştir. Orta Asya topraklarında Hunlar, Tukiyeler (Köktürkler), Uygurlar'dan, Avrupa'da Hunlar'dan; Rumeli'de Kıpçak, Uz, Kumanlardan, Suriye İnan Anadolu coğrafyasında Selçuklu devletleri anlatılmış, Devre-i mutavassıta birinci sene kitabında yine aynı coğrafi mekânda varlık göstermiş olan Türk devletleri, Anadolu'da Türkler başlığı altında Anadolu'nun en eski, en kuvvetli ve en kalabalık milleti olan Kumanlardan itibaren anlatılmaya başlanıp sonrasında Anadolu Selçukileri, Osmanlı Devleti tarihleri anlatılmıştır. Gene Türk tarihini küll halinde ele alıp anlatma metodunda Türklerin İslam medeniyetleri arasındaki yerinin önemi ve Türklerin İslam medeniyetine katkısı devre-i aliyye birinci sene kitabında Türkler ve İslamiyet başlığı altında ele alınırken, Türklerin yeniçağ dünyası üzerindeki yeri, önemi ve ilişkileri devre-i aliyye ikinci sene kitabında ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Fuat Köprülü'nün Türk tarihini bir bütün halinde araştırma usulü, genel tarih yazıcılığı açısından dünyadaki herhangi bir milletin tarihi söz konusu olduğunda ele alınan millet ya da medeniyetin zaman ve mekân boyutu hesaba katılmak suretiyle o medeniyetin kültürel gelişim çizgisini takip etmenin pek çok açıklama bekleyen müşkülün çözümünde bize yardımcı olacağı aşikârdır.

2.2. II. Meşrutiyet Dönemi Tarih Ders Kitapları

Fransız ihtilali neticesinde tüm dünyaya yayılan milliyetçilik fikirleri Osmanlı topraklarında da yayılmış, Osmanlı toprakları içinde yaşayan farklı etnik gruplara kendi milli devletlerini kurmaları yönünde fikir vermişti. Ve bu durum Osmanlı Devletinin parçalanmasına yol açıyordu. II. Abdülhamit döneminde bu milliyetçilik düşüncelerinin gençler arasında yayılmasının engellenmesi amacıyla sıbyan mekteplerinde ve rüştiyelerde tarih dersi kaldırılmıştı. Tarih dersleri ilkokullarda II. Meşrutiyetin ilanından sonra tekrardan okutulmaya başlandı. 1913 yılında İttihat ve Terakki ile birlikte milli bilinç oluşturmak ve bunu yaymak için en önemli araç olarak görülen, Türkçülük esasına dayanan milli tarih derslerine önem verilmiştir. Türkçü

düşüncenin iktidara yakın çevreleri etkilemeye başlamasıyla birlikte 1913-1914 eğitim öğretim yılında yeni bir müfredat programı yayınlanmıştır. Ve ilk mekteplerde okutulacak tarih ders saatleri de arttırılmıştır.³³

1913-14 öncesi tarih kitaplarında hanedancı tarih anlayışına bağlı olarak sadece padişahların hayatları ve faaliyetleri yer alırken İttihat ve Terakki'nin siyasi gücü ele aldığı dönemde hazırlanan programla birlikte artık özellikle Osmanlı Devleti öncesi Türk tarihine ve dünya umumi tarihine büyük önem verilmiş ve bu dönemle ilgili araştırmalar yoğunluk kazanmıştır. Ayrıca yine bu dönem ders kitaplarında Türkçü milli bilinç kazandırmak amacıyla bazı padişahları kötöleme, yenilikçi paşaları övme yoluna da gidilmiştir.³⁴

15 Ekim 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati ile birlikte daha önce ayrı olan ibtidai ve rüştiyeler birleştirilmiş ve süresi altı yıl olan ilkokul sistemi oluşturulmuştur.³⁵ Tezimizin konusu olan Milli tarih ders kitaplarının elimizdeki en eski cildi 1337 yılına ait olması hasebiyle bu kitabın yazıldığı dönemin müfredat programını inceleyerek konuya girmeyi uygun gördük. 1337 basımlı Milli tarih ders kitaplarının bağlı olduğu müfredat programlarına baktığımızda 1329 yılına ait Mekâtib-i İbtidaiye Ders müfredatına ulaştık.³⁶ Bu programı incelediğimizde Osmanlı Devleti ilkokullarında okutulan derslerin devre-i İbtidaiye [devre-i ûla veya devre-i evveli], devre-i mutavassıta ve devre-i aliyye olmak üzere üç devreye ayrıldığını gördük. Adı geçen her devre birinci ve ikinci sınıf olmak üzere ikişer sınıftan oluşmaktaydı.³⁷ Devre-i ula ve devre-i mutavassıta eski ilkokul sistemindeki zorunlu ibtidailere denk gelirken, devre-i aliyye ise rüşdiye

³³ İsmail Hakkı Demircioğlu, "Osmanlı Devletinde Tarih Yazımının Tarih Öğretimi Üzerine Etkileri", *Milli Eğitim*, S. 193 (Kış 2012), ss. 119-120.

³⁴ Demircioğlu, "Osmanlı Devletinde Tarih", ss. 121-122.

³⁵ Fatih Demirel, "Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 25, S.2 (2012), s. 525.

³⁶ Maarif-i Umumiye Nezareti, *Mekâtib-i İbtidaiye Ders Müfredatı altı, beş, dört ve üç dersane ve muallimli mekteblere mahsus*, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1329.

³⁷ Maarif-i Umumiye Nezareti, *Mekâtib-i İbtidaiye Ders*, s. 26.

kısmına denk geliyordu.³⁸ Yedi ve sekiz yaşındaki çocuklar devre-i ûlaya giderler, bu çocuklar dokuz ve on yaşlarına geldiklerinde devre-i mutavassıtaya ve on bir ve on iki yaşlarına geldiklerinde ise devre-i aliyye'ye giderlerdi.³⁹

2.2.1. Ders Kitaplarının Müfredatla Uyumu

Devre-i Evveli'nin birinci sınıfında Musahabat-ı ahlakiye ve medeniye dersinin içerisinde önemli tarihi olayların anlatılması uygun görülmüş olup ayrıca bir tarih dersi verilmemiştir.⁴⁰

Devre-i Ülanın ikinci sınıfında ise altı dersane ve muallimli mekteplerde iki ders, beş ve dört muallimli mekteplerde haftada iki ders ve üç muallimli mektebler ile numune mekteplerinde ise haftada birer ders olmak üzere tarih dersleri okutulmaktaydı fakat yaptığımız hiçbir araştırmada Mehmet Fuat Köprülü'ye ait Devre-i Ula ikinci sınıf Milli Tarih ders kitabına ulaşamadık.⁴¹

2.2.1.1. Devre-i mutavassıtaya birinci sınıf

Devre-i Mutavassıtaya birinci sınıfta altı dersane ve muallimli mekteplerde, beş muallimli mekteplerde ve numune mektebinde tarih dersi haftada ikişer saat, dört ve üç muallimli mekteplerde ise haftada birer saat olmak üzere tarih dersi veriliyordu.⁴² Fuat Köprülü'nün, devre-i mutavassıtaya birinci sınıfta okutulmak üzere yazmış olduğu tespit edebildiğimiz ilk kitabı 1337 yılına ait *Milli Tarih -Devre-i Mutavassıtaya Birinci sene birinci tab'-*

³⁸ Demirel, "Osmanlı Eğitim Sisteminin", s. 525.

³⁹ Maarif-i Umumiye Nezareti, *Mekatib-i İbtidaiye Ders*, s. 26.

⁴⁰ Maarif-i Umumiye Nezareti, *Mekatib-i İbtidaiye Ders*, s. 26.

⁴¹ Yaptığımız araştırmalarda Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi katalog taramasında Seyfettin Özege Salonuna ait 0131863 demirbaş numaralı eserin künyesi "Milli Tarih Devre-i Ula-2. Sınıf/ Köprülüzâde Mehmed Fuad [Köprülü]" şeklinde yazılmış olmasına rağmen adı geçen eserin pdf dosyasına ulaşım yapıldığında Köprülüzade Mehmed Fuad'a ait olan 1340-1924 tarihli İlk mekteplerin dördüncü sınıfına mahsus yazılmış Milli Tarih Ders kitabı ile karşılaştık.

⁴² Maarif-i Umumiye Nezareti, *Mekatib-i İbtidaiye Ders*.

kitabıdır.⁴³ Bu kitabın ilgili olduğu müfredat programı⁴⁴ ile birlikte karşılaştırmalı olarak değerlendirmesini yaptığımızda müfredat programında ders kitaplarının Osmanlı devletinin kuruluşundan evvel eski Türklerin tarihteki durumunun, âdetlerinin ve medeniyet anıtlarının kısaca anlatılması⁴⁵ ile başlamasını istediği cihetle Köprülü, *Milli Tarih* devre-i mutavassıta birinci sınıf ders kitabını Eski Türkler başlığı altında başlatmış olup sonrasında programın istediği gibi Türklerin Orta Asya'daki, Oğuz zamanındaki yaşayışları, medeniyetleri ve Anadolu'daki durumları hakkında kısaca bilgi verip gene programa uygun olarak Ertuğrul Gazi'nin savaştaki başarılarından dolayı Selçuki Devleti sultanı tarafından uç beyi tayin edilmesini, Ertuğrul Gazi'nin ölümünden sonra yerine oğlu Osman Gazi'nin uç beyi olmasını anlatıyor, Osman Gazi'nin doğruluğunu, dindarlığını, mertliğini ve Selçuki devletinin yıkılıp Osmanlı Devleti'nin istiklalini, Sultan Osman'ın fütuhatını anlatmıştır. Yine müfredat programına uygun olarak; Osman Gazi'nin ölümü üzerine Orhan Bey'in tahta çıkışı, yeniçeri ocağının kuruluşu, kıyafet ve para, Rumeli'de Osmanlılar başlığı altında Osmanlı'ya mürur etmelerini anlatılmıştır. Murad-ı Hüdavendigâr başlığı altında Ankara'nın fethi, Rumeli fütuhatı, Sırb Sındığı Muharebesi ve Birinci Kosova Harbi tahkiye edilmiştir. Sultan Yıldırım Bayezid zamanından programda belirtilen Anadolu muharebeleri konusunu İlk muvaffakiyetler başlığı altında Saruhan, Aydın, Kastamonu ve Konya beyliklerinin Osmanlı beyliğine katılması, İstanbul muhasarası, Niğbolu muharebesi, Timurlenk ve Ankara muharebesi konuları takip etmiştir. Musa Çelebi'nin Rumeli muzafferiyetlerini, Çelebi Sultan Mehmet'in Karaman harblerini ve onun tabiat ve hizmetlerini anlatmıştır. İkinci Sultan Murad zamanından Varna Muharebesi ve İkinci Kosova Muharebesini anlatmıştır. Fatih Sultan Mehmed döneminden; Karaman Harbi, Bizans'ın Hali, İstanbul Muhasarası,

⁴³ Köprülüzade Mehmed Fuad, *Milli Tarih Devre-i Mutavassıta Birinci Sene*, Kanaat Kütüphanesi ve Matbaası, 1337.

⁴⁴ Maarif-i Umumiye Nezareti, *Mekatib-i İbtidaiye Ders*, ss. 27-29.

⁴⁵ Maarif-i Umumiye Nezareti, *Mekatib-i İbtidaiye Ders*, s. 27.

İstanbul Fethi, Mağlublara Şefkat, Yeni Payitaht, Rumeli ve Anadolu Zaferleri başlıkları altında bilgileri verirken, Uzun Hasan başlığı altında Otlukbeli muharebesini zikretmiş ve Fatih'in Hizmetlerinden bahsetmiştir. Yavuz Sultan Selim başlığı altında Şah İsmail'in Fesadları, Çaldıran Seferi, Mısırlılarla Muharebe, Vefatı başlıklarını açmış, Mısırlılarla Muharebe konusunda Yavuz Sultan Selim'in bütün İslamların halifesi oluşuna ve kutsal emanetleri Topkapı Sarayına getirişine yer vermiştir. Kanuni Sultan Süleyman başlığı altında yine müfredat programı ile örtüşen Belgrad'ın Fethi, Rodos Seferi, Mohaç Seferi, Şarlken ve Fransuva, Viyana Muhasarası, Bağdad Seferi, Barbaros Hayreddin, Turgut Reis, Hind Denizlerinde Osmanlılar, Sokullu Mehmed Paşa, Kanuni Devrinde Medeniyet başlıklarına yer verilmiştir. İkinci Sultan Selim zamanından Kıbrıs Fethi, İnebahtı Bozgunu, Sokullu'nun Azmi konularına yer verilirken; Üçüncü Sultan Murad başlığı altında Tabiatı, İran Harbi, Avusturya Seferi, İşlerin Bozulması, Avrupa'nın Terakkisi hadiseleri incelenmeye çalışılmıştır. Üçüncü Sultan Mehmed döneminden Eğri Seferi, Kanije'de Hasan Paşa başlıkları altında bilgiler verilmiş ve son olarak Birinci Sultan Ahmed zamanından Zitvatorok Muahedesi, Celali Eşkiyası, Padişahın Tabiatı ve Veraset Kanunu başlıklarında müfredat programında anlatılması istenen bilgiler verilmiştir.

İlgili müfredat programında, kitaplarda yer verilmesi gereken konular sıralandıktan sonra "*İhtar*" başlığı altında muallimin dersler ile ilgili yapması gereken hususlara dikkat çekilmiştir.

2.2.1.2. Devre-i mutavassıta ikinci sınıf

Devre-i Mutavassıta ikinci sınıfta altı dersane ve muallimli mekteplerde, beş muallimli mekteplerde ve numune mektebinde tarih dersi haftada ikişer saat, dört ve üç muallimli mekteplerde ise haftada birer saat olmak üzere tarih dersi veriliyordu.⁴⁶ Fuat Köprülü'nün, devre-i mutavassıta ikinci sınıfta okutulmak üzere yazmış olduğu tespit edebildiğimiz ilk kitabı 1337 yılına ait

⁴⁶ Maarif-i Umumiye Nezareti, *Mekatib-i İbtidaiye Ders*, ss. Numune 1-7.

Milli Tarih -devre-i mutavassıta ikinci sene birinci tab‘- kitabıdır.⁴⁷ Bu ders kitabı da 1329 tarihli yukarıda adı geçen müfredat programı⁴⁸ ile karşılaştırmalı olarak incelendiğinde müfredat programına aynen uyularak yazıldığı tespit edilebilir. Kitabın içerdiği başlıklar ve konular ilgili müfredat programı ile örtüşmektedir. Örneğin programda kitabın “*Sultan Osman-ı Sani: Lehistan Seferi, şehadeti*” konusu ile başlaması istenmiş ve kitaptaki ilk başlık “*Sultan İkinci Osman*” olmuştur. Bu başlık altında alt başlık olarak Sultan Mustafa, Sultan Osman, Lehistan Seferi, Padişahın Şehadeti başlıkları altında dönem hakkında bilgiler verilmiştir. Programda Sultan Murad-ı Rabi’nin Revan ve Bağdad seferleri anlatılması istenmiş, ders kitabında buna uygun olarak Dördüncü Sultan Murad (1032-1049) başlığı altında İlk Seneler, Hüsrev Paşa, Padişahın Şiddeti, Revan Seferi, Bağdad Seferi, Vefatı başlıkları altında bilgilere yer verilmiş. Müfredat programına uygun olarak, Sultan İbrahim (1049-1058)’den bahsedilip Sultan Mehmed-i Rabi dönemi Dördüncü Sultan Mehmed (1058-1099) başlığı altında Karışıklıklar, Turhan Sultan, Köprülü Mehmed Paşa, Fazıl Ahmed Paşa, Girid Fethi konuları, İkinci Viyana Seferi başlığı altında Kara Mustafa Paşa ve faaliyetleri anlatılmış, yine programa uygun olarak İkinci Sultan Ahmed (1102-1106), Salankamin Harbi, İkinci Sultan Mustafa, Karlofça Muahedesi, Edirne Vakası, Üçüncü Sultan Ahmed (1115-1143) başlığı altında Rus Tehlikesi, Demirbaş Şarl, Baltacı Mehmed Paşa, Mora Fethi, Avusturya Seferi, Pasarofça Muahedesi, [Damad] İbrahim Paşa Devri, Nadir Şah, Patrona İhtilali konularına yer verilmiş. Birinci Sultan Mahmud (1143-1168) başlığı altında Eşkiyanın Sonu, İran Seferi, Rusya ve Avusturya Seferleri, Belgrad Musalahası, Padişahın Son Seneleri konuları anlatılmış. Yine programda Sultan Mustafa-yı Salis:1182 Seferi anlatılması istenmiş ve Sultan Osman ve Sultan Mustafa (1168-1187) başlığı altında Üçüncü Sultan Osman, Koca Ragıp Paşa, 1182 Seferi konuları anlatılmış. Abdülhamid-i Evvel: Kaynarca

⁴⁷ Köprülüzade Mehmed Fuad, *Milli Tarih Devre-i Mutavassıta İkinci Sene*, Kanaat Kütüphanesi ve Matbaası, 1337.

⁴⁸ Maarif-i Umumiye Nezareti, *Mekatib-i İbtidaiye Ders*, ss. 29-30.

Muahedesi konusuna karşılık Birinci Sultan Abdülhamid (1187-1203) başlığı altında Kaynarca Muahedesi ve 1201 Seferi konuları anlatılmış, Sultan Selim-i Salis: Nizam-ı Cedit, Napolyon'un Mısır'ı İstilasası, Napolyon'un Akka Muhasarası ve Cezzar Ahmet Paşa, Mısır'ın İstirdadı, Sultan Selim-i Salis'in Şehadeti ve Alemdar Mustafa Paşa konularına karşılık ilgili ders kitabında Üçüncü Sultan Selim (1203-1222) başlığı altında Düşmanlarla Musalaha, Nizam-ı Cedid, Napolyon'un Mısır Seferi, Akka Muhasarası, Mısır'ın Geri Alınması, İngiliz Donanması İstanbul'da, Padişahın Hal'i alt başlıklarında konulara değinilmiştir. Dördüncü Sultan Mustafa (1222-1223) başlığı altında konuya devam etmek suretiyle Karışıklıklar, Alemdar Mustafa Paşa, Selim'in Şehadeti meselelerine yer verilmiştir. Sultan Mahmud-ı Sani: Vaka-i Hayriye, Tepedelenli Ali Paşa, Yunan İstiklali ve Mısır Meselesi konularına karşılık İkinci Sultan Mahmud (1223-1255) başlığı altında Alemdar'ın Sadareti, Alemdar'ın Şehadeti, Gaileler, Tepedelenli Ali Paşa, Yeniçerilerin Kaldırılması, Yunan İstiklali, Mısır Meselesi, Nizib Mağlubiyeti alt başlıklarına yer verilmiş. Programdaki Sultan Abdülmecid ve Tanzimat-ı Hayriye, Mustafa Reşid Paşa, Kırım Seferi ve Silistre Muhasarası başlıklarına karşılık ders kitabında Sultan Abdülmecid (1255-1277) ana başlığı altında Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Mısır Meselesinin Halli, Kırım Seferi, Fikri Terakkiler konularına yer verilmiştir. Sultan Abdülaziz ve Sultan Murad-ı Hamis konularına karşılık Sultan Abdülaziz (1277-1293) Balkanlarda Milliyet Fikri, Abdülaziz Devri, Genç Türkler, Padişahın Hal'i, Beşinci Sultan Murad, Padişahın Hastalığı konularına yer verilmiş. Yine müfredat programındaki Sultan Abdülhamid-i Sani -Son Rus Seferi- Plevne Muhasarası ve Gazi Osman Paşa- Devr-i İstibdad konularına karşılık İkinci Sultan Abdülhamid (1293-1327) başlığı altında İlk Hareketler, 93 Harbi, Plevne'de Osman Paşa, Ayastefanos ve Berlin Muahedeleri, İstibdad Devri konularına yer verilirken, son olarak müfredattaki Hürriyet Mücahedeleri-10 Temmuz- Trablus ve Balkan Muharebeleri konularına karşılık olarak ders kitabında Hürriyet Mücahedesi, Tarihi Kıraat: Abdülhak Hamid, Abdülhamid'in Hal'ine Kadar, Tarihi Kıraat: Tevfik Fikret, Son

Felaketlerimiz başlığı altında Trablusgarp Harbi, Balkan Harbi ve Harb-i Umumi konularına yer verilerek kitap sonlandırılmıştır.

2.2.1.3. Devre-i aliyye birinci sınıf

Devre-i Aliyye birinci sınıfta altı dershane ve muallimli mekteplerde ve numune mektebinde tarih dersi haftada ikişer saat, beş muallimli mekteplerde, dört ve üç muallimli mekteplerde ise haftada birer saat olmak üzere tarih dersi veriliyordu. Bu sınıf için Fuat Köprülü Milli Tarih devre-i aliyye birinci sene birinci tab⁴⁹ kitabını yazmıştır. Bu kitabın müfredat programı ile uyumu aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. Devre-i Aliyye Birinci Sınıf Ders kitabı-Müfredat Programı Karşılaştırması

Müfredat Programı İçeriği	Milli Tarih Ders Kitabı İçeriği
Mısırlılar Mısır'ın Mevki'-i Coğrafiyesi, İklimi Nil Nehri'nin Ehemmiyeti Mısır Ma'bûdları Mumyalar Mısır Abidatı: Ehramları Dikili taşlar Hiyeroglif yazıları Mısırlılar'ın Medeniyete Hizmetleri	Mısırlılar Mısır ve Nil Mısırlılar İçtimai Hayat Mabudlar ve Mabedler Mumyalar Ehramlar Dikili Taşlar Hiyeroglif Mısırlılar'ın Medeniyete Hizmetleri
Fenikeliler Mevki'-i Coğrafi Fenikeliler'in Seyahatleri, Keşfiyatı Elifbası	Fenikeliler Fenike Fenikeliler Müstemlekeleri Din ve Medeniyetleri

⁴⁹ Köprülüzade Mehmed Fuad, *Milli Tarih Devre-i Aliyye Birinci Sene*, Kanaat Kütüphanesi ve Matbaası, 1337.

	Fenike Elifbası
<p>Asuriler ve Keldaniler</p> <p>El Cezire'nin Mevki'-i Coğrafiyesi, İklimi Fırat ve Dicle nehirleri Ninova ve Babil Asurilerle Keldanilerin Ma'bûdları, Fütuhatı, Asur Padişahları, Asurilerle Keldanilere Ait Abidat ve Asar-ı Mimariye, Asurilerle Keldanilerin Medeniyete hizmetleri.</p>	<p>Keldaniler- Asuriler</p> <p>Mevki-i Coğrafi Keldaniler Asuriler Hükümdarlar Din ve Maişetleri Medeniyete Hizmetleri</p>
<p>İraniler</p> <p>Mevki'-i Coğrafi Medyalılar, Farslar, İran ma'bûdları: Hermez ve Ehermen- İran'ın Devr-i Sükûtu: Dara ve Keyhüsrev</p>	<p>İraniler</p> <p>İran Medyalılar-Farslar İ'tıla ve İnhitat Din ve Medeniyet</p>
<p>Hititler</p> <p>Mevki'-i Coğrafi Hititlerin Anadolu'da Bıraktıkları Eserler Medeniyete Hizmetleri</p>	<p>Hititler</p> <p>Hititler Tarihleri Din ve Medeniyetleri</p>
<p>Türkler</p> <p>Mevki'-i Coğrafi Eski Türklerin Abidât ve Asar-ı Tarihiyesi Eski Türklerin Medeniyeti</p>	<p>Türkler</p> <p>Coğrafi Saha Lisan ve Irk Anadolu'da Kumanlar</p>

	<p>Kuman Medeniyeti</p> <p>Hiung-Nular</p> <p>Hunlar</p> <p>Tukiyüler</p> <p>Uygurlar</p> <p>Ahlak ve Adât</p> <p>İktisadi Hayat</p> <p>Din</p> <p>Medeniyetleri</p> <p>Türk Şubeleri</p>
<p>Beni İsrail</p> <p>İbraniler</p> <p>Hazret-i İbrahim</p> <p>Evlad-ı Hazret-i Yakub</p> <p>Hazret-i Yusuf</p> <p>Beni İsrail'in Arz</p> <p>Felsefiyatında Temkinler</p> <p>Hazret-i Yusuf</p> <p>Beni İsrail'in Mısır'da</p> <p>İkametleri</p> <p>Hazret-i Musa, Tevrat-ı Şerif</p> <p>Ahkâm-ı Beni İsrail</p> <p>Mülûk-ı Beni İsrail</p> <p>Hazret-i Davud ve Hazret-i Süleyman</p> <p>Kudüs Mâbedi</p> <p>Beni İsrail'in Akıbeti</p> <p>Hazret-i İsa</p>	<p>Beni İsrail</p> <p>İbraniler ve Filistin</p> <p>Hazret-i İbrahim</p> <p>Hazret-i İsmail</p> <p>Hazret-i Yakub ve Yusuf</p> <p>Hazret-i Musa</p> <p>Filistin'e Vürud</p> <p>Hazret-i Süleyman</p> <p>Beni İsrail'in Sonu</p> <p>Hazret-i İsa</p>

Hristiyanlık	
Yunaniler Mevki'-i Coğrafi Yunan Şehirleri Yunan müstemlekeleri Atina ve Isparta Ispartalılar ile Atinalıların Terbiyeleri arasındaki farklar Yunan Mabudları Esatir-i Yunaniye Yunan Abidat-ı Tarihiyesi Memalik-i Osmani'deki Yunan Hareketleri Filib ve İskender Eski Yunanlıların Medeniyete Hizmetleri	Yunanlılar Coğrafi Mevki Yunanlılar Isparta Atina Yunan Mabudları İran Harpleri Perikles Asrı Peloponez Harpleri İskender Yunan Abideleri Medeniyete Hizmetleri
Romalılar Mevki'-i Coğrafi Romalıların Mabudları Roma'da Aile Hayatı Roma'da Sınıf-ı Halk Senato Pön Muharebeleri Romalı'ların Şark ve Garbtaki Fütuhata (muhtasaran) Roma İmparatorluğu Şarki ve Garbi Roma İmparatorluğu Romalıların Medeniyete Hizmetleri	Romalılar Roma ve Romalılar Mabudlar İdare Usulü İctimai Sınıflar Pön Muharebeleri Roma'nın Büyümesi İmparatorluğun Tesisi Kayserler İmparatorluğun İnkısamı Hristiyanlığın İntişarı Medeniyete Hizmetleri

<p>Kurûn-ı Vusta</p> <p>Muhaceret-i Akvam (muhtasaran)</p> <p>Feodalite</p> <p>Matbû ve Tâbî'ler</p> <p>Derebeyleri, Şatolar</p> <p>Feodalite Usûlünün Nihâyeti (muhtasaran)</p> <p>Ehl-i Salib Seferleri; Esbab ve Netayici (muhtasaran)</p>	<p>Kurûn-ı Vusta</p> <p>Muhacerat-ı Akvam</p> <p>Cermenler</p> <p>Hunlar</p> <p>Cermen İmparatorluğu</p> <p>Derebeylik</p> <p>Kilise Adamları</p> <p>Köylüler</p> <p>Neticesi</p>
<p>Medeniyet-i İslamiye</p> <p>Arabistan, Mevki-i Coğrafi ve İklim</p> <p>Kabl-el İslam</p> <p>Arapların Ahvali (muhtasaran)</p> <p>Bi'set-i Seniyye-i Nebeviyye</p> <p>İntişar-ı İslam</p> <p>Hulefa-i Raşidin ve Devrindeki Âlem-i İslam Hakkındaki Malumat-ı Mücmele</p> <p>Emevîler ve Abbasiler Hakkında Ma'lumat-ı Mücmele</p> <p>Endülüs Devlet-i Emevîyye'sinin Teşkili</p> <p>İslamların Medeniyete Hizmetleri: Âsar-ı Mimariye, Sanayi, Ulûm ve Fünun</p> <p>Usûl-i idare</p> <p>Uhuvvet-i İslamiye</p>	<p>İslam Tarihi</p> <p>Arabistan</p> <p>İslamiyet'ten Evvel Araplar</p> <p>İsmaililer</p> <p>Cahiliye Adetleri</p> <p>Hazret-i Peygamber</p> <p>Medine'ye Hicret</p> <p>Hazret-i Peygamber'in Gazaları</p> <p>Hazret-i Ebubekir</p> <p>Hazret-i Ömer</p> <p>Hazret-i Osman</p> <p>Hazret-i Ali</p> <p>Hazret-i Hasan ve Hüseyin</p> <p>Emeviye Devleti</p> <p>Emeviye Saltanatı</p> <p>Emevi Halifeleri</p> <p>Emevilerin İnkırazı</p> <p>Abbasiye Devleti</p> <p>Abbasiler</p>

Kurûn-ı Vustada Âlem-i İslam ile Âlem-i Hristiyanıyet Arasında Mukayese Medenıyet-i İslamiye'nin Ehemmiyeti ve Avrupa Medenıyetine Olan Tesiri	Türk Nüfuzu Tavaif-i Mülûk Endülüs Emevileri Abbasilerin İnkırızı Kurun-ı Vusta'da Türkler Türkler ve İslamiyet Karahanlılar Selçukiler Anadolu Selçukileri Moğol İstilasası Timurlenk Ehl-i Salib Seferleri Ehl-i Salib Bu Seferlerin Hakiki Esbabı
---	---

2.2.1.4. Devre-i aliyye ikinci sınıf

Devre-i Aliyye ikinci sınıfta altı dershane ve muallimli mekteplerde ve numune mektebinde tarih dersi haftada ikişer saat, beş muallimli mekteplerde, dört ve üç muallimli mekteplerde ise haftada birer saat olmak üzere tarih dersi veriliyordu.⁵⁰ Bu sınıf için Fuat Köprülü devre-i aliyye ikinci sene birinci tab' 1337 tarihli kitabını⁵¹ yazmıştır. Bu kitabın müfredat programı ile uyumu aşağıdaki gibidir.

Tablo 2. Devre-i Aliyye İkinci Sınıf Ders Kitabı-Müfredat Programı Karşılaştırması

Müfredat Programı İçeriği	Milli Tarih Ders Kitabı İçeriği
Keşfiyyât-ı Cedide: Barut	Kurûn- Cedide Kurûn-ı Cedide

⁵⁰ Maarif-i Umumiye Nezareti, *Mekatib-i İbtidaiye Ders*, ss. Numune 1-7.

⁵¹ Köprülüzade Mehmed Fuad, *Milli Tarih Devre-i Aliyye İkinci Sene*, Kanaat Kütüphanesi ve Matbaası, 1337.

<p>Seyahatler</p> <p>Amerika'nın Keşfi</p> <p>Matbaacılık</p> <p>Ulûm ve Fünûnun Terakkisi</p> <p>Protestanlığın Zuhuru</p> <p>Mezheb Muharebeleri</p> <p>Devr-i İntibâh</p>	<p>Barut</p> <p>Kâğıt ve Matbaa</p> <p>Pusula</p> <p>Hind Yolunun Keşfi</p> <p>Amerika'nın Keşfi</p> <p>İntibah Devri</p> <p>Garb İntibahında İslamiyet'in Tesiri</p>
<p>Avrupa'da Hükümet-i Mutlakıyyenin Teşekkülü</p> <p>Fransa'da On dördüncü Lui</p> <p>Daimi Ordular</p>	<p>Mezheb Mücadeleleri</p> <p>Katolik Kilisesi</p> <p>Dini Islahat Protestanlık</p> <p>Protestan Netayici</p> <p>Avrupa'da Mutlakiyetçi</p> <p>Hükümetlerin Teşekkülü</p> <p>Hükümet-i Mutlak</p> <p>On Dördüncü Lui</p> <p>Daimi Ordular</p>
<p>İngiltere'de Meşrutiyet</p> <p>Parlamento</p> <p>İnkılab</p> <p>Kuromvel (muhtasaran)</p>	<p>Avrupa'da Meşrutiyetin</p> <p>Başlangıcı</p> <p>İngiltere'de Parlamento</p> <p>Kral ve Parlamento</p> <p>Kromvel</p> <p>Meşrutiyet Usulü</p> <p>Osmanlı Devleti'nin Tesisi ve Tealisi</p>
<p>Medenîyyet-i Osmaniye:</p> <p>Tarz-ı İdare</p> <p>Divan-ı Hümâyûn</p> <p>Kubbe Vüzerası</p> <p>Devşirme Usûlü: Yeniçeri Ocağı</p>	<p>Osmanlı Medeniyeti</p> <p>Osmanlı Devletinin Tesisi ve Tealisi</p> <p>Tarz-ı İdare</p> <p>İdare-i Merkeziye: Divan-ı Hümayun</p> <p>İdare-i Vilayet</p>

<p>Yeniçerilerin Teşkilât-ı Esasiyesi</p> <p>Eyalet İdaresi: Beylerbeyleri</p> <p>Hass, Tımar, Zeamet Usûlleri</p> <p>Eyalet Askeri: Sipahiler</p>	<p>Ordu Teşkilatı</p> <p>Yeniçeri Ocağı</p> <p>Sipahi Teşkilatı</p> <p>Avrupa'nın Feodalite Usulüyle Mukayese</p>
<p>Osmanlılarda İnkışaf Eden Mühim Sanatlar:</p> <p>Mimarlık, Hattatlık, Mücellidlik, Müzehhiplik, Silahçılık, Çinicilik, Kakmacılık, Nakr, Naht, Sarraçlık</p> <p>Sanayi'-i Nesciyye, vesaire (bilhassa mektebin bulunduğu memlekette terakki etmiş olan sanayi'den ehemmiyetle bahsedilecektir.)</p> <p>Osmanlıların Ulûm ve Fünûna Hizmetleri</p>	<p>Osmanlılarda Ulum ve Fünûn- Sanayi-i Nefise</p> <p>Ulûm ve Fünûn</p> <p>Şiir ve Edebiyat</p> <p>Mimari</p> <p>Yazı, Tezhîb, Cild</p> <p>Çinicilik</p> <p>Oymacılık, Kakmacılık</p> <p>Dokumacılık</p> <p>Silahçılık ve Saraçlık</p> <p>Matbaacılık</p> <p>Netice</p>
<p>Bizde Devr-i Teştit:</p> <p>Sokullu'dan Sonra İdare-i Askerîye ve Mülkiyede Teşevvüşat</p> <p>Islahat Teşebbüsleri:</p> <p>Köprülüler</p> <p>Halefleri</p> <p>İkinci Viyana Muhasarasından Karlofça Muahedesine Kadar Devlet-i Aliyye'nin Ahval-i Dâhiliye ve Hariciyesi Hakkında Bir Fikr-i Mecmul</p>	<p>Osmanlılarda Teştit Devri</p> <p>Sokullu'dan Sonra Karışıklıklar</p> <p>Köprülülere Kadar</p> <p>Köprülüler Devri</p> <p>Viyana Bozgunu</p>
<p>Rusya'da Koca Petro ve Islahat</p>	<p>Rusya'da Deli Petro ve Islahat</p> <p>Ruslar</p> <p>Deli Petro</p>

	Petro ve Osmanlılar Damat İbrahim Paşa
Prut Muharebesi Damad İbrahim Paşa Devri Bizde ilk Matbaa ve İlk Neşrolunan Kitaplar Rusya ile 1148 seferi ve Belgrad Muahedenamesi Sultan Mahmud-u Evvel Mustafa Salis Devirlerinde Islahat-ı Askeriye Teşebbüsleri: Kont Boneval (Humbaracı Ahmet Paşa) ve Baron dö Tod	1148 Rodos Seferi Ecnebi Müttehassıslar
1182 Seferi Umûr-i Askeriye, Hariciyede Teşebbüsat İkinci Katerina ve Büyük Frederic Lehistan'ın Taksimi Abddülhamid-i Evvel Devri ve Kaynarca Muâhedenamesi Kırım'ın Zabtı	1182 Seferi Kaynarca Muahedesi Lehistan'ın Taksimi Kırım'ın Zıyatı 1201 Seferi
İngilizler' in Hindistan'ı ve Şimali Amerika'yı İstilasası Amerika'nın İstiklali	Amerika'da İngilizler Şimali Amerika'nın İstiklali Hindistan'da İngilizler
Devlet-i Osmaniye'nin Rusya ile 1201 Seferi Ziştovi Muahedenamesi	
Fransa İnkılab-ı Kebiri Hukuk-ı Beşer Beyannamesi (muhtasaran) Fransa İnkılabı'nın Avrupa'da icra Ettiği Tesirat Napolyon	Asr-ı Hazır'da Avrupa Fransız İnkılabı Millet Meclisi Hukuk-ı Beşer Beyannamesi

<p>Napolyon'un Mısır'ı İstilasası</p> <p>Mısır'ın İstirdadı</p> <p>Sultan Selim-i Salis</p> <p>Devrinde Islahat Teşebbüsleri: Nizam-ı Cedid Vaka-yı İrticaiye ve Sultan</p> <p>Selim-i Salis'in Hal'i ve Şehadeti</p> <p>Sultan Mahmud-ı Sani: Alemdar Mustafa</p> <p>Paşa'nın Sadareti ve Şehadeti</p>	<p>Napolyon ve Mısır Seferi</p> <p>Selim-i Salis ve Islahat</p> <p>Nizam-ı Cedit ve Hükümdar'ın Hal'i</p> <p>Alemdar ve Sultan Mahmud</p> <p>Alemdar'ın Şehadeti</p> <p>Napolyon'un İmparatorluğu</p> <p>Napolyon'un Son Seneleri</p>
<p>Napolyon'un Muzafferiyeti</p> <p>Vaterlo'da Esareti</p> <p>Viyana Kongresi</p> <p>Avrupada Hükümet-i Meşruta'nın</p> <p>Tesisi</p> <p>Kanun-ı Esasi</p>	<p>Viyana Kongresi</p> <p>Avrupa'da Meşrutiyet</p> <p>Cereyanı'nın Galebesi</p> <p>Mutlakiyet ve Meşrutiyet</p> <p>Yeni İsyân ve İnkılablar</p>
<p>Rusya ile 1224 seferi ve Barış Muahedenamesi</p> <p>Yunan İhtilâli</p> <p>Vaka-yı Hayriye, Navarin</p> <p>Muhârebesi</p> <p>Rusya ile 1244 seferi ve Edirne Muâhedenamesi</p> <p>Yunan İstiklâli</p> <p>Mısır Meselesi</p> <p>Tanzimât-ı Hayriye ve Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu</p> <p>Makam-ı Mübareke Meselesi</p> <p>Kırım Seferi</p> <p>Sivastopol Muhâsarası</p>	<p>Osmanlı - Rus Münasebeti</p> <p>1224 Seferi</p> <p>Yunan İhtilali</p> <p>Yeniçerilerin İlgası</p> <p>Navarin Faciası</p> <p>Edirne Muahedesi</p> <p>Mısır Meselesi</p> <p>Tanzimat-ı Hayriye</p> <p>Kırım Muharebesi</p> <p>Paris Kongresi</p>

Paris Konferansı	
Almanya'nın Teşekkülü Sadova Muharebesi 1870-1871 muharebesi	Avrupa'da Milliyet Fikirleri ve Netayici Milliyet Fikirleri Alman İttihadı Fransa – Almanya Harbi
İtalya İttihadı Fransa'da Cumhuriyet-i İdare	İtalya İttihadı Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet
Balkan Hükümetlerinin Teşekkülü (Her birinin son safahat-ı tarihiyesiyle Ahval-i hazırta ve faaliyet-i iktisadiyeleri hakkında malumat-ı kifaye verilecektir.)	Balkan Devletlerinin Teşekkülü
1294 Seferi Plevne Muharasası Berlin Konferansı Girid ve Makedonya İhtilalleri Bizde Meşrutiyet'in ilanı Bosna ve Hersek'in Avusturya'yı İlhakı Bulgaristan'ın İlan-ı İstiklali Trablus Muharebesi Balkan Muharebatı	1293 Seferi Ayastefanos Muahedesi Kanun-ı Esasi
Ondokuzuncu Asırda İhtirat ve Keşfiyat: Terakkiyat-ı İlmîye ve Fenniye Makineler Buharlı gemiler ve Demiryolları Elektrik tatbikatı Telgraf ve Telefon Sanayide Terakkiyat	On Dokuzuncu Asırda Başlıca Keşifler ve İhtira'lar Avrupalıların Müstemlekat Siyaseti

Umumi Sergiler Posta İttihad-ı Serbesti-i Sanayi ve Ticaret Avrupalılar'ın Müstemlekât Siyaseti	
1293 Kanun-ı Esasîyesi Devr-i İstibdat 10 Temmuz	
Avrupa ve Amerika'nın Son Asırda Ulûm ve Fünûn ve Sanayide Husul Ettiği Terakkiyat Hakkında Bir Fikr-i İcmali	

3. BÖLÜM

MİLLİ TARİH DERS KİTAPLARI'NIN LATİNİZASYONU

3.1. Milli Tarih Devre-i Mutavassıta - Birinci Sene (1337)

Köprülüzade Mehmed Fuad

Milli Tarih

Devre-i Mutavassıta- Birinci Sene

Birinci Tab'

Hakk-ı Te'lif Kanunu Mucebince Her Hakkı Mahfuz ve Resimlerin

Nakli Memnu'dur

Sahib ve Naşiri: Kanaat Kütüphanesi Sahibi İlyas

Kanaat Kütüphanesi Matbaası

Bab-ı Ali Caddesinde Numero 20

1337

Eski Türkler

Orta Asya'da

Türkler dünyanın en eski milletlerinden biridir. Anadolu'ya gelmeden evvel Orta Asya denilen yerlerde çobanlık, kervancılık, demircilik, ekincilikle yaşarlardı. Türkler ilk devletlerini bundan 2500-3000 yıl evvel kurmuşlar o zamandan beri hiçbir yabancı milletin boyunduruğu altına girmemişler, daima hâkim, efendi kalmışlardır. Çinliler, Acemler, Hindliler yani Türklerle komşu olan bütün milletler ona hürmet ederlerdi. Türklerin en eski ve en meşhur hakanları -Çinlilerin Mete dedikleri- Oğuz Han'dır.

Oğuz zamanı

Eski Türkler büyük büyük kabilelere ayrılmışlardı. Oğuz Han onları bir araya toplayarak, Asya'nın bir ucundan öbür ucuna kadar uzayan büyük, kuvvetli bir Türk devleti yaptı. Türkler, bu Oğuz zamanını hiçbir zaman unutmamışlar, türkülerinde, destanlarında daima o saadetli, şanlı günleri anmışlardır.

Yaşayışları

Türklerin bir kısmı göçebe halde yaşarlardı. Bunlar hayvan beslerler, avcılık ederler, hayvan derilerinden yapılmış çadırlarda otururlardı. Lakin Türklerin hepsi göçebe değildi. Daha binlerce sene evvel onlar da kendileri için güzel, büyük şehirler kurmuşlardı. O şehirlerde büyük ve resimlerle süslü ibadethaneler, debdebeli saraylar, kocaman konaklar vardı. Türkler silah kullanma hususunda ve binicilikte çok mahir idiler. Boynuzdan yayları, keskin kılıçları, ıslık sesli okları vardı. Vücutlarına göğüslük koyarlar, kemerlerini kabartmalarla süslerler, bayraklarının ucuna altından bir kurt başı takarlardı. Çocuklara daha küçükten cengâver terbiyesi verilirdi. Avcılığa ve biniciliğe alıştırlırdı. Bir çocuk büyüyüp de kahramanlık göstermedikçe ona ad verilmezdi. Türkler yalnız avcılıkla, hayvan sürüleri beslemekle kalmazlar, ticaret de ederlerdi. Asya'nın bir tarafından öbür tarafına mal götürüp getirmek hemen hemen [5]onların elinde idi. Bundan dolayı birçok paralar kazanmışlar, zengin olmuşlardı.

Medeniyetleri

Türkler daha o zamanlar bile medeniyetçe ileri gitmişlerdi: Altından, gümüşten güzel ibrikler, taştan heykeller, ibadethanelerinin duvarlarına gayet güzel resimler yaparlardı. Büyük kahramanlar, büyük padişahlar olduğu zaman onun adını millete unutturmamak için güzel abideler dikerler; üstüne onun sağ iken ne hayırlı işler, ne parlak kahramanlıklar yaptığını yazarlardı. Türklerin o zaman kendilerine mahsus pek güzel yazıları da vardı. En eski ve en mühim Türk kitabesi, Orhun nehri kıyısında Kültekin adlı bir şehzade için dikilmiştir.

Türklerin o kadar medeni olduğu zamanlarda, şimdiki Avrupa milletlerinin birçoğu daha ormanlarda vahşi bir hayat sürüyordu. Türklere medeniyetsiz diye iftira edenler, onun ne eski bir medeniyeti olduğunu bilmeyenlerdir.

Anadolu'da Türkler

Anadolu'da Türkler

Türklerden bazı kabileler daha üç bin sene evvel Anadolu'ya gelerek yerleşmişlerdi. Onların kuvvetli bir devletleri vardı. Kendileri için büyük şehirler kurmuşlar, o zamanın âdetince şehrin etrafını kat kat surlarla çevirmişlerdi. Bugün Anadolu'da yaşayan milletlerin en kalabalığı, en kuvvetlisi ve en eskisi Türklerdir. Hiçbir yabancı milletin o topraklarda hakkı yoktur. Bu ilk gelen Kuman Türklerinden sonra iki bin sene kadar Anadolu'ya o nispette çokluk başka bir Türk kabilesi gelmedi. Yalnız bin sene kadar evvel o esnada Müslüman olan Türklerden bir kısım Adana taraflarına gelerek oraları Rumlardan aldılar. Adana, Tarsus gibi güzel şehirler o sayede birer Türk yurdu oldu.

Selçukî Türkleri

Müslüman olduktan sonra Orta Asya'da kuvvetli bir devlet kuran Selçukî Türklerinden bir kısmı hemen sekiz yüz sene evvel Anadolu'ya geldiler. Ve bu eski ana yurdunu Bizans Devleti'nin elinden kurtardılar. İptida İznik ondan sonra uzun müddet Konya şehri payitaht oldu. Anadolu Selçukileri zamanında Türkistan'dan milyonlarca Türk Anadolu'ya [7]hicret ettiler. Anadolu Bizanslılar zamanında baştanbaşa harap, yanmış, yıkılmış bir halde idi; ahali de pek azalmıştı. Orta Asya'dan gelen bu Türklerin sayesinde bu mübarek kıta yeni baştan şenlendi. Her tarafta yeniden yeniye köyler, kasabalar, şehirler kuruldu. Eski, yanmış, yıkılmış memleketler yeniden yapıldı. Selçukiler zamanında Anadolu'ya yapılmış olan camiler, türbeler, hanlar, kervansaraylar, medreseler, hastaneler hala bugün bile Anadolu toprağını süslemektedir. Güzel Anadolu, Selçukiler zamanında tam bir Türk yurdu olmuştu. Bizans'a ait meydanda hiçbir şey kalmamıştı. Anadolu'da artık baştanbaşa Türkçe konuşuluyordu.

Moğol istilası

Selçukî Türkleri yalnız Bizanslılarla değil, Gürcülerle Ermenilerle hatta Avrupa'nın Hristiyan milletleriyle muharebe ederek hepsini yıldırılmışlar, hadlerini bildirmişlerdi. İşte bu sırada ortaya Moğollar çıktı. Moğollar Cengiz

adlı müthiş bir kumandanın idaresinde Şarkî Asya'dan çıktılar. Bir sel gibi önlerindeki memleketleri, devletleri süpürerek Anadolu'ya kadar geldiler. Türklerden [8]ayrı bir millet olan Moğolların bu istilası en çok Türklere zarar verdi. Orta Asya'da ve sair yerlerde milyonlarca Türk buna kurban oldu. İşte Osmanlılar da, bu Moğol seli karşısında oturdukları yerlerden kalkarak onların zulmünden kurtulmak için garba doğru gelen Türk kabilelerinden biridir.

Tarihi Kıraat: Malazgirt Meydan Muharebesi

Selçuki hükümdarı “Alp Arslan” Anadolu'nun birçok yerlerini Rumlardan almıştı. Rum imparatoru “Diyojen” Türkleri Anadolu'dan sürmek için iki yüz bin kişilik büyük bir ordu topladı. Türkler üzerine yürüdü. “Alp Arslan” muharebeye hazır olmadığı için yanında ancak on beş bin kişilik bir ordu vardı. Cuma günü hatibler minberde iken biraz kuvvetle düşmana hücum etmek kararlaştırıldı.

Tamam o saat geldikte Alp Arslan askeriyle namaz kıldıktan sonra ağladı. Halk da onunla beraber ağlaştılar. Dua etti. Onlar da âmin dediler. Sonra askere:

-İsteyen geri dönsün. Burada sultan yoktur. Ben de sizin gibi bir neferim!

Dedi. Yayını ve tirkeşini attı. Yalnız kılıcını aldı. Kendi eliyle atının kuyruğunu bağladı. Asker de onun gibi yaptılar. Sonra beyazlar giyüb:

-Şehid olursam kefenim budur.

Diyerek bahûrlandı ve güzel kokular süründü. Askeri dahi hep anın gibi olub arı oldular. Sultan bir nefer gibi ileri hareket etti. Askeri de öyle yaptılar. Rumluların dağlar, sahralar almaz ordusuna yaklaştıklarında “Alp Arslan” tekbir alub kükremiş arslan gibi düşmana saldırdı, askeri de kaplanlar gibi düşmen ordusunun içine daldılar. O sırada şiddetli bir rüzgâr çıktı, tozu toprağı düşmen üzerine sürdü. Göz gözü görmez oldu. Rum ordusu bozuldu. İmparator esir düştü. Türkler, kolları yoruluncaya kadar anları kırdılar. Sahralar düşman lâşeleriyle doldu.

Osmanlılar

Ertuğrul

Osmanlıların ecdadı, Oğuz Türklerinden “Kayı” kabilesindedir. İptida “Seyhun” nehrinin yukarı taraflarında Selçukiler ve sair Oğuz kabileleriyle beraber yaşayan “kayılar” sonraları onlarla beraber bulundular. “Ertuğrul” Kayılardan bir boyun reisi idi. Moğol istilasına üzerine İran’dan geçerek garba, Anadolu’ya geldiler. Selçuki Sultanı bunlara oturmak üzere iptida “Ankara” civarında “Karacadağ” ı tayin etti. Sonra birtakım muharebelerde yararlılığını gördüğü cihetle, onu maiyetiyle beraber Bizans hududuna gönderdi. Çünkü o aralık “uç” denilen serhadler pek mühimdi.

Ertuğrul Gazi, dört yüz kadar aileden ibaret olan maiyetiyle beraber “Domaniç” ve “Söğüt” taraflarına gelip yerleşti. O civarda [10]“Karacahisar”, “İnegöl”, “Bilecik”, “İznik” gibi birçok kaleler, merkezi İstanbul’da olan Bizans devletine tabiiydi. Bu kalelerin muhafızları adeta müstakil gibi olup hatta birbirleriyle muharebe ettikleri bile olurdu. Bu muhafızlara “tekfur” derlerdi. “Ertuğrul Gazi” gayet akıllı ve dirayetli bir adam olduğu cihetle bu tekfurlarla hoş geçindi. Onların Selçuki memleketine hücum etmelerine hiç meydan bırakmadı. Söğütte 680 tarihinde 92 yaşında olduğu halde vefat etti.

Osman Gazi

Osman Bey 656’da Söğüt’te doğmuştu. Babasının yerine uç beyi oldu. Osman Bey yalnız şecaat ve merdlikle değil doğruluğu ve dindarlığı ile de meşhurdu. Şeyhlere, âlimlere fevkalade riayet eder, onların sözünden dışarı çıkmazdı o devrin tanınmış şeyhlerinden “Edebalı” nin “Mal Hatun” adlı kızını aldı. Osman Bey’in komşuları olan Rumlar, arada bir onun toprağına girerek sürüleri [11]kendi taraflarına sürüyordu. Osman Bey bunlara mukabele olarak cenk etmeye başladı. Vaktiyle babasının muhasara edip de alamadığı Karacahisar’ı aldı.(690) Bu hisarın zabtından sonra Selçuki sultanı bu şehri resmen ona verdi. Sultan zaten evvelce “beğlik” menşuruyla beraber tuğ, sancak, davul gibi beylik alameti olan hediyeler göndermiş, onun uç beyliğini tasdik etmişti. Osman Bey “Karacahisar”ı alınca, bundan bir kat

daha cesaretlenerek hutbeyi kendi ismine okuttu. Hutbeyi okuyan o devrin meşhur âlim ve şairlerinden “Tursun Fakih” idi. Osman Bey okumuş bir adam değildi. Fakat gayet akıllı, tedbirli, idareliydi. Tebaasına karşı, ister Müslüman olsun ister Hristiyan, büyük bir adaletle muamele ediyor, kimsenin hakkını kimsede bırakmıyordu. Hâlbuki “tekfur”lar gayet zalim ve müstebid olup kendi Rum tebaalarına türlü türlü zulümler, haksızlıklar yapıyorlardı. İşte bu sebepten bütün Rumlar kendi tekfurlarından kurtulup [12]onun idaresi altına girmeyi can-ı yürekten istiyorlardı. Hatta “Harmankaya” tekfuru “ Köse Mihâl” Osman’ın mertliğine, insanlığına olan mahabbetinden Müslüman olmuş, ona çok hizmetler etmişti.

Rumların tuzağı

Osman Bey’in yavaş yavaş memleketini büyültmesi, kuvvetlenmesi, Müslüman Hristiyan bütün ahalinin onu sevmesi, Rum tekfurlarının hiç hoşuna gitmiyordu. Onu mertlikle, kuvvetle yenemeyeceklerini pekiyi anladıkları için bu sefer bir tuzak kurmak ve Osman Bey’i alçakça ortadan kaldırmak istiyorlardı. Tuzak şöyle kuruldu: “Bilecik” tekfuru Yarhisar’ı tekfurunun kızını alacak ve bu münasebetle büyük bir düğün kurulacaktı. Osman Bey bu düğüne davetli geleceği için onu habersizce yakalayıp öldürmek pek kolaydı. Osman Bey tekfurun davetnamesiyle beraber, bu tuzağın da haberini aldı. Buna karşı o da başka bir oyun düşündü:

Aşiret her sene yaylaya çıkacağı zaman, Osman Bey fazla eşyayı “Bilecik” tekfuruna emanet bırakırdı. Osman Bey düğüne geleceği cevabını vermekle beraber, her sene olduğu gibi eşyayı yollayacağını da bildirdi. Sandıkların içine müsellaah cengâverler kondu. Kırk kadar belli başlı kahraman da o ağırlığı hayvanlara yükletip götürdüler. Düğün münasebetiyle kalede hemen hiç kimse yoktu. Bu kahramanlar kolayca şehri zapt ettiler. Osman Bey de asıl kuvvetiyle düğün yerine hücum ederek [13]düşmanlarını perişan ve gelini zapt etti. Bu gelin, sonra “Orhan Gazi” ye nikâhlanarak, “Nilüfer Hatun” adıyla ma’ruf olan ve “Süleyman Paşa” ile Murad Hüdavendigâr’ın validesi olan kadındır.

Selçukîlerin sonu

Epey zamandan beri Moğolların elinde bir oyuncak olan Anadolu Selçukîleri Devleti Moğolların darbesiyle 699'da artık büsbütün ehemmiyetini kaybetti ve onun yerine Anadolu'da ufak ufak bir takım beylikler kaim oldu. Bunların başlıcaları şunlardır:

Konya'da: Karamanoğulları (Anadolu beyliklerinin en kuvvetlisi ve medeniyetçe en ileride olanı bu idi.)

Kastamonu'da: İsfendiyaroğulları

Kütahya'da: Germiyanogulları

Menteşe'de: Menteseogulları

Manisa'da: Saruhanogulları

Osmanlı istiklali

Selçukîlerin ortadan kalkması üzerine meydana çıkan bu beylikler meyanında "Osmanlı" emareti de vardı. O zamana kadar az çok müstakil olan, hutbede adı okunan "Osman Bey" ondan sonra büsbütün müstakil oldu işte büyük Osmanlı devletinin temeli bu küçük beyliktir.

Osman Bey'in fütuhâtı

Osman Bey istiklalden sonra memleketini büyötmek için bir kat daha çalışmağa başladı. Payitahtı Yenişehir'e getirdi. Maksudı, o zaman pek meşhur bir kale olan İznik ile Bursa'yı zapt etmektir. "İznik" pek mustahkem olduğu için bir türlü fethedilemedi. Lakin Bursa, Osman Bey'in rahatsızlığına mebni kendisine [14] vekâlet eden oğlu "Orhan"ın gayretiyle zapt edildi. Osman Bey ölüm döşeginde bu haberi alınca na'sının oraya gömölmesini vasiyet etti.(726) Çok kanaatkâr bir insan olan Osman Bey vefat ettiği zaman servet namına hemen hiçbir şeyi çıkmadı. Lakin o, büyük bir devletin temelini kurmuştu.

İstiklal Merasimi

Selçukîlerin zaafı üzerine uçtaki bütün Oğuz beyleri Osman Gazi'nin yanına geldiler. Ona dediler ki:

-Siz Kayı Han neslindensiniz. Oğuz âdetince, Oğuz soyundan kimse kalmazsa padişahlık Kayı evladına kalır. Zaten Selçuki sultanları da size beylik vermişlerdi. Artık bize Selçukilerden meded yoktur.

Osman Gazi bu sözleri kabul edip istiklalini ilana razı oldu. Bütün beyler, kadehlerle, Oğuz taifesi hep toplanıp Oğuz âdetince Osman Gazi'nin önünde üç defa diz çöktüler, kethüdalarla ona kıymız getirip ikram ettiler. Osman Gazi içince, çavuşlar:

-Ab-ı hayatlar, sıhhatler afiyetler ve padişahlık mübarek olsun! Diye bağıştılar.

Orhan Bey (726-761)

İlk fütuhât

Osman Bey'in büyük oğlu "Alaeddin Paşa" cenkten ziyade ilim ve irfandan hoşlanırdı. Binaen aleyh devlet işlerine bakmak, babasının sağlığından beri "Orhan"a kalmıştı. Bu sefer de o bey oldu, kardeşi bin rica ile vezirliği kabul etti. Fukaraya imaretler yaptırarak eliyle çorba dağıtacak kadar insaniyetli olan Orhan Bey, iyi bir kumandan, mahir bir siyaset adamıydı.

Fütuhâtını çoğaltmak için payitahtı Bursa'ya getirdi. Rumların elinden "İzmit", "Karamürsel" ve civarını aldığı gibi Karesi Beyliğini de kendi arazisine zammetti. Osmanlıların bu fütuhâtı Bizans imparatorunu telaşa düşürdü. "Maltepe"de Bizans ordusuyla Orhan'ın yaptığı muharebe, Bizanslıların felaketiyle neticelendi. Ve bunun üzerine meşhur İznik Kalesi de teslim oldu.

Teşkilat

Artık memleket her gün biraz daha büyüyordu. Yalnız memleket fethetmek değil, eldeki yerleri iyi idare etmek lazımdı. "Aleaddin Paşa" ile Bursa kadısı Çendireli "Kara Halil" beraberce çalıştılar. Eski küçük uç beyliğini kuvvetlice bir devlet haline koymak için ne lazımsa düşündüler.

Yeniçeri ocağı

Devletin o zamana kadar muntazam, her vakit payitahtta emre hazır talimli askeri yoktu. “akıncı” süvarileriyle “yaya” adlı piyadeler varsa da bunlar pek intizamsızdı. “Yeniçeri” yeni asker, yeni ordu demektir. Bunlar “devşirme” usulüyle toplanırlardı. Yani her sene Hristiyan çocuklarından lüzumu kadar alınır, bunlar Müslüman çocuğu gibi terbiye olunduktan sonra, asker olmak üzere yeniçeri ocağına girerlerdi. Bunlar piyade askerdi. Süvarilerine “sipahi” derlerdi. Amirleri “yeniçeri ağası” idi. Maaşlarına “ulufe”, bölüklerine “orta” derler “kazan”a pek hürmet ederlerdi. Hatta kumandanlar aşçıbaşı, sakabaşı, çorbacıbaşı gibi unvanlara mâlikdiler. Hepsi muayyen aylıklar alırlardı. Neferler başlarına beyaz keçeden külah giyerlerdi. Bunun arkalığı sırta kadar sarkardı. Buna börk derlerdi. Börkün önünde bir kaşıklık vardı ki, aynı ocaktan olduklarına, aynı kazandan yediklerine alamet idi. Bütün dünyada ilk defa tanzim edilmiş muntazam ve daimi ordu bu yeniçeri ordusudur. Bu ordu, asırlarca, dünyanın en muntazam, en ilerlemiş ordusu sayılırdı.

Kıyafet ve para

Osmanlıların ilk zamanlarında kıyafet karışıktı. Gerek elbise gerek külah ve sarık hakkında hiçbir nizam yoktu. Bu defa yeniçeri nizamıyla beraber kıyafetler de bir usule kondu. Herkesin [17] ne cins külah giyeceğı tayin edildi. Osmanlı Beyleri o zamana kadar kendi namlarına para da kestirmemişlerdi. Alışveriş Selçukilerin ve Bizanslıların paralarıyla oluyordu. Hâlbuki asıl istiklal alameti “sikke”dir. Bunun için Bursa’da ilk defa olarak “Orhan” namına bakır ve gümüş para basıldı.

Rumeli’de Osmanlılar

Osmanlı beyliğı Anadolu’da büyüyüp kuvvetlenirken, Bizans’ta padişahlık kavgaları oluyordu. Orhan Gazi imparatorun kızı Neodora’yı almış olduğu cihetle, imparator başı sıkışınca damadından imdâd istedi. Orhan da oğlu Süleyman Paşa’yı mühim bir kuvvetle Rumeli’ye geçirerek yardım etti. Osmanlı yiğitleri artık Rumeli topraklarına alışmışlardı. Oraların ne güzel

yerler olduğunu öğrenmişlerdi. Binaen aleyh bu geçişlerin birinde “Gelibolu” ile “Bolayır”ı zapt ederek Rumeli fütuhâtının temelini kurdular. (758)

Süleyman Paşa'nın vefatı

“İzmit: Kocaeli” Sancağını idare eden, birçok muharebelerde kahramanlık göstererek devletin büyümesine hizmet eyleyen en sonra da Rumeli’de fütuhâta başlayan şehzade “Süleyman Paşa” Rumeli’de kaleler zabtına devam ediyordu. Lakin talih yar olmadı. Genç şehzade bir gün av peşinde koşarken atı sürçtü, vefat etti. Bu vakitsiz ölüm bütün milletin yüreğini dağladı. İhtiyar Orhan da bu acıya uzun müddet dayanamayarak vefat etti.

Murad-ı Hüdavendigâr (761-791)

Ankara fethi

Birinci Sultan Murad babası gibi büyük bir kumandan, mahir bir hükümet adamıydı. Tahta çıkınca, Rumeli’de başlanmış fütuhâtı ilerletmek, devletini o taraftan da büyütmeğe istedi. Lakin Konya’daki Karamanoğulları, Osmanlıların gittikçe kuvvetlenmelerini çekemiyorlar, korkuyorlardı. Murad Gazi onların bu fitnelerini bastırmak için muharebeye mecbur oldu. Karamanlılar mağlup ve perişan olarak eman dilediler. Ankara da Osmanlıların eline geçti.

Rumeli fütuhâtı

Anadolu’daki düşmanlarının başını ezen Murad Gazi Rumeli’ye geçti. “Lala Şahin Paşa” “Hacı İlbeyi” gibi büyük kumandanların idaresinde olan ordularımız “Çorlu, Lüleburgaz, Dimetoka, Filibe, Edirne” gibi birçok mühim şehirleri zapt ettiler. Bilhassa Edirne Bizans İmparatorluğunun Rumeli’de pek meşhur bir merkeziydi. Murad Gazi ikinci defa Rumeli’ye geçtiğinde orayı payitaht yaptı. Saraylar ve camilerle süsledi. Maksudı Rumeli fütuhâtına daha kuvvetle devam ederek devletini büyütmeğe. İşte böylece Türkler az zaman zarfında Balkan eteklerine kadar ilerlediler.(765) O esnada Rumeli’de Bizans imparatorlarının istibdadı altında birçok Hristiyan Türkler yaşıyordu. Bunlar Osmanlı Türklerini sevinçle kabul ettiler.

Ekserisi Müslüman oldu. Böylece Rumeli az zamanda şenlendi, baştanbaşa halis bir Türk memleketi halini almaya başladı.

Sırb Sındığı

Osmanlıların Balkanlara kadar ilerlemeleri oradaki Sırb, Bulgar, Ulah, Macar gibi Hristiyan kavimleri telaşa düşürdü. Derhal birleşerek büyük bir ordu teşkil ettiler. Osmanlıları Anadolu'ya kovmak istiyorlardı. Bu müşterek düşman ordusunun "Edirne" üzerine yürüdüğünü haber alan Lala Şahin Paşa, Hacı İlbeyi'ni düşmanın ahvalini anlamak üzere birkaç bin kişilik bir kuvvetle gönderdi. Muzafferiyetlerinden emin olan büyük düşman ordusu, Osmanlılar tarafından bir taarruzu hatırına bile getirmiyordu. Hacı İlbeyi onların gafletinden istifade ederek müthiş bir gece baskını yaptı. Yetmiş bin kişilik düşman ordusu bu sayede bir gece içinde mahv u perişan edildi. Artık karşılarında belli başlı bir kuvvet kalmadığı cihetle Hayreddin Paşa, Lala Şahin Paşa, Evrenos Bey gibi kumandanlar az zamanda "Drama, Siroz, Manastır, Niş, Sofya" gibi Sırb ve Bulgar şehirlerini zapt ettiler. Padişahın Anadolu'dan getirdiği muhacirler sayesinde buraları Türkleşiyor, her tarafta camiler, medreseler yapılıyordu.

Birinci Kosova harbi

Osmanlıların Balkanlara yerleşmesi, Hristiyan balkan devletlerini çok korkutuyordu. "Sırb Sındığı" mağlubiyeti onlara bir ders olmuştu. Bu sefer Boşnaklarla Arnavudlar da Macarlar, Sırb, Bulgar ve Ulahlarla birleştiler. Yüz bin kişilik büyük bir ordu ile Kosova ovasına geldiler. Düşmanların bu hazırlığın karşı "Murad Gazi" de bütün kuvvetlerini topladı. Köylerini emniyete aldıktan sonra, ordusuyla düşmana karşı yürüdü. Muharebe şiddetli fakat kısa oldu. Sayısı Türklerden iki üç defa fazla olan düşman, Murad Gazi'nin muntazam, fedakâr ordusu karşısında perişan oldu. Birçoğu öldü, birçoğu esir oldu, ancak pek azı kaçıp kurtulabildi.

Hüdavendigâr'ın şehadeti

Murad Gazi, büyük zaferin akşamında harb meydanında geziniyordu. Sırb yaralılarından "Miroş" isminde bir hain, padişaha bir şey söyleyecek gibi yaklaştı. Ayak öpmek bahanesiyle eğildiği esnada, sakladığı hançeriyle

Hüdavendigâr'ı şehid etti. Kosova'da şehid olduğu yere bir türbe yapıldı. Cesedi Bursa'ya getirilerek oraya gömüldü.(791)

Hüdavendigâr'ın zamanında Osmanlı devleti Anadolu ve Rumeli'deki fütuhâtıyla eskisi gibi bir uç beyliği şeklinden çıkmış, büyük ve kuvvetli bir saltanatın temelleri atılmıştı. Ordu çok terakki etmiş, hatta Kosova'da top kullanılmıştı. Yıldırım zamanının şanlı muvaffakiyetlerini hazırlayan hep bu büyük hükümdardır. Mamafih hayatında "Sultan" unvanını almamış, hudutlarımızın o kadar büyümesine rağmen, sade, kanaatkâr bir hayat sürmüş, israf ve debdebeye dalmamıştır.

Yıldırım Bayezid (791-804)

İlk muvaffakiyetler

Murad Gazi'nin şehadeti üzerine büyük oğlu "Bayezid"a biat edildi. Kosova muharebesinde büyük kahramanlık göstermişti. Her tarafa süratle yetiştiği için asker arasında "Yıldırım" lakabını almıştı. Şiddetli, azimkâr bir kumandandı. Düşmanın mağlubiyetinden istifade ederek Bosna içerilerine, Vidin taraflarına asker gönderdi.

Anadolu'daki küçük beylikler eskiden en ufak bir uç beyi olan Osmanlıların böyle iki kıtada büyük bir devlet kurmalarını kıskanıyorlardı. Yıldırım, Anadolu Türklerini küçük parçalara ayırarak kuvvetsiz bırakan bu beylikleri ortadan kaldırmaya niyet etti: "Saruhan, Aydın, Kastamonu, Konya" beylikleri gibi nasılsa kalmış beylikleri yok etti; bütün Anadolu, eskiden Selçukiler zamanında olduğu gibi, tekrar bir tek saltanat etrafında toplandı.

İstanbul muhasarası

İstanbul, o zaman dört taraftan Osmanlılar tarafından kuşatılmıştı. Bütün Anadolu'yu kendi idaresi altında topladıktan başka, "Selanik"i Teselya'da "Yenişehir"i alan Tuna'yı geçerek "Eflak" memleketine giren, "Bizans, Sırp, Bosna, Eflak" devletlerini haraca bağlayan "Yıldırım Bayezid" artık İstanbul'u bu halde bırakmamaya niyet etti. Hemen kuvvetli bir muhasara ordusuyla gelerek şehri kuşattı. Boğaziçi'nde şimdi "Anadolu Hisarı" dediğimiz "Güzelcehisar"ı yaptırdı.

Avrupa’da telaş

Balkanlarda yerleştikten sonra Bulgaristan’ı ortadan kaldıran, Sırbistan’ı Çiğneyen Osmanlıların bu sefer “Bizans”ı zabta kalkışmaları bütün Hristiyanlık âlemini telaşa düşürdü. Bizans İmparatoru boyna “Papa”dan ve Avrupa’nın Hristiyan hükümdarlarından imdad dileniyordu. Nihayet Papa’nın yardımıyla, başta Macaristan kralı olduğu halde büyük bir Ehl-i salib ordusu toplandı. Fransa’dan, Almanya’dan, Avusturya’dan, Lehistan’dan birçok namlı kumandanlar askeriyle Balkanlıların imdadına, Bizans’ı kurtarmağa Türkleri Rumeli’den çıkarmağa gelmişlerdi.

Niğbolu muhasarası

Ehl-i salib ordusu ilk hücumda “Vidin”i alarak “Niğbolu” kalesi önüne geldiler. Kale kumandanı “Doğan Bey” Türk ordusu gelinceye kadar kahramanca dayandı. Bu esnada İstanbul muhasarasını bırakarak telaşla “Tuna”ya doğru koşan Yıldırım Bayezid, Niğbolu önünde Ehl-i salib ordusunu perişan etti. Macar kralı kaçtı, askerleri Tuna’ya döküldü. Avrupa’nın birçok anlı şanlı şövalyeleri Yıldırım’ın eline esir düştüler. Yıldırım Bayezid, bu büyük zaferi bütün İslam hükümdarına müjdeledi. “Mısır”daki halife yazdığı cevapta Yıldırım’a “Sultan-ı İklim-i Rum” diye hitap etmişti. Binaen aleyh bundan sonra Osmanlı Padişahları “Bey” lakabını bıraktılar, “Sultan” unvanını aldılar.

Timurlenk

Yıldırım’ın bu şevketli devrinde İslam âleminde iki büyük devlet daha vardı: Birisi Mısır’daki Türk devleti, diğeri orta Asya’da “Timurlenk” adlı bir Türk Cihangiri tarafından kurulmuş diğeri büyük bir Türk Saltanatı. Çin hudutlarından Osmanlı ve Mısır hudutlarına kadar bütün Asya, Hind, İran, Bağdat, Rusya’nın birçok yerleri kâmilten Timur’a tabiydi, payitahtı “Semerkand” idi. Onun zamanında Orta Asya Türkleri medeniyet ve sanayide pek ileri gitmişler.

Timur da Yıldırım da gayet azametli, kazandıkları muzafferiyetlerden mağrur idiler. Timur’un memleketlerinden kovduğu beyler ve hükümdarlar Yıldırım’ın yanına, Yıldırım’ın kovdukları da Timur’un yanına kaçmışlardı.

Memleketlerini ele geçirmek için bu iki sultanı birbiriyle harbe teşvik ediyorlardı. Nihayet harb alevlendi. Bu iki Türk hükümdarı birbiriyle harbe karar verdiler.

Ankara muharebesi

“Timur” yağmaya alışmış ordusuyla Osmanlı memleketine girerek şehirleri yakmaya, ahaliyi öldürmeye başladı. Yıldırım Bayezid ordusuyla “Ankara”da Timur’a karşı çıktı. Yıldırım’ın ordusu Timur’unkinden çok azdı. Ondan başka yeni zapt edilmiş olan Anadolu Beyliklerinin askeri de, beylerini karşı tarafta görünce, o tarafa döndüler. Zavallı Yıldırım bu hıyanetler karşısında pek yalnız kaldı. Sadrazamla şehzadeler bile velinimetlerini bıraktılar. Sonuna kadar çarpışan kahraman hükümdar sonunda esir düştü.(804)

Timur ona çok hürmet ve riayet etti. Lakin azametli hükümdar pek mütesirdi. Timur ordusunun Bursa’ya kadar ilerleyerek Anadolu’yu harabeye çevirmesi, Anadolu’daki Osmanlı Saltanatının kökünden sarsılması onu canından bezdirdi. Böylece biraz yaşadıktan sonra, kahrından, kendini zehirledi.

Süleyman Çelebi (804-813)

Mağlubiyetten sonra

Yıldırım’ın büyük şehzadesi “Süleyman Çelebi” harbin son safhasında sadrazam ve daha sair devlet ricaliyle beraber Bursa’ya firar etti. Lakin Timur ordusunun takibatından orada duramayarak Rumeli’ye geçti. Ve Edirne’yi kendisine payitaht yaptı. Timur’un Anadolu’dan çekilmesini müteakib, Anadolu’ya geçerek şehzade “Mehmed Çelebi”nin elinde bulunan “Ankara”yı “Bursa”yı zapt etti; Karaman oğullarıyla diğer Anadolu beylerine hadlerini bildirdi. Eğer kardeşlerinin isyanı olmasaydı, harbi düşmanlara karşı daha fazla muvaffakiyetler kazanacaktı.

Son seneleri

Edirne’de sefihane bir hayat geçiren “Süleyman” Balkanlarda eski Osmanlı nüfuzunu yeniden tesis etmişti. Kardeşi Musa Çelebi’nin Sırb ve

Ulahlarla müştereken çıkardığı isyanı bastırdı. Venedik ve Bosna devletlerinden vergi aldı. Lakin bir türlü sefihane yaşamaktan vazgeçemiyordu. Nihayet “Musa Çelebi” onu ansızın Edirne’de bastırdı. Süleyman Çelebi’nin sarhoşlukla yaptığı münasebetsizlikler en sadık adamlarını bile kendisinden soğutmuştu. Ordusunun da Musa Çelebi’ye iltihak ettiğini gören Süleyman Çelebi, İstanbul’a doğru kaçarken yolda Türkmenler tarafından tesadüfen şehid edildi. Lakin Musa Çelebi tahta çıkar çıkmaz kardeşinin katillerini tamamen idam ettirmiştir.

Tabiatı

Şiiri, ulûm ve fûnûnu sever, şair ve âlimleri himaye ederdi. Sarhoşluğu ve sefahati felaketine mucib oldu. Yoksa seci, dirayetli bir hükümdardı. Osmanlı şair ve muharrirleri ibtida onun sarayında himaye görmüşlerdir. Lakin sarhoş olduğu zaman yaptığını bilmez, türlü çılgınlıklardan çekinmezdi.

Musa Çelebi (813-816)

Rumeli muzafferiyetleri

“Musa Çelebi” gayet zeki, ihtiyatlı ve zalimdi. Kardeşinin katillerini şiddetle cezalandırdıktan sonra, Sırbaları te’dip, birçok şehirleri zabt ve Selanik’i muhasara etti. Sonra İstanbul üzerine yürüdü. Anadolu’da hükümet süren kardeşi “Mehmet Çelebi” Bizanslılar ve Sırbalarla müttefiken “Musa” ile harb ettiyse de ibtida muvaffakiyet kazanamadı. Hatta isyanları yatıştırmak için tekrar Anadolu’ya döndü. “Musa Çelebi” bu ittifaka ceza olmak üzere Bizanslılarla Sırbaları tekrar mağlub ederek Rumeli’de “Yıldırım” zamanındaki hududu elde etti. Zulüm ve şiddeti maiyetindekileri kendinden nefret ettirdiği cihetle, “Mehmed Çelebi”nin Sırbalarla müttefiken tekrar Rumeli’ne hücumunda askeri tarafından terk edildi; mağlub oldu ve Eflak’a doğru kaçarken bir bataklıkta cesedi bulundu ve Bursa’ya getirilerek Hüdavendigâr türbesine, kardeşinin yanına defnolundu.

Çelebi Sultan Mehmet (816-824)

Karaman harbleri

Kardeşinin vefatıyla artık bütün Anadolu ve Rumeli Çelebi Sultan Mehmed'e itaat etmişti. "Sultan Mehmet" kardeşiyle harb ederken Karamanoğlu Bursa'ya hücum etti. Lakin "Musa Çelebi"nin cenazesi gelince korkusundan kaçtı. Sultan Mehmed Rumeli dönüşünde Konya'yı zapt ve Karamanoğlunu esir etti. Padişahın afvına mazhar olan Karamanoğlu tekrar harbe kalkıştıysa da daima mağlub oldu. Fakat asla fesadından vazgeçmedi.

Tabiat ve hizmeti

Çelebi Sultan Mehmed, daha şehzadelikten beri akıl ve dirayetiyle, lütf ve insafla, kahramanlığıyla meşhurdu. Rakiblerini ortadan kaldırıp saltanata geçtikten sonra Timur istilasıyla bozulmuş olan memleket ahvalini yoluna kaymağa çalıştı. Harice karşı da devletin haysiyet ve itibarını muhafaza ederek Rumeli hududları muhafaza ve Eflak beyini te'dib etti. Birçok hayratı vardır. Bursa'daki "Yeşil Cami" onun zamanında bittiği gibi, kendisi de onun karşısındaki türbede gömülüdür. Gerek bu cami gerek türbe Osmanlı mimarlığının en kıymetli eserlerindedir.

İkinci Sultan Murad (824-855)

Saltanat kavgası

Osmanlıların tekrar kuvvetlenmesi Bizans İmparatorunun işine gelmiyordu. Binaen aleyh Yıldırım'ın "Ankara" muharebesinde kaybolan oğlu "Mustafa Çelebi"ye yardım etti ve bütün Rumeli ümerası, "İkinci Sultan Murad"a itaat edecek yerde amcasına tabi oldular. "Mustafa Çelebi" bu muvaffakiyetine güvenerek Anadolu'ya geçtiyse de, oradaki muharebelere mağlub oldu ve yakalanarak idam edildi. Bu suretle fitne kapısı da kapanmış oldu.

Rumeli ve Anadolu harbleri

Sultan Murad ibtida Bizans'ı muhasara etti. Lakin o sırada Anadolu beyleri ayaklandığından bunu yarım bırakarak Anadolu'ya geçti."Karaman"ı ve "İsfendiyar" beylerinden başkalarını ortadan kaldırdı. Sonra "Selanik"i de

zabt etti. Bu sırada Rumeli'deki kumandanlarımız fırsat buldukça düşman memleketlerine akınlar yapıyorlardı. Bu akınlardan birinde ordumuz “Jan Hunyad” adlı bir Macar Kumandanı tarafından fena halde mağlub edildi. Bundan sonra “Jan Hunyad” memleketimize girerek ordularımızı mağlub etti. Nihayet Padişah bu mağlubiyetlerden sıkıldı, Macarlarla Sulh ederek Eflak, Hersek ve sair bir takım yerleri geri vermeğe razı oldu. Bundan sonra saltanatı henüz pek küçük olan oğlu “Mehmed Çelebi”ye bırakarak “Manisa”ya çekildi.

Varna muharebesi

Padişahın çekildiğini gören düşmanlar, on senelik Sulh muahedesini hemen bozdular; var kuvvetleriyle yürüyüp Türkleri Rumeli'den kovmaya niyet ettiler. Kuvvetli bir düşman ordusunun Varna üzerine geldiğini haber alan vezirler telaşa düştüler. Sadrazam Halil Paşa Genç Sultan Mehmed'i kandırarak padişahı tekrar çağırttı. Tehlikenin büyüklüğünü gören “Sultan Murad” topladığı ordu ile hemen düşman üzerine yürüdü. Muharebe pek şiddetli oldu. “Koca Hızır” isminde bir yeniçeri Macar Kralın başını keserek getirdi. Yeminini bozan hükümdarın kafası bir mızrağa takılarak dolaştırıldı. Bunu gören düşman askeri perişan bir halde kaçıştılar. Sultan Murad bu muzafferiyet üzerine eski sıkıntılardan kurtulmuştu. Binaenaleyh vezirlerin ve ümeranın ısrar ve ricasıyla tekrar hükümdar oldu.

İkinci Kosova muharebesi

“Jan Honyad” Varna mağlubiyetinin acısını bir türlü unutamadı. İntikam almak için Macar, Sırb, Ulah, Boşnak, Arnavud askerlerini en seçmelerinden büyük bir ordu topladı; Kosova'ya yürüdü. Orada Osmanlı ordusuyla “Honyad” arasında üç gün üç gece büyük ve kanlı bir harb oldu. Sonunda Sultan Murad düşmanlarını tekrar mağlub ve perişan etti.

Padişahın büyüklükleri

İkinci Sultan Murad, Osmanlı padişahlarının en büyüklerindedir. O devirde yalnız Müslümanlar değil Hristiyanlar arasında da adaleti, insafi ve insaniyetiyle ma'ruftu. En iyi hükümdarlarda bile saltanat hırsı vardır. Hâlbuki Sultan Murad'da katiyyen böyle bir şey yoktu. Kendisi şairdi. Şiiri,

musikiyi ulûm ve fûnûnu pek sever, erbabını himaye ederdi. Onun zamanında kendi teşvikiyle muhtelif ulûm ve fûnûna dair pek çok kitaplar yazılmıştır. Vefat ettiği zaman, Osmanlı Devleti “Yıldırım Bayezid” zamanındakinden daha kuvvetliydi.

Fatih Sultan Mehmed (855-886)

Karaman harbi

Sultan Mehmed tahta çıkar çıkmaz Karaman beyiyle harbe mecbur oldu. Hemen Edirne’den Anadolu’ya geçerek Konya’yı zapt etti. Karaman beyi eman diledi. Sultan Mehmed de onu afv etti. O sıralarda genç hükümdarın yalnız bir tek düşüncesi vardı: Dedelerinin kaç defa muhasara edip alamadıkları İstanbul’u almak.

Bizans’ın hali

Bizans o sırada derin bir rezalet ve sefâhet içindeydi. Ahali takım takım firkalara ayrılmış, kimsede vatan ve millet aşkı kalmamıştı. Herkes bir külâh kapmağa, para aşırmağa çalışıyordu. Esasen eski Bizans Medeniyetinden de eser kalmamış, şehir ufalmış, yarısı harabe haline gelmişti. İmparatorlar, memleketi değil, binlerce entrikalara karşı kendi [30]mevkilerini nasıl tutacaklarını düşünüyorlardı. Hakikatte Bizans kendi içinden yıkılmıştı. Gelip onu temizleyecek, Türk saltanatı ortasındaki bu tabii payitahtı yabancılardan temizleyecek bir ele ihtiyaç vardı. Peygamberimizin daha kaç asır evvel İslamlara vaad ettiği bu şehri almak, Sultan Mehmed’in en birinci emeliydi.

İstanbul muhasarası

İstanbul o zaman dünyanın en kuvvetli bir kalesiydi. Şehir, denizden ve karadan büyük surlarla çevrilmişti. Burayı zapt için büyük bir ordu, kuvvetli bir donanma, kale duvarlarını yıkabilecek büyük toplar lazımdı. Sultan Mehmed Edirne’de bütün hazırlıklarını kurdu. Büyük bir ordu topladı. Donanmasını kuvvetlendirdi. O zamana kadar görülmemiş derecede büyük toplar döktürdü. Sonra İstanbul’u Boğaziçi tarafından kapatmak için “Güzelce Hisar” ın karşısına “Boğaz Kesen” kalesini yaptırdı. Ki elyevm buna “Rumeli Hisarı” diyoruz.

İstanbul fethi

Sultan Mehmed ordusu ve donanmasıyla İstanbul'u kuşattı. Bizanslılar Avrupa'dan aldıkları muavenetle şehri müdafaaya hazırlanmışlar. Gemileri sokmamak için Sarayburnu'yla Galatasaray arasında demir bir zincir germişlerdi. Sultan Mehmed gemilerini yağlı kızaklar üstünde Dolmabahçe'den Kasımpaşa deresi tarikiyle Haliç'e indirdi. Diğer taraftan mütemadi hücumlarla surları yıktı. Nihayet muhasaranın 53üncü günü, bir mayıs sabahı şehre girdi (857). Bizans'ın son imparatoru "Kostantin" bu sırada telef oldu.

Mağlublara şefkat

O zamanın âdetince, harb edilerek girilen şehirlerin ahalisi öldürülür veya esir edilirdi. Hatta Bizanslılar, Sırbalar, Ulahlar ellerine geçen Türkleri bin türlü işkenceyle öldürürlerdi. Sultan Mehmed, Türklerdeki şefkat ve merhamet hislerinden kurtulamadı. Ahalinin canına, malına dokundurmadi; Rum patriği: "Ganadyos"a hürmet etti. Rumları din işlerinde tamamıyla serbest bıraktı. Rumlarda Fatih'e karşı olan bu borçlarını yirminci asırda Anadolu'daki müdafaasız, silahsız Türk şehirlerini yakmak ve ahalisini beşikteki çocuklara kadar kesmekle ödediler.

Yeni payitaht

İstanbul'un fethinden sonra "fatih" lakabını alan "Sultan Mehmed" burayı kendisine payitaht yaptı. Anadolu'dan ve Rumeli'den birçok Türkler getirerek şehri bir Türk memleketi haline soktu. Her tarafta saraylar, [32]camiler, medreseler, çeşmeler, tekkeler, hanlar, hamamlar yaptı. Pek az zaman içinde İstanbul fevkalade terakki etti, nüfusu çoğaldı, güzelleşti, mamur oldu. Eski küçük Hristiyan Bizans'ının yerinde muazzam Türk-İslam İstanbul'u meydana çıktı.

Rumeli ve Anadolu zaferleri

Fatih İstanbul'u aldıktan sonra Rumeli fütuhâtına başladı: Belgrad kalesi müstesna olarak bütün Sırbistanı, Mora kıtasını, Eflak, Boğdan, Bosna Hersek taraflarını aldı. Kendi aleyhine Hristiyanlarla ittifak eden Karaman beyliğini ortadan kaldırdı. Trabzon'da ufak bir Rum devleti vardı. Onu da

Osmanlı memâlikine ilhak etti. Bu suretle Anadolu Rumeli hudutlarımız düzelmiş, içimizdeki düşmanlar temizlenmiş oldu.

Uzun Hasan

Anadolu'nun şark taraflarında hükümet süren “Akkoyunlu” aşiretinin reisi “Uzun Hasan” o taraflarda çok nüfus kazanmış, İran, Azerbaycan, Bağdad taraflarını zapt ederek adeta Timur'un yerini tutmaya heveslenmişti. Karamanlıların himayeye ve devletimizin işlerine karışmaya kalkın “Uzun Hasan”, [33]“Otlukbeli” muharebesinde mağlub ve perişan oldu. Bu suretle Anadolu'da da belli başlı bir düşman kalmadı.

Fatih'in hizmetleri

Fatih'in son zamanlarında donanmamız Gedik Ahmed Paşa kumandasında Kırım'a gitti: ve oradaki Tatar hanları o zamandan itibaren devletimize tabi oldular. Yine Gedik Ahmed Paşa donanması Akdeniz'e çıkarak bir takım adaları zapt ve İtalya'nın cenub taraflarına tecavüz etti. Fatih, muhtelif lisanlar bilir, zamanının bütün ulûm ve fûnûnuna vâkıf, şairdi. Devlet işlerini tanzim için, kanunlar yaptı. Venedik'ten ressam “Bellini”yi getirterek resmini yaptırdı. Akl u zekâsı ve tahsili itibarıyla, kendi zamanında Avrupa ve Asya'nın bütün hükümdarlarından pek çok yüksekti. İkinci Sultan Murad'ın en büyük eseri, böyle bir evlad yetiştirmesidir.

İkinci Sultan Bayezid (886-918)

Şehzade Cem

Bayezid, Fatih'in büyük oğluydu. Kardeşi “Cem” saltanatı ele geçirmeğe uğraştıysa da mağlub oldu. Avrupa'ya kaçtı. Birçok sergüzeştlerden sonra öldü. Cenazesi Bursa'ya getirildi.

Anadolu'da karışıklıklar

Sultan Bayezid sofî tabiatlı, gayet sakin ve halimdi. Binaen aleyh zamanında Anadolu'da işler karışmağa başladı. Mısır'da hüküm süren Çerkes kölemenleriyle aramız bozuldu; o zaman bütün “Suriye” ve “Haleb” onlara tabiydi. Birkaç muharebede mağlub olduk. Nihayet sulh edildi. Mamafih en büyük tehlike “İran” tarafında idi. “Safeviye” ailesinden Şah İsmail şeyh iken

şah olmuş, kuvvetli bir devlet kurmuştu. Türk olan bu hükümdar “şiiilik”i kabul etmiş, birçok taraftarlar bulmuştu. Osmanlı devletine zahirde dost görünüyordu, fakat hakikatte onu içinden yıkarak mirasına konmak istiyordu.

Şehzadeler harbi

Sultan Bayezid’in “Korkud”, “Ahmed”, “Selim” adlı üç şehzadesi vardı. Her biri bir vilayette valiydi. Babalarının devleti idare edemediğini gören bu şehzadeler, tahta geçmek için birbiriyle muharebeye başladılar. “Şehzade Selim” bunların en cesuru olduğu için orduda büyük şöhreti vardı. Birçok vak’alardan sonra Sultan Bayezid saltanatı ona bıraktı ve pek az zaman sonra da öldü.

Yavuz Sultan Selim (918-926)

Şah İsmail’in fesadları

Sultan Selim kardeşlerinin çıkarmak istedikleri fitneleri kolayca bastırdı. Avrupa hududlarında bir tecavüze uğramamak için Hristiyan devletlerle mukaveleler yaptı. Maksudı, devletin temel direği olan Anadolu’yu “Şah İsmail”in fitnesinden kurtarmak idi. Trabzon’da vali iken onun Anadolu’da çevirdiği fırıldakları pekiyi anlamıştı. “Kızılbaşlık” denilen Şiiilik Anadolu ve Rumeli’de öyle yayılıyordu ki, “Şah İsmail” günün birinde buraları kolayca zapt edecekti.

Çaldıran seferi

Anadolu’daki kızılbaşları kımıldanamayacak bir hale getiren “Sultan Selim” orduyu toplayarak İran’a yürüdü. Yol uzak, zahmetliydi. Çoktan beri intizamsızlığa alışan asker yürümek istemediler. Fakat padişah onlara bir nutuk söyledi; müteessir olan asker kahramanca ilerlediler; “Çaldıran”da rast geldikleri İran ordusunu topların yardımıyla perişan ettiler. Şah, tahtını ve karısını bırakarak kaçtı. Sultan Selim onu takib ederek “Tebriz”e girdi. Gürcistan ve Kürdistan tarafları Osmanlı memleketine ilhak edildi.

Mısırlılarla muharebe

“Sultan Selim” Şah İsmail’i ezdikten sonra, eskiden beri Osmanlılara düşman olan “Maraş” taraflarındaki “Zulkadir” Beyliğini de ortadan kaldırdı.

Bu iki mühim vakıa Mısır'daki kölemen devletinin canını sıktı, Mısır'dan başka bütün Suriye ve Haleb [36] taraflarına hâkim olan bu kuvvetli devlet, açıktan açığa bize düşmanlık göstermeğe başladı. “Sultan Selim” bunun üzerine bütün kuvvetiyle kölemenlere karşı yürüdü. “Mercidabık” ovasında Mısır sultanı “Kansu Gavri” nin ordusunu bozduktan sonra “Haleb, Şam” şehirlerini ve bütün Suriye ve Filistin’i zapt etti. Kölemen devletini ortadan kaldırmak isteyen Sultan Selim Suriye’yi Mısır’dan ayıran müthiş çölü ordusuyla geçti; “Kahire”ye yürüdü. Yeni Mısır Sultanı olan “Tomanbay” son kuvvetini toplayarak kahramanca mukavemete çalıştı; fakat mağlub oldu; yakalandı. Ve kendi münasebetsizliği cezası olarak idam edildi. Böylece “Mısır” Osmanlı Devleti’nin bir vilayeti oldu. Yavuz’un halifeliği yeryüzündeki bütün İslamların halifesi olan Abbasi hanedanından “Mütevekkil Alellah” Mısır’da oturuyordu. Sultan Selim gibi cihangir bir padişah dururken kendinin halife olamayacağını anlayan “Mütevekkil Alellah” hilafeti ona terk etti. Mekke-i Mükerrreme’deki emir dahi ona arz-ı itaat ederek [37]halifeliğini kabul etti. Sultan Selim, Mısır’dan dönerken, Hazreti Peygamber’e ait olan emanetleri, hırka-i saadeti ve diğer mübarek eşyayı Topkapı Sarayı’na hazineye getirip koydu. O zamandan beri Osmanlı padişahları bütün İslamların halifesidir. Her sene Ramazan’ın on beşinde Topkapı Sarayı’na girip o emanetleri ziyaret etmek padişahlarımıza âdet olmuştur.

Vefatı

Yavuz Sultan Selim “Rodos” adasını şövalyelerden almak için hazırlıklarda bulunurken “Şirince”de vefat etti. Ömrü vefa etseydi “Safeviye” devletini ortadan kaldırarak Sünni mezhebinde olan Orta Asya Türkleriyle birleşecek, büyük bir donanma yaparak Akdeniz’i bir Türk gölü haline getirecekti. Çok şiddetli olmakla beraber, âlimlere, şairlere fevkalade hürmet ederdi. Kendisinin de Türkçe ve Farsî çok güzel şiirleri vardır. Pek az bir müddet padişahlık ettiği halde koskoca Mısır devletini ortadan kaldırması “Şah İsmail”i ezmesi pek büyük birer muvaffakiyettir. Zamanında yetişen “Kemal Paşazade” gibi âlimlere çok hürmet ederdi.

Kanuni Sultan Süleyman (926-974)

Belgrad fethi

Rumeli’de Osmanlıların Macaristan içerilerine rahatça ilerlemeleri için Belgrad kalesini almak lazımdı. Hâlbuki bu kale pek müstahkemdi. Fatih onu zabta çalıştığı halde muvaffak olamamıştı. Bu defa Sultan Süleyman şiddetli bir muhasaradan sonra onu zabtetti.

Rodos seferi

Mısır’ın ve Suriye’nin fethinden sonra Akdeniz’de gemilerimizin işi çoğalmıştı. Lakin “Rodos” adasındaki şövalyeler gemilerimizin serbestçe gezmelerine mani oluyor, onları tutuyorlardı. Sultan Süleyman daha babasının ve Fatih’in niyet ettiği bu işi tamamladı. Büyük bir donanma ve kuvvetli bir ordu ile altı ay çalışarak şövalyeleri oradan def’ etti.

Mohaç seferi

Belgrad’ın fethinden sonra artık Macaristan’da ilerlemek kolaylaşmıştı. Sultan Süleyman büyük ordular hazırladı. Tuna’yı geçerek Macaristan’a girdi. “Mohaç” ovasında Macar kralının kumanda ettiği muazzam bir orduyu perişan etti. Kral bile maktul düştü. Bu büyük zafer üzerine Süleyman Kanuni Macar payi[39]tahtı olan “Budin” yani şimdiki “Budapeşte” ye yürüyerek büyük bir alayla şehre girdi. Macar krallığının kendisine sadık olan Erdel beyi “Zapolya”ya verdi. Muzafferane İstanbul’a döndü.(932)

Şarlken ve Fransuva

O sırada Avrupa’da en kuvvetli hükümdar İspanya kralı ve Almanya İmparatoru “Şarlken” idi. Avrupa’nın hemen yarısını zapt eden bu hükümdar, Fransa kralı “Fransuva” yı mağlup ve esir ederek hapseylemişti. Bundan müteessir olan Fransuva’nın annesi, o zaman dünyada en kuvvetli padişah olan “Süleyman-ı Kanuni” ye müracaatla oğlunun kurtarılmasını rica etti. “Şarlken” e gelince o da Türklerin Macaristan işlerine karışmalarından hoşlanmıyor, yeni kral “Zapolya” yı tanımıyor. Macaristan’ın kardeşi “Ferdinand” a ait olduğunu iddia ediyordu. Hatta bununla da kalmadı “Ferdinand”ı teşvik ederek “Budin” i zapt ettirdi.

Viyana muhasarası

Bir taraftan Fransuva'nın validesi tarafından yapılan rica, diğer taraftan "Budin" in zabtı Sultan Süleyman'ı tekrar Macaristan üzerine yürümeğe mecbur etti, Türk ordusu "Budin"i bir hamlede geri aldı ve "Viyana" üzerine yürüyerek onu muhasara etti. "Viyana" o zaman çok müstahkem bir kale idi. Onu almak için büyük muhasara toplarına lüzum vardı. Hâlbuki evvelce "Viyana" ya gitmek düşünülmediği için muhasara topları getirilmemişti. "Sultan Süleyman" bunun üzerine geri çekilmeğe [40]karar verdi. Fakat akıncılarımız Avusturya içlerine girerek her tarafa yılgınlık verdiler. Ordu da rahatça döndü. (936) Sultan Süleyman bundan sonra birkaç defalar daha o tarafa seferler yaptı. Macaristan'ı doğrudan doğruya bir vilayet haline koydu. Kalelere muhafızlar, şehirlere valiler, kadılar tayin edildi. Macar şehirlerinde camiler, tekyeler, çeşmeler yapıldı. Bugün o memleketlerde bıraktığımız medeniyet eserlerine hala tesadüf olunur.

Bağdad seferi

"Sultan Süleyman" Avusturya seferleriyle uğraşırken meydana boş bulan Acemler bir Türk şehri olan "Tebriz" i almışlar, topraklarımıza ayak basmışlardı. Padişah "Tebriz"i geri almak için sadrazam İbrahim Paşa'yı gönderdi "Tebriz alındı. Arkadan diğer bir ordu ile padişah da geldi. Irak üzerine yürüyerek İslamların büyük bir merkezi olan "Bağdad" ı aldılar. Sonraları "Basra" da alınarak Osmanlı memleketine katıldı.

Barbaros Hayreddin

Asıl ismi "Hızır Reis" dir. Kendi gücüyle "Tunus" ve "Cezayir" taraflarında birtakım kaleler zabtederek "Şariken" in Akdeniz'deki donanmasıyla pençeleşmişti. Sultan Süleyman onu "Kaptan Paşa" yaparak "Hayreddin" lakabını verdi. Bütün Osmanlı donanmasını emri altına bıraktı. Akdeniz'in bir daha eşini görmediği bu büyük kaptan, Şimali Afrika'yı hemen baştanbaşa fethederek Osmanlı memleketine kattı. O zaman Hristiyan âleminin en büyük kaptanı olan Venedikli "Andriya Dorya" büyük bir donanma ile "Preveze" kalesini muhasaraya gelmişti. Barbaros düşmaninkinden daha az bir kuvvetle "Andriya [41]Dorya" ya hücum ederek

gemilerini mahvetti, “Andriya Dorya” canını bile güç kurtardı. Bundan sonra Akdeniz bir Türk denizi oldu; denizlerde Barbaros’a karşı koyacak hiçbir kuvvet kalmadı. Bütün Avrupa titredi. Türbesi Beşiktaş’ta deniz kıyısındadır.

Turgut Reis

Barbaros kendi maiyetinde “Turgut”, “Piyale Paşa”, “Kılıç Ali Paşa” Seydi Ali Reis” gibi birçok büyük kaptanlar yetiştirmiştir ki bunların en meşhuru “Turgut” tur. Menteşeli bir çiftçinin oğlu olan “Turgut” deniz muharebelerinde büyük gayret ve maharetler göstererek nihayet Cezair Beylerbeyi oldu. “Cerbe” muharebesinde çok yararlık gösterdi. Nihayet “Malta” Adası muhasara edildiği zaman orada şehid düştü.

Hind Denizlerinde Osmanlılar

Osmanlı bayrağı yalnız Akdeniz’de dalgalanmıyordu. “Bahr-i Ahmer” de yapılan bir donanmamız “Yemen” , “Cidde” taraflarını zapt ettikten sonra Hind denizlerine de gitmişti. “Piri Reis” ve “Seydi Ali Reis” gibi kaptanlar orada Osmanlı Bayrağını şân ve şerefle gezdirdiler. Bunlardan Seydi [42]Ali Reis’in gemileri, en sonra fırtınadan dağıldı; kendisi yetmiş arkadaşıyla karadan İstanbul’a geldi. Hindistan’da o aralık Türk padişahları hüküm sürüyordu. Onlardan padişaha birçok nameler, hediyeler getirdi.

Sokullu Mehmed Paşa

Kanuni’nin son sadrazamı olan Sokullu Mehmed Paşa, en büyük hükümet adamlarımızdan biridir, Sultan Süleyman’ın son zamanlarını maharetle idare etti. Sultan Süleyman’ın artık ihtiyarlığını gören Avusturya kralı vergisini kesmek istedi. Bunun üzerine padişah tekrar ordusunun başına geçerek “Sigetvar” kalesini kuşattı. Kale feth olundu. Lakin fetihten evvel padişah vefat etti. Sokullu asker arasında bir fitne çıkmamak için bunu günlerce sakladı. Tahta “İkinci Sultan Selim” geçti.(974)

Kanuni devrinde medeniyet

Fatih’ten sonra ikinci defa devlet işleri için birçok faydeli nizamlar koyduğu cihetle, Sultan Süleyman’a “Kanuni” derler. Bu devir tarihimizin en parlak devridir. Osmanlı devleti o zaman dünyanın [43]en büyük, en kuvvetli

devletiydi. Ordumuza, donanmamıza karşı duracak hiçbir kuvvet yoktu. O zaman, medeniyet ve marifet itibarıyla da dünyanın en ileri milleti idik: gemilerimiz, toplarımız, tüfeklerimiz hep kendi tersanelerimizde yapılıyor, ordularımızın bütün levazımı memleketimizde bulunuyordu. Dışarıdan hiçbir şey almağa muhtaç değildik. Yerli tezgâhlarımız, yerli ustalarımız her ihtiyaca kâfi geliyordu. Onun için dünyanın her tarafından akıb gelen paralar memleketimizde kalıyordu. Bütün millet zengindi. Yine bu devirde mekteplerimiz, medreselerimiz, hastanelerimiz, dünyanın hiçbir yerinde eşi olmayacak derecede muntazam, mükemmel, çoktu. En kıymetli şairler, âlimler, ressamalar, mimarlar bu devirde yaşadılar. “Süleymaniye” Camii gibi birçok muazzam binalar yapan “Mimar Sinan” bu devirde yetişti. “Bakî” ve “Fuzulî” gibi büyük şairler de bu zamanda yaşadılar.

İkinci Sultan Selim (974-982)

Kıbrıs fethi

Şimali Afrika kıyılarının hemen kâmilan Osmanlılar eline geçmesi, donanmamızın kuvvetli olması, hükümet adamlarını Akdeniz adalarının zabtına teşvik ediyordu. Padişahın arzusu üzerine “Kıbrıs” a kuvvetli bir ordu ve bir donanma gönderilerek bu ada da Venediklilerden alındı.

İnebahtı bozgunu

Osmanlı donanmasının Akdeniz’deki kuvvetini kırmak için bütün Hristiyanlar Venediklilerle birleştiler. “Andriya Dorya” nın kumandası altında büyük bir donanma çıkardılar. Düşmanın hücumundan habersiz olarak ikiye ayrılan donanmamızı “Andriya Dorya” İnebahtı’da yakaladı. Fena halde mağlub etti. Geri kalan gemilerimizi “Uluc Ali Paşa” düşmanın elinden kurtararak İstanbul’a getirdi. Unvanını “Kılıç” a tahvil ettiler.

Sokullu’nun azmi

Osmanlı donanmasının bu mağlubiyeti düşmanları sevindirdi; memleketlerinde günlerce şenlikler yaptılar. Lakin bu sevinme boşuna çıktı. Koca Sokullu, Kılıç Ali Paşa’yı Kaptan Paşalığa tayin etti ve bir kış zarfında

gece gündüz çalışarak eskisinden daha kuvvetli bir donanma yaptı. Bunu gören düşmanlar korktular, sulha yanaştılar.

Üçüncü Sultan Murad (982-1003)

Tabiatı

Sultan Murad, babası gibi sakin, saraydan dışarı çıkmaz, kadınların sözlerini dinler bir padişahı. Babası devlet işlerini kâmilen Sokullu'ya bırakmak suretiyle büyük bir dirayet göstermişti. Lakin Sultan Murad saraydaki bendegânın ve saray kadınlarının sözlerine uyararak Sokullu'nun nüfuzunu kırmağa çalışıyordu. Emekdar vezir, divanda şehid ettirilinceye kadar, bozuklukları az çok tamire gayret etti. Fakat şehadetinden sonra, devlet işleri berbâd oldu gitti. Rüşvet, intizamsızlık, yalancılık, yüze gülücülük bu koca saltanatı az zamanda sarstı.

İran harbi

İran şahı ölmüş, İran birbirine geçmişti. Bazı tecrübesiz vezirler bundan istifade ederek İran'a hücum etmek istediler. Henüz hayatta olan "Sokullu" buna itiraz etti. İran'ı baştanbaşa alsak bile bu uzak, yabancı memleketi idare kabil olamayacağını söyledi. Lakin artık onun sözü dinlenmiyordu. Harb on seneden fazla sürdü. Sonunda "Azerbaycan" ve "Şirvan" bizde kalmak üzere sulh edildi. Lakin bu ehemmiyetsiz neticeyi elde etmek için yüz binlerce insan ölmüş, Şarki Anadolu harab olmuş, hazine sıkıntıya düşmüş, yeniçeri ocağının zabt u rabtı bozulmuş, Anadolu'da asayiş kalmayarak her tarafta eşkıya türemiştir.

Avusturya seferi

O zamanlar her sene düşman memleketine akınlar yapmak serhad beyleri için bir âdetti. Bosna valisi Hasan Paşa böyle bir akın esnasında pusuya düşerek şehid oldu ve askeri bozuldu. O zaman "Sinan Paşa" isminde [47]gayet haris, kendini beğenmiş, akılsız bir sadrazam vardı. Hükümet adamlarından birçoğu muharebenin aleyhinde buldukları halde, onun zoruyla ilan-ı harb edildi. Muharebe daha ibtidadan mağlubiyetlerle başladı. On dört sene sürdü. Devleti birçok sıkıntıya soktu, zayıf düşürdü.

İşlerin bozulması

“Sultan Murad” zamanında işlerin böyle çığırından çıkması türlü sebeplerden ileri geliyordu. Saraydan çıkmayan padişah, her işi kadınların, harem ağalarının, dalkavukların aklıyla görüyordu. Sarayda israf çoğaldığı için hazine sıkıntı çekmeğe başladı. Askere maaş verilemez oldu. Ordunun nizamı bozuldu. Zaten şunun bunun hatırıyla olur olmaz herkes yeniçeri yazılmağa başlamış, canbazlardan, hokkabazlardan asker kayıt edilmişti. Bu suretle askerin sayısı ve aylığı arttı; lakin kıymeti düştükçe düştü. İki de birde kazan kaldırmağa, isyan etmeğe başladılar. Büyük memuriyetler rüşvetle, hatırla, dalkavuklukla elde edildiği cihetle ehliyetizlerin, hırsızların eline düştü. Vergiler çoğaldı. Zulm çoğaldı. Asayiş kalmadı.

Avrupa'nın terakkisi

Biz böyle gerilemeğe başlarken, Avrupalılar da birkaç sebepten dolayı daima ileri gidiyorlardı. Evvela o zamana kadar papazların elinde esir olan cahil halk okuyup yazmağa, iyiyi kötüyü anlamağa çalıştı; kilisenin istibdadı kırıldı. Saniyen matbaa icad olunduğu cihetle kitabalar, gazeteler çoğaldı; okuyup yazarların, [48]düşünenlerin sayısı arttı. Salisen, “Ümid Burnu” keşfedildiği cihetle, Avrupalılar “Hind” ve “Çin” ile doğrudan doğruya ticarete başladılar. Hâlbuki eskiden bu ticaret yolu bizim memleketimizden geçtiği cihetle ondan pek çok paralar kazanırdık. Biz Avrupa'nın ne sebeplerden dolayı ilerlediğini anlayarak onların iyi şeylerini taklid edeceğimiz yerde, cehalet ve ahlaksızlık içinde istibdâd ve zulm içinde boyna geriledik. Artık ordularımız ve donanmalarımız eskisi gibi muvaffakiyet kazanamaz oldu. Avrupalıların bizden korkusu yavaş yavaş azaldı.

Tarihi kıraat: eski satvetimiz

Osmanlı Devleti bu zamanlarda dünyanın en kuvvetli devletiydi. Tek başına bütün dünyaya meydan okumak kudretine malikti. Bunun sebebini anlamak pek kolaydır: o zaman memleketimizde sanayi ve ticaret pek ilerlemişti. Halkın neye ihtiyacı varsa hepsi memlekette yapılır, orduya donanmaya lazım olan her şey kendi destgâhlarımızda tedarik olunurdu. Bu sebeple paramız dışarı çıkmaz, kendi aramızda kalırdı.

O asırda Akdeniz’de birçok ticaret gemilerimiz vardı; Hind’den, Çin’den, Mısır’dan, Anadolu’dan Avrupa’ya gidecek mallar, hep kendi ticaret gemilerimizle giderdi. Deniz ticareti çok kârlı bir iş olduğu cihetle, memleketimize bu suretle birçok paralar girerdi. Donanmamıza karşı büyük bir şey yapamayan Hristiyan korsanları ve bilhassa Maltalılar, Akdeniz’deki ticaret gemilerimizi rahat bırakmamak suretiyle bizden intikam almağa çalışırlardı. O zamanlarda Malta’da, böyle ticaret gemilerinin zabtıyla alınmış binlerce Türk esiri vardı. Bu hal, deniz ticaretinde ne kadar ilerlemiş olduğumuzu pekiyi gösterebilir.

Eğer maarifte, medeniyette, ticaret ve sanayide o kadar ilerlememiş olsaydık, Avrupa devletlerinin mütemadi hücumlarına karşı o derece karşı durabilir, muvaffakiyetler kazanabilir miydik?

Üçüncü Sultan Mehmed (1003-1012)

Eğri seferi

Avusturya seferi devam ediyor, ordularımız birbiri ardınca bozuluyordu. Padişahlar saraylarına çekilip keyiflerine bakmağa başladıkları zamandan beri işler yüz üstü kalmıştı, herkes eğlenceye, sefahate düşmüştü. Artık iş erleri iş başına getirilmiyordu. Bu gidişin fena olduğunu gören bazı kıymetli ihtiyarlar, genç padişaha dedeleri gibi ordusunun başına geçmesini tavsiye ettiler. Padişah ordunun başına geçerek ilerledi. “Eğri” kalesini yirmi gün muhasaradan sonra aldı. Lakin tam o sırada Avusturya imparatorunun büyük bir ordusu yetişti. “Haçova” da büyük ve şiddetli bir muharebe oldu. Üç gün süren bu harb, padişahın hocası “Saadeddin Efendi” nin teşviki ve genç padişahın mukavemeti sayesinde muzafferiyetle bitti. Düşman perişan bir halde kaçtı. (1005) bundan dolayı bu padişaha “Eğri Fatih” derler.

Kanije’de Hasan Paşa

O sene kışını hudutta geçirerek ilkbaharda tekrar hücum etmek ve düşmanı iyice ezmek lazımdı. Hâlbuki rahata, eğlenceye alışık olan saray adamları padişahı kandırdılar; ordumuz İstanbul’a döndü. Avusturyalılar kendilerini topladılar. Muharebe de sürüklenip durdu. Yeniden bazı mağlubiyetlere uğradık. İşte bu sırada [50]Tiryaki Hasan Paşa adlı seksenlik

bir ihtiyarı “Kanije” kalesinde Avusturyalılara karşı kazandığı muvaffakiyet, hakikaten yüzümüzü ağartacak bir zaferdir.

“Kanije” kalesinin mevki pek mühimdi. Sadrazam “İbrahim Paşa” onu aldıktan sonra muhafazasını “Hasan Paşa” ya bırakmıştı. Bu mühim mevki Türklerde bırakmak istemeyen Avusturyalılar elli bin kişilik büyük bir ordu ile gelip “Kanije” yi muhasara ettiler, hâlbuki içeride ancak üç dört bin askerimiz vardı. Yiyecek ve cephaneye de pek azdı. Cesur olduğu kadar da akıllı, tedbirli olan Hasan Paşa, türlü türlü tedbirlerle Avusturyalıları aylarca oyaladı. Birçok telefât verdirdi. Nihayet kendi askerinin on misli çok olan bu düşmanın üzerine kahramanca hücum ederek perişân bir halde kaçırdı. Avusturyalıların bütün eşyası, ağırlıkları Kanije gazilerine kaldı. Ata doğru dürüst binemeyecek kadar ihtiyar olduğu halde kendini bağlatarak düşmana hücum eden bu büyük kahramanın adı her tarafta hayır ile anıldı. Millettin yüzünü güldüren Kanije gazilerine her tarafta dualar edildi. (1010) “Sultan Mehmed” iki sene sonra vefat etti. Zamanında bu iki muvaffakiyetten başka hiçbir iyi şey yapılmamıştır. Rüşvet, zulüm, iltimas, saray entrikaları devam ediyor, Avusturyalılar mütemadi muvaffakiyetler kazanıyor, memleket perişânlıktan kurtulmuyordu.

Birinci Sultan Ahmed (1012-1026)

Zitvatorok muahedesi

“Sultan Ahmed” on dört yaşında tahta çıktı. Avusturya seferi şiddetle devam ediyordu. Ordumuz biraz muvaffakiyet göstererek “Estergon” kalesini geri aldı; “Uyvar” gibi mühim bir kaleyi de zapt etti. On dört senedir devam eden bu harb her iki tarafı da bıktırmıştı. Avusturyalılar, Türlerin zaafını anlamakla beraber artık dinlenmek istiyorlardı. Osmanlı devleti ise her suretle yorulmuş, bilhassa Anadolu’da “Celali” denilen eşkıyanın zuhuru hükümet adamlarını korkutmuştu. Nihayet sadrazam “Murad Paşa” “Zitvatorok”da Avusturyalılarla bir muahede yaptı. Bu muahedeye göre, [52]Avusturya’nın o zamana kadar vermekte olduğu senevi otuz bin altunluk vergi artık verilmeyecek, yalnız bir defalık olmak üzere yüz bin altun hediye verilecekti. Sonra Avusturya hükümdarlarına resmen “Roma İmparatoru” denilecekti.

Bunlar hep Avusturyalıların lehine idi. Bize gelince, yalnız Avusturyalılardan zabtettiğimiz kaleler elimizde kalıyordu. (1015)

Celali eşkıyası

Anadolu'da daha "İkinci Sultan Bayezid" zamanından beri bir takım eşkıya türemişti. Bunlar ahaliye türlü zulümler yapıyorlar, hükümeti tanımıyorlar, arada bir mühim isyanlar çıkarıyorlardı. O zamanlar İran şahları da bunlara el altından yardım etmekte idiler. Bir aralık bu eşkıyaya reislik eden "Celal" pek ziyade şöhret kazanmış olduğu cihetle, ondan sonra Anadolu'da çıkan bütün eşkıyaya "Celali" namını verdiler. "Murad Paşa" Avusturya sulhunu müteakib ordusuyla Anadolu'ya geçti. Nerede eşkıya varsa hepsini yakalattı, idam etti. İdam ettirdiklerini kuyulara gömdürdüğü için "Kuyucu" lakabını aldı.

Padişah'ın tabiatı

"Sultan Ahmed", ihtiyar sadrazamına çok inanır, ne dese yapardı. Onun vefatından sonra, saray kadınlarıyla harem ağaları tekrar işe karışmağa başladılar. Sofi tabiatlı "Sultan Ahmed" Hazreti peygamberin mübarek türbelerine hediyeler gönderdi; Ayasofya'nın ta karşısına, Türklerin mimarlıktaki kudretini göstermek için muazzam bir cami yaptırdı. Birçok hayratı vardır.

Veraset kanunu

O zamana gelinceye kadar, bir padişah ölünce yerine büyük oğlunun geçmesi kanundu. "Sultan Ahmed", bu kanunu değiştirdi; vefat eden padişahın yerine oğlunun değil Osmanlı hanedanı içinde en yaşlı şehzade hangisi ise onun padişah olmasını kanun yaptı. "Sultan Ahmed" in koyduğu bu kanun bu güne kadar devam etmektedir.

3.2. Milli Tarih Devre-i Mutavassıta - İkinci Sene (1337)

Köprülüzade Mehmed Fuad

Milli Tarih

Devre-i Mutavassıta-İkinci Sene

Maarif Nezaret-i Celilesince Umum-ı Mekteb-i İbtidaiye ve
Sultanlıyelerde Resmen Kabul Edilmiştir

Birinci Tab‘

Hakk-ı Te’lif Kanunu Mucebince Her Hakkı Mahfuz ve Resimlerin

Nakli Memnu‘ dur

Sahib ve Naşiri: Kanaat Kütüphanesi Sahibi İlyas

Kanaat Kütüphanesi Matbaası

Bab-ı Ali Caddesinde Numero 20

1337

İkinci Sultan Osman (1027-1031)

Sultan Mustafa

(Sultan Ahmed)’in şehzadesi (Osman) henüz pek küçüktü. Binaenaleyh (Üçüncü Sultan Mehmed)in oğlu (Sultan Mustafa) tahta çıkarıldı.(1026) lakin kuvve-i akliyesi kâfi olmadığı cihetle devlet işlerine bakamıyordu. Binaenaleyh üç ay saltanattan sonra tahttan indirildi. Yerine (Sultan Osman) geçti.

Sultan Osman

Sultan Osman tahta çıktığı zaman on dört yaşında idi. Lakin zeki, şeci‘, hamiyetli idi. Memleketinin felaketine kan ağlıyordu. On sekiz yaşına gelince, ecdadı gibi ordusunun başına [4]geçerek fütuhatta bulunmak, düşmanlara Türk satvetini göstermek istedi. Bu esnada (Lehistan) Osmanlı devletine ait işlere karışmak istemişti. Padişah bunu vesile ederek Lehistan’a harb ilan etti.

Lehistan seferi

(Lehistan) Kuvvetli ve büyük bir devlet olmadığı için, vezirler padişahın bizzat orduya kumanda etmesini münasib görmediler. Lakin Sultan Osman bunu dinlemedi, dedeleri gibi ordusunun başına geçti. “Hotin” kalesini

muhasara etti. Lakin ne askerde, ne de kumandanlarda gayret ve hamiyet kalmamıştı. Ordu temelinden bozulmuştu. Bunu anlayan genç padişah derhal Lehlilerle sulh yaptı. İstanbul'a döndü.

Padişah'ın şehadeti

Padişah'ın birinci maksadı yeniçeri ocağını ıslah etmektir. Bu maksadla defterleri yoklattı. İş görmediği halde aylık alan birçok haşeratın maaşlarını kesti. Zorbaları korkutmağa başladı. Yeniçeri müfsidleriyle ortalığın düzelmesini menfaatlerine görmeyen bir takım alçaklar, ortalıkta fitneler döndürmeğe başladılar. Padişahın yanında tecrübeli, akıllı, sadık rical yoktu. Bu aralık ortalıkta bir de padişahın hacca gideceğinden bahs olunmaya başladı. Yeniçeriler bundan büsbütün kuşkulandılar. Tahttan inmiş olan Sultan Mustafa'nın validesi de tekrar oğlunu geçirmek için fesad ocağını körüklüyordu. Nihayet asiler saraya hücum ederek Sultan Mustafa'yı tekrar tahta çıkardılar. Davud Paşa isminde bir alçak sadrazam oldu. Bu mel'un Sultan Osman'ı Yedikule zindanına götürerek orada şehid etti. Osmanlı Tarihinde bu kadar müthiş bir cinayet hiç yoktur. Lakin sonra bu cinayete iştirak edenlerin hepsi cezalarını buldular. Eğer Sultan Osman sağ kalsaydı, memlekette ıslahat yapacak, devletin şevketini artıracaktı.

Birinci Sultan Mustafa (1031-1032)

Karışıklıklar

Annesinin hırs ve tamamı yüzünden ikinci defa tahta çıkan (Sultan Mustafa), ortalıkta ne olup bittiğini anlayacak kadar akla malik değildi. Hâlbuki içeride dışarıda işler karışmış, zorbalar, haydutlar, hainler, iş başına geçmişti. Anadolu'da da "Abaza Paşa" adlı bir beylerbeyi, Sultan Osman'ın intikamını almak ve yeniçerileri ezmek davasıyla ortaya çıkmıştı.

Padişahın hal'i

Böyle müşkül bir zamanda akılsız bir hükümdara değil, bilakis gayet zeki, dirayetli bir padişaha ihtiyaç vardı. (Sultan Mustafa)nın annesi, etrafındaki bazı hainlerle beraber devlet işlerini idareye çalıştı. Lakin işler çığırından çıkmıştı. Bütün millet bu karışıklıklardan, rezaletlerden dolayı

sabırsızlanıyordu. Nihayet rical-i hükümet ve ulema birleştiler, bu hal devam ederse devletin fena akıbetlere uğrayacağını düşünerek (Sultan Mustafa'yı ikinci defa hal' ettiler. Tahta (Sultan Ahmed'in şehzadelerinden (Dördüncü Sultan Murad) çıktı. Bu sırada Anadolu isyanları iğtişâşlar içinde yanıp kıvranıyor, Acemler şark vilayetlerimizi çiğneyip harab ediyordu. İstanbul'dakiler, menfaatlerinden başka hiçbir şey düşünecek halde değildiler.

Dördüncü Sultan Murad (1032-1049)

İlk seneler

(Murad-ı Rabi') tahta çıktığı zaman on iki yaşında idi. Binaenaleyh devlet işleri uzun seneler validesi "Kösem Sultan"ın elinde kaldı. İşler eski haldeydi. Her tarafta karışıklık, intizamsızlık, fitne ve fesat vardı. (Sultan Mustafa) zamanında "Bağdad" ı Acemler zapt etmişlerdi. Onu geri almak için ordular gönderildi. Fakat bu ordular hiçbir şey yapamadılar. Anadolu'daki paşalar, Acemlerle harb edecek yerde birbirleriyle çarpışmaya başladılar. Bütün bu fenalıklar yetişmiyor gibi bir de (Kırım) hanı isyan etti ve Kazak korsanları Karadeniz kıyılarına ve boğaz önlerine geldiler. Yeniçerilerin azgınlıkları da artık haddi aşmıştı.

Hüsrev Paşa

O sırada (Hüsrev Paşa) sadrazam oldu. Yeniçerileri korkutarak orduyu düzeltti. İranlıları müteaddid muharebelerde mağlup etti. Bağdad'ı da muhasara ettiyse de muvaffak olamadı. İyi tedarikâta bulunmak üzere (Musul)a çekildi. Fakat düşmanlarının entrikalarıyla azlolundu. İstanbul'a dönen ordu isyan etti. Zorbaların arzusuyla fesatçılardan Recep Paşa sadrazam ve Ahizade Hüseyin Efendi şeyhülislam oldu.

Padişahın şiddeti

Sultan Murad 23 yaşına gelir gelmez, devlet işlerini doğrudan doğruya eline aldı. Zorbaların tayin ettirdiği sadrazamla şeyhülislamdan başlayarak birçok müfsidler öldürdü. Edepsizliği pek ziyade azıtan sipahi zorbaları yeniçerilerin yardımıyla ortadan kaldırıldı. Hatta tütü bile yasak edildi.

Padişah, memleketin halini anlamak için daima tebdil geziyor, olanı biteni öğreniyordu.

Revan seferi

İran şahı olup başımıza birçok belalar getiren “Şah Abbas”ın vefatından sonra İran işleri biraz gevşemişti. Padişah, İranlılara karşı devletin satvetini göstermek için bizzat ordunun başına geçerek “Revan” -şimdiki “Erivan”- kalesini zabt etti. Gidip gelirken Anadolu’daki birçok zorbaları te’dip etti. Ahaliyi onların elinden kurtardı.

Bağdad seferi

Padişahın asıl maksadı “Bağdad” fethi idi. Binaenaleyh ordunun başına geçerek 197 günde Bağdad önüne geldi. Muhasara kırk gün sürdü. Bağdad’a pek yakın bir yerde ordusuyla beraber gelmiş olan Acem şahı, kaleye imdada cesaret edemedi. Kale teslim oldu.(1048) padişah rahatsız olduğu için sulh işlerini sadrazama bırakarak İstanbul’a döndü. Parlak bir alayla İstanbul’a girdi. Kendisine “Bağdad Fatihi” lakabı verildi.

Vefatı

İran ile sulh yapıldıktan sonra Sultan Murad çok yaşamadı. Henüz 31 yaşında iken vefat etti. Şecaat ve metaneti Yavuz Sultan Selim’i andırırdı. Hükümet işlerini validesinin elinden aldıktan sonra, zorbaları korkutmuş, işleri az çok yoluna koymuştu. Genç yaşında vefat etmeseydi, daha pek mühim hizmetler edebilirdi.

Sultan İbrahim (1049-1058)

Saray entrikaları

Sultan Murad’ın hiçbir çocuğu kalmamıştı. Osmanlı hanedanından yalnız (Sultan İbrahim) kalmıştı. Tahta o geçti. Yeni padişah çocukluğundan beri sarayda kapalı büyüyerek, hiçbir tahsil görmediği için aklını oynatmıştı. Sarayda birtakım büyücüler, sihirbazlar, cinci hocalar istediklerini padişaha yaptırıyorlardı. Sultan İbrahim kâh sakalına inci dizdiriyor, kâh samur ve amber merakına düşerek halka samur ve amber vergileri koyuyordu. Padişahın bu halinden istifade eden birçok alçaklar, birçok saray entrikacıları,

keselerini doldurup zevk ü sefa sürmekten başka bir şey düşünmüyorlardı. Bunlar arasında “Cinci Hoca” lakaplı “Hüseyin” pek maruftur. Cahil bir adam olduğu halde kazasker olmuş, her işe karışmıştı.

Kara Mustafa Paşa

Sultan İbrahim’in ilk senelerinde Sadrazam “Kemankeş Kara Mustafa Paşa” idi. Sultan Murad zamanından beri sadarete bulunan bu zat gayet cesur ve mehâbetli idi. Binaenaleyh zamanında işler iyi gidiyordu. Bütün zorbalara, müfsidler ondan çekiniyorlardı. Lakin Sultan İbrahim, “Cinci Hoca” gibi saray entrikacılarına kanarak bu büyük, değerli sadrazamı idam ettirdi. Ondan sonra da devlet işleri bozuldu.(1053) mecnun bir hükümdardan bundan daha başka bir şey beklenemezdi.

Girid cengi

O zaman Girid, Venediklilerin elinde idi. Daha Barbaros ve Turgut zamanlarında bazı hücumlarımıza uğramışsa da fethedilmemişti. Sultan İbrahim zamanında Mısır’a sürülen Kızlar Ağasının gemisini yolda korsanlar yakaladılar. Gemideki cariyeleri Girid’e götürüp sattılar. Bunun üzerine Girid’e donanma gönderildi ve elli gün muhasaradan sonra “Hanya” kalesi alındı. Bu adayı bırakmak istemeyen Venedikliler harbe şiddetle devam ettiler. Hatta Çanakkale boğazını kapatmaya, adalarımıza ve sahillerimize hücumla kalkıştılar. Bu muharebe yirmi seneden fazla sürdü. Lüzumsuz yere birçok mal ve can telef edildi.

Sultan İbrahim’in hal’i

Padişah’ın iradesizliği ve akılsızlığı yüzünden işler gittikçe bozuluyor, Girid’e asker ve donanma gönderilemiyordu. Devlet adamları mevkilerini tutmak için türlü türlü entrikalar yapıyorlar, saraya ve saraydaki müfsitlere hediyeler vermek için ahaliyi soyuyorlardı. Vergi toplamak için dükkânlar basılıyordu. Artık adalet namına bir şey kalmamıştı. Bu fenalıkların devleti uçuruma sürüklediğini gören bazı hamiyetli rical ve yeniçeri ihtiyarları önyak oldular. Padişahı tahtından indirerek yerine büyük şehzadesi (Sultan Mehmed)’i geçirdiler.

Yeniçerilerin ulufeleri

Yeniçeri efradına verilen aylığa “ulufe” derler. Ulufe çıkacağı gün divan toplanır, sadrazam, kubbe vezirleri, sair hükümet adamları kubbe altında bulunurdu. Hükümdar bu merasimi kafes arkasından seyrederdi. Asker yemeğini yerse, hükümet adamları sevinirlerdi; çünkü onların ayrıca bir istedikleri yok demektir. Ondan sonra sırasıyla yeniçeri ortalarının isimleri okunur, her ortanın ulufesi ayrı keseler içinde verilirdi. Ulufe dağıtılırken orta sandığına konmak üzere herkesten biraz pare alınır, orta masarufu bu paradan ayrılırdı. Padişahlar birinci ortaya mensub olduklarından ulufelerini ertesi gün merasim-i mahsusa ile gidip alırlardı.

Dördüncü Sultan Mehmed (1058-1099)

Karışıklıklar

(Sultan Mehmed) tahta çıktığı zaman yedi yaşında idi. Devlet işlerine büyük annesi “Kösem Sultan” baktı. O da yeniçeri ağalarının elinde bir oyuncaktı. Fırsat bulan bu ağalar, devletin her işine karışıyorlardı ticareti bile ellerine almışlardı. O zaman esnaflarının mükemmel teşkilatı vardı. Bunlar yeniçeri ağalarının zulümlerine dayanamadılar. Gelip padişaha şikâyet ettiler. Sadrazam değiştirildi. Fakat Kösem Sultan’ın himaye ettiği ağalara hiçbir şey yapılamadı.

Turhan Sultan

Padişahın asıl annesi “Turhan Sultan” la büyük valide “Kösem Sultan”ın arası açıldı. “Kösem Sultan” bir dolap kurarak “Turhan Sultan” taraftarlarını ortadan kaldırmak istedi. Fakat işler tersine döndü; “Kösem Sultan” şehid oldu ve ağaların en ileri gelenleri idam edildi.(1061) Lakin bu sefer de onların yerine saray ağaları işi azıttılar. Yeniçeri ağalarına rahmet okutacak rezaletlerde bulundular. Birçok sadrazamlar değişti. İçlerinde Tarhuncu Ahmet Paşa gayet doğru, muktedir bir sadrazamdı; devletin iradını masrafına uydurmak istedi; fakat onun doğruluğu kimsenin işine gelmiyordu. Bir bahane ile zavallıyı şehid ettiler. Nihayet yeniçeriler tekrar ayaklandı. Padişahın saray ağalarının idamını [11]istediler. Bu iş gayet tertipli ve intizamlı yapıldığı için gürültüsüzce oldu; saray ağalarının en azılıları Sultan

Ahmed'deki ınar ağacına asıldı.(1066) Lakin işler bir türlü düzelmiyordu. Venedikliler Çanakkale dışarısında Osmanlı donanmasını büyük bir mağlubiyete uğratmıştılar. Payitaht telaş içindeydi. İşte bu sırada “Valide Turhan Sultan” “Köprülü Mehmed Paşa” adlı ihtiyar bir veziri sadarete getirdi.(1066)

Köprülü Mehmed Paşa

Köprülü yetmiş beş yaşında fakir bir vezirdi. Sadrazam olmak için birtakım şartlar koymuştu ki, onların başlıcası, işine kimse karışmamak, ve devleti bildiği gibi idare etmektir. İş başına geçer geçmez edepsizlik eden sipahileri bir daha başkaldıramayacak derecede te'dip etti. Sonra Venedik donanmasını mağlub ederek boğazı açtı. Midilli ve Limni adalarını zapt etti. Muharebede gayreti görülenleri taltif etti, iş görmeyenleri şiddetle cezalandırdı. Sonra Erdel kralı “Rakokçi” yi te'dip etti. Sonra Anadolu'da Abaza Hasan Paşa isyanını yatıştırdı ve Anadolu'ya müfettişler göndererek Anadolu halkını Celâlılerden, mütegalibeden, eşkıyadan kurtardı. Vefatından evvel oğlu Fazıl (Ahmed Paşa)'nın yerine geçirilmesini vasiyet etti.(1072)

Fazıl Ahmed Paşa

Yeni sadrazam yirmi sekiz yaşındaydı. İyi bir tahsil görmüştü; siyaset ve idare işlerinde olduğu gibi askerlikte de mahareti vardı. (Erdel) işlerine karıştığından dolayı [12]Avusturyalılara ilan-ı harb ederek “Uyvar” kalesini zapt ve meşhur ceneral “Monte Kokolli” nin ordusunu mağlub etti. Muharebe ertesine sene de devam etti. Fazıl Ahmed Paşa'nın ordusu “Sen Kotar” da Monte Kokolli ordusuna karşı ufak bir muvaffakiyetsizliğe uğradı. Lakin bunun sulh üzerinde hiçbir tesiri olmadı Avusturya ile pek faideli şartlarla galibâne bir musalaha yaptık. Avrupa'da Osmanlı Devleti'nin şan ve şerefi yeniden iade edilmiş oldu.(1075)

Girid fethi

Girid Seferi Sultan İbrahim zamanından beri uzayıp gidiyor, “Kandiye” bir türlü zapt edilemiyordu. Fazıl Ahmed Paşa bizzat Girid'e giderek “Kandiye” yi muhasara etti. Avrupa'nın her tarafından imdad alan

Venedikliler kaleyi şiddetle müdafaa ediyorlar, boyna imdad gönderiyorlardı. Fazıl Ahmed Paşa iki buçuk sene bütün Avrupa'nın gayretine, himmetine karşı uğraştı. Ve nihayet kaleyi alarak hemen yirmi beş sene sürüklenen bu harbi bitirdi.(1080) Fazıl Ahmed Paşa bu seferi müteakib Lehistan'a yürüdü. Onu vergiye bağladı. Nihayet 1087'de henüz kırk iki yaşında iken vefat etti. Fazıl Ahmed Paşa dirayet ve maharetiyle Avrupa'daki hududumuzu Süleyman-ı Kanuni devrinden daha ziyade büyütmüş, Avrupa'yı titretmişti. Yerine eniştesi (Merzifonlu Kara Mustafa Paşa) sadrazam oldu.

İkinci Viyana seferi

(Kara Mustafa Paşa) iyi bir idare adamı, mahir ve cesur bir kumandandı. Yalnız çok fazla haristi. Büyük işler görmek, büyük nam almak istiyordu. O aralık Avusturyalılara karşı isyan eden Macarların reisi Tökeli padişahın yardım istedi; bunu fırsat bilen sadrazam büyük bir ordu ile Macaristan'a giderek doğru Viyana'ya yürüdü. Şehri altmış gün topa tuttu. Muhasara o kadar şiddetli idi ki, bu sırada şiddetli bir hücum yapılsa şehrin zabtı muhakkaktı. Lakin Mustafa Paşa şehir zapt edilirse yağma olunur diye hücumu razı olmuyor, kendiliğinden teslimini bekliyordu. O sırada bütün Avrupa büyük bir korkuya, telaşa düşmüştü. Her tarafta imdad orduları hazırlanıyordu. İşte bu sırada Lehistan kralı "Jan Sobyeski" nin kumandasında büyük bir ordu imdada geldi. İki ateş arasında kalan ordumuz fena halde perişan oldu ve Belgrad'a kadar çekildi.

Serdar'ın idamı

Bu mağlubiyetin intikamını alabilecek yegâne adam yine Kara Mustafa Paşa idi. Hatta o, kabahati Budin valisi İbrahim Paşa'ya yükletmek için biçareyi idam ettirdiği halde, İbrahim Paşa son dakikasında: "Padişahınıza söyleyin, bu adamı azil etmesin; çünkü bu hezimetin intikamını alabilecek yalnız odur." Demişti. Hakikaten [14]böyle idi. Fakat onu çekemeyenler bu mağlubiyeti vesile addettiler; Merzifonlunun idamı için padişahın ferman aldılar.

Padişah'ın hal'i

Viyana mağlubiyeti Avrupa devletlerine üzerimize yüklenmek için fırsat verdi. Avusturya, Venedik, Lehistan, Rusya bizim aleyhimize ittifak ettiler. Her taraftan Osmanlı memleketlerine hücumla başladılar. Bu muharebeler tamam on altı sene sürdü. Avusturyalılar bütün Macaristan'ı, Sırbistan'ı aldılar, Venedikliler Mora'yı ve Yunanistan'ın bazı yerlerini zapt ettiler. Ruslar Azak kalesini aldılar. Lehliiler de hudutlarımızı, mütemadi iz'ac ettiler. Birbiri ardınca getirilen sadrazamlar hiçbir şey yapamadılar, mağlubiyetler birbiri ardınca devam etti. Nihayet ordunun isyanı üzerine Sultan Mehmed tahttan indirildi. Bütün hayatını avda geçirdiği için "Avcı" lakabıyla ma'ruf olan bu hükümdar, hakikatte, devlet işlerine hiç karışmamıştı.

Tarihi kıraat: tımar, zeamet, has

Osmanlı memleketi genişledikten sonra, topraklarımız başlıca üç kısma bölündü. Has, zeamet, tımar. Her sene getirdiği varidata ve arazinin büyüklüğüne göre sancaklar dâhilindeki araziye, köyleri, kasabaları "tımar", "zeamet", "has" addedilir. Varidatı en çok olan "has"lar şehzadelere, vezirlere, şeyhülislamlara, "zeamet"ler ümeraya, "tımar"lar harbde yararlıkları görülen kahramanlara verilirdi.

Mamafih bu, ahaliyi esir menzilesine indiren bir derebeylik teşkilatı değildi. Her yerin, her tarlanın bir sahibi vardı. Yalnız bunlar hasılatın öşrünü ve ferağ ve intikal harçlarını zeamet ve tımar sahiplerine verirlerdi. Tımar sahipleri kendi tımarları dâhilinde otururlar, yerlerinin ziraatına, ma'muriyetine çalışırlardı. Bu kendi menfaatleri iktizasındandı. Kanun mucebince tımar ve zeamet ashabı, varidatları nispetinde asker beslemek ve harb olunca masrafını kendi kesesinden göreceği o askerle orduya gelmek mecburiyetinde idiler. Devlet bu suretle mükemmel ve masrafsız bir orduya malik oluyordu. Selçukiler zamanından beri devam eden bu teşkilat, "Murad-ı Salis" zamanından sonra bozuldu; tımar ve zeametler erbabına verilmedi. Hem memleket harab oldu, hem de ordunun büyük bir kuvveti azaldı.

Sultan Süleyman (1099-1102)

Mağlubiyetlerin devamı

Düşman karşısında hiçbir şey yapamayan ordu intizamsız bir halde İstanbul'a gelmiş, yeniçeriler zorbalığa başlamıştı. Sık sık değişen sadrazamlar hiçbir muvaffakiyet gösteremiyorlardı. Hâlbuki Avusturyalılar (Belgrad, Semendire, Niş, Vidin) kalelerini alarak (Sofya'ya) sarkmışlardı. Nihayet padişahın emriyle fevkalade bir divan toplandı. Orada bulunan bütün rical, işlerin düzelmesi için Köprülüzade (Fazıl Mustafa Paşa)yı sadrazam yapmaktan başka bir çare kalmadığını padişaha bildirdiler.

Fazıl Mustafa Paşa

Köprülünün küçük oğlu iş başına geçer geçmez evvela orduyu düzeltti. Vergileri azalttı. Sonra düşmana karşı yürüyerek Tuna'nın alt tarafındaki bütün kaleleri [16]ve Belgrad'ı Avusturyalıların elinden kurtardı. O sırada Kırım'a hücum eden bir Rus ordusu Kırım hanı tarafından mağlub edildiği gibi, (Erdel) ve (Mora) taraflarında da bazı muvaffakiyetler elde edildi. (Niş, Sofya, Belgrad) arasındaki Müslüman ahali, Avusturyalıların istilasını önünde hicret etmişler, Sırlar da isyana yeltenmişlerdi. Fazıl Mustafa Paşa'nın adilâne ve müşfikâne tedbirleri sayesinde oraların ahali tekrar yerlerine geldi. Kendilerine tohumluk ve çift hayvanları verildi, vergileri affedildi, memleket tekrar ma'murluğa yüz tuttu. Esasen hasta olan padişah bu sırada Edirne'de irtihal ederek yerine kardeşi İkinci Sultan Ahmed geçti.

İkinci Sultan Ahmed (1102-1106)

Salankamin harbi

Yeni padişahın kılıç alayı Edirne'de icra edilirken, Fazıl Mustafa Paşa kumandasındaki ordu yolda idi. Sadrazam "Sava" nehrini geçti. Karşıdan da düşman ordusu geliyordu. "Salankamin"deki bu muharebede Fazıl Mustafa Paşa büyük kahramanlıklar gösterdi. Bozulmağa yüz tutan askeri topladı, şiddetli bir hücumda bulundu muharebeyi kazanmamıza hemen hiçbir şey kalmamışken, askerinin önüne geçmiş olan sadrazam kurşunla vuruldu. Ve onun şehadeti üzerine bozulan ordu "Belgrad"a döndü. Pek çok zayıat veren Avusturyalılar bir türlü ordumuzu takibe cesaret edemediler. Fazıl Mustafa

Paşa, pek az bir zaman sadarete bulunmasına rağmen devletimizin en büyük, en muktedir sadrazamlarından biri sayılır. Memleketi kurtarmak için her şeyden evvel ahalinin refah ve saadetine çalışmak lazım geldiğini anlayan pek az hükümet adamlarımızdan biri ve belki birincisidir.

İkinci Sultan Mustafa (1106-1115)

İlk zaferler

İkinci Sultan Mustafa genç, cesur bir padişahı. Cülusundan on beş gün sonra “Sakız”ın Venediklilerden geri alındığı müjdesi geldi. Padişah ordusunun başında Tuna’yı geçerek “Lipova” kalesini zapt ve imdada gelen Avusturya ordusunu perişan etti. Ertesi sene de “Temeşvar” kalesini Avusturyalıların muhasarasından kurtardı. Askeri ve mülki idarede bazı ıslahat yapıldı. Yalnız, devletin meşguliyetinde istifade eden Rus Çarı Birinci Petro “Azak” kalesini ikinci defa muhasara ve zapt etti.

Zenta muharebesi

Padişah üçüncü defa tekrar ordunun başına geçerek Avusturya üzerine yürüdü. Ancak ordu erkânı arasında ittifak yoktu; kimse kimseyi çekemiyordu, hepsi sadrazam olmak istiyordu. “Zenta” mevkiinde olan muharebede Avusturya kumandanı “Prens Ojen” ordumuzu fena halde mağlub etti. Sadrazam ve birçok ümera şehid oldular. “Amcazade Hüseyin Paşa” sadrazam oldu.

Karlofça muahedesi

Bu mağlubiyet padişahı pek kederlendirdi. Her ne kabilsse yapıp harbe devam etmek istiyordu. Hâlbuki yeni sadrazam tecrübeli, dirayetliydi. On altı seneden beri dört devlete [18]birden devam eden bu harbin halkı pek ziyade ezdiğini, işlerin çığırından çıktığını ileri sürdü. “İleride bu dört devletin ittifakı tabii devam edemez, fırsat gelince hepsiyle ayrı ayrı hesabımızı görürüz” dedi. Nihayet İngiltere ve Flemenk devletlerinin tavassutuyla sulh müzakeresine girişildi. “Karlofça” da yetmiş iki günde muahedename tanzim edildi. Bu muahede “Temeşvar” müstesna olarak bütün Macaristan’ı Avusturya’ya bırakıyor, “Mora” yı Venediklilere, Azak Kalesini Ruslara

veriyordu. “Lehistan” da bir miktar arazi alıyor ve vermekte olduğu vergiden kurtuluyordu. Artık Avrupa, Türklerin korkulacak yeri kalmadığını görmüş, başımıza “Avusturya” dan başka bir de “Rusya” çıkmıştı.

Edirne vakası

Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa vergileri azaltmak ve sanayi ve ticareti teşvik etmek gibi halkın işine yarayacak tedbirlerle memleketi düzeltmeye çalışıyordu. Lakin Şeyhülislam olan “Feyzullah Efendi” her işe karıştığı için onunla geçinemeyerek istifa etti. Feyzullah Efendi padişahın hocasıydı. Âlim olmakla beraber çok haris ve müstebiddi, her işe karıştırdı. Bütün ailesi efradına haksız olarak büyük rütbeler vermişti. Sadrazam “Rami Mehmed Paşa” bunun şerrinden kurtulmak için yeniçerileri teşvik etti. Sultan Mustafa Edirne’de avda idi. Şeyhülislam düşmanları cemiyetle Edirne’ye yürüdüler. Üzerlerine gönderilen asker de onlarla birleşti. Feyzullah Efendiyi yakalayıp parçaladılar ve cesedini sokaklarda sürüklediler. Bunun neticesinde padişah tahttan indirilerek yerine kardeşi (Sultan Ahmed) geçti.

Üçüncü Sultan Ahmed (1115-1143)

Rus tehlikesi

Ruslar büyük bir millettir. Lakin medeniyet yoluna girmemiş oldukları için, Avrupa’da büyük bir ehemmiyetleri yoktu. O sıralarda Rus Çarı bulunan “Deli Petro” çok büyük bir hükümdardı. Avrupa medeniyetini görüp öğrenmiş, memleketini zorla o yola sokmaya çalışmış, kendisine karşı gelenleri ortadan kaldırmıştır. Memleketini medeniyet yoluna sokan, ordusunu düzelten, fabrikalar, silahhaneler, mektebler, matbaalar, dârü’l-fünûnlar, kütüphaneler açan bu büyük hükümdarın maksadı, Rusya’yı (Baltık Denizi) ve (Karadeniz) sahillerine kadar indirmektir. Avrupa’ya bu suretle daha yakın olacak, ticaret ve sanayi büyüyecektir.

Demirbaş Şarl

Petro, Rusya’yı denize çıkarmak için ibtida İsveçlilerle muharebe etti. İsveç Kralı (Demirbaş Şarl) ibtida birçok muvaffakiyetler kazandı. Lakin Petro bir türlü yılmıyordu. [20]Nihayet “Poltava” muharebesinde Şarl’ı

mağlub etti. Mecruh olan Şarl Osmanlı hududuna kaçtı ve “Bender” nehrinde misafir oldu. Onu yakalamak isteyen Rus süvarilerinin hudutlarımızı tecavüz etmeleri Rusya ile aramızı açtı; zaten Petro’nun memleketimiz hakkında fena niyetler beslediği malumdu. Şarl’ın teşvikleri de bu sebeplerle birleşince, Rusya’ya ilan-ı harb edildi. (1112)

Baltacı Mehmed Paşa

Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa ordusuyla düşmana karşı yürüyerek Petro’nun askerini “Prut” nehri bataklıklarında sıkıştırdı. Rus ordusu için ya büsbütün mahv yahut teslim olmaktan başka çare yoktu. “Büyük Rusya”nın temellerini kurmuş olan “Koca Petro”, başladığı işin yarım kalacağını düşünerek adeta çıldırmak derecelerine gelmişti. İşte bu sırada karısı “Katerina”nın zekâsı imdadına yetişti. “Katerina” bütün elmaslarını alarak Baltacı’nın çadırına geldi, sulh istedi. Ve akılsız [21]sadrazama bunu kabul ettirdi. İmzalanan “Falci” muahedesi mucibince “Azak” kalesi bize geri verilecek, Petro’nun yeni yaptırdığı sair kaleler yıkılacaktı. (1113) Eğer sadrazam burada İsveç Kralıyla Kırım Hanı’nın reyini dinleyerek Rus ordusunu mahvetseydi, Rusya tarihi şüphesiz başka bir şekil alırdı. Bu muahedeyi yapan Baltacıyla arkadaşları ordu İstanbul’a dönünce cezalandırıldılar.

Mora fethi

Venedikliler rahat durmuyorlardı bir taraftan Karadağ’ı kışkırtıyorlar, bir taraftan da gemilerimize hücum ediyorlardı. Bosna valisi (Köprülüzade Numan Paşa) Karadağlıları kımıldanamayacak bir suretle te’cip etti. Sadrazam (Şehid Ali Paşa) Mora’ya yürüyerek, Karlofça muahedesinin Venediklilere bıraktığı bu kıtayı zapt etti.

Avusturya seferi

Avusturya’nın Venediklileri himayeye kalkışması üzerine, sadrazam onlara da ilan-ı harb etti. Ordumuz “Sava” nehrini geçerek “Varadin”de “Prens Ojen” kumandasındaki düşman ordusuyla karşılaştı. Muharebe sadrazamın şehadeti ve ordunun mağlubiyetiyle neticelendi. Avusturyalılar ilerleyerek “Temeşvar” ve “Belgrad” kalelerini aldılar.

Pasarofça muahedesi

Sadrazam olan “Damad İbrahim Paşa” şiddetli sulh taraftarıydı. Binaenaleyh İngiltere ve Flemenk devletlerinin tavassutuyla “Pasarofça” da bir muahede imzalandı.(1130) [22]Bu muahede “Temeşvar” ile “Belgrad”ı Avusturya’ya ve “Mora”yı bize bırakıyordu. Bu muahede eski “Karlofça” muahedesinden çok daha muzır idi. Lakin devletin muharebeye takati yoktu.

İbrahim Paşa devri

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, ilim ve maarife pek ziyade ehemmiyet veren, sanayi-i nefiseyi himaye eden, memlekete Avrupa medeniyetini sokmak isteyen büyük bir devlet adamıydı. Bu maksatla Avrupa’ya sefirler gönderdi. Memleketin en tanınmış âlim ve şairlerini toplayarak kitaplar tercüme ettirdi, yazdırdı. İstanbul’un her tarafında çeşmeler, saraylar yaptırdı; memleketi olan “Muşkara”yı imar etti, büyüttü, adına “Nevşehir” dedi. Burada camiler, kütüphaneler yaptırdı. Macar’dan dönme “İbrahim Müteferrika”ya yardım ederek bir matbaa açtırdı, kitaplar bastırdı. Kâğıthane’nin iki tarafına köşkler, saraylar yapılarak “Lale” merakı çoğaldı. “Nedim” gibi büyük şairler yetişti; Sultan Ahmed’e ve İbrahim Paşa’ya kasideler yazdılar. Bu sıralarda İran işleri pek karışmış, adeta İran’da hükümet kalmamıştı. (İbrahim Paşa) bundan istifade ederek Rusya ile bir mukavele yaptı. “Hemedan, Tebriz, Karabağ, Gence, Şirvan, Gürcistan, Revan, Tiflis” tarafları kolayca zapt olundu. Fakat bunların memlekete faidesi değil, zararı vardı. “İbrahim Paşa” bu sayede mevkiini daha kuvvetlendirdi. Padişahın bir kat daha teveccühünü kazandı. İbrahim Paşa Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed Efendi’yi de sefirlikle Paris’e göndermiştir.

Nadir Şah

Bu sırada İran’da “Afşar” namındaki Türk aşiretinin reisi “Nadir Şah” meydana çıkmıştı. İran’ı istila etmiş olan Afganlıları mağlub ederek memleketten çıkardı. Sonra “Hemedan, Tebriz” gibi kaleleri zapt ve Osmanlı ordularını mağlub etti. İbrahim Paşa, bu işi [23]sulhen bitirmek arzusunda idi. Fakat ahalinin galeyanından korktuğu için İran’a ilan-ı harb ederek Üsküdar’da ordu kurdu.

Patrona ihtilali

İlanı-ı harb edileli üç dört ay geçtiği halde, İbrahim Paşa hala kımıldanmıyordu. İbrahim Paşa düşmanları bunu vesile ettiler. Nadir Şah'ın muvaffakiyetleri zaten halk arasında dedikodulara sebep olmuştu. Beyazıt hamamı tellaklarından “Patrona Halil” adlı bir Arnavud başına hamam tellaklarını toplayarak meydana çıktı; ihtilal çabucak büyüdü. İbrahim Paşa Sultan Ahmed meydanına toplanan asileri te'dip etmek fikrindeydi. Fakat padişah korktu. Asilerin dediğine razı oldu. İbrahim Paşa ile başlıca taraftarları idam edildi. Sultan Ahmed, bu suretle kendi mevkiini kurtarmak fikrinde idi. Hâlbuki asiler yüz buldukça şımardılar, Sultan Ahmed'i tahttan indirdiler.

Birinci Sultan Mahmud (1143-1168)

Eşkiyanın sonu

“Patrona Halil” ve arkadaşları artık her şeye hâkim idiler. İbrahim Paşa'nın Kâğıthane'de yaptırdığı köşkeri yıkmak için İstanbul kadısından hüküm aldılar. Üç gün içinde orayı harabeye çevirdiler. Padişah ve hükümet adamları devleti böyle eşkiya elinde bırakmak doğru olmayacağını düşündüler. Ve bir yolunu bularak Patrona ile arkadaşlarını saraya getirerek öldürdüler. Memleket tabii halini aldı.

İran seferi

İranlılarla başlayan muharebe sürüklenip duruyordu. Sadrazam Topal Osman Paşa, onlarla bir musalaha yaptıysa da, her iki taraf da bu musalahadan memnun olmadı. Harb devam etti. (Osman Paşa) Bağdad'a hücum eden Nadir Şah'ı mağlub etti. Fakat Nadir bu mağlubiyetten yılmayarak tekrar hücum etti. Esasen hasta olan sadrazamı gafil yakaladı. Ve şehid etti.(1146) ertesini yıl serdar tayin olunan “Köprülüzade Abdullah Paşa” da “Arpa Çayı” harbinde şehid olmakla, İran'dan alınan yerler kâmilen geriye verilmiş oldu. Nadir Şah, o sırada Safevileri ortadan kaldırıp müstakilen hükümdar olmuştu. Onun müracaatı üzerine, Safeviler zamanındaki eski hudud üzerinden sulh yapıldı. Bundan sonra Nadir Şah [25]dört beş sene Hindistan fütuhatıyla meşgul olduğundan şark hudutlarımız harb gürültüsünden kurtuldu. Nadir Şah Şiiliği

kaldırarak yerine “Caferi Mezhebi” ni koymak suretiyle, İran’da bizi de Hristiyanlara karşı zayıf düşüren Sünnilik-Şiiilik ihtilafını ortadan kaldırmak istiyordu. Fakat bu büyük ve hayırlı maksadı, ne Osmanlı memleketindeki Sünni âlimleri ne de İran’daki Şii ihvanları anlayabildiler. Böylece, İslam âlimlerinin cehalet ve taassubu, bu büyük cihangirin hayırlı niyetlerini boşa çıkardı. Bundan Hristiyanlar pek güzel istifade ettiler.

Rusya ve Avusturya seferleri

Fransa, Lehistan krallığı meselesinden dolayı Rusya ile müttefiki olan Avusturya’ya ilan-ı harb etmişti. İstanbul’daki Fransız sefiri, sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa’yı sıkıştırıyor, “Düşmanlarınızı yenmek için fırsatı kaçırmayınız” diyordu. Bu sırada Ruslar Dağıstan taraflarının kendilerine ait olduklarını iddia ederek, üç koldan gönderdikleri ordularla “Azak” ve “Kıl Burun” kalelerini zapt ve Kırım’a tecavüz ettiler. Bab-ı Âli bunun üzerine Rusya’ya ilan-ı harbe mecbur oldu. Bu sırada Avusturya devleti araya girerek Rusya ile aramızı bulmak istedi. Hâlbuki maksadları bizi oyalayıp aldatmak imiş ve müştereken harb etmek için aralarında ittifak varmış. Biz bir tarafta oyalanıp dururken Avusturya da tedarikini gördü, hazırlandı ve ansızın ilan-ı harb etti. (1148)

Belgrad musalahası

Dört sene kadar süren bu harbde Avusturyalılar hiçbir muvaffakiyet kazanamadılar. Bosna valisi olan (Hekimoğlu Ali Paşa), Bosnalılarla beraber düşman ordularını boyna mağlub etti. [26]Tuna boyunda da Avusturyalılar fena halde mağlub olarak Sırbistan’dan çekildiler, “Belgrad” kalesine kapandılar. Gönderdikleri muhtelif ordular birer birer perişan idiler. Bu sırada Avusturya ile sulh yapmış olan Fransa sulh için tavassut ediyordu. Belgrad önünde yapılan musalaha mucibince Belgrad’ı ve Pasarofça muahedesiyle bıraktığımız yerleri yani bütün Sırbistan’ı geri aldık. (1152) bu harbde Ruslar da bir şey kazanmamışlar, muhtelif mağlubiyetlere uğramışlardı. Bir aralık “Boğdan” arazisini “Hotin” kalesini aldılarsa da harbe devam edecek halde değildiler. Binaen aleyh (Azak) kalesi yıkılmak ve Ruslar Azak denizinde harb gemisi yapmamak şartlarıyla onlarla da eski hudud üzerine sulh olundu.

Padişah'ın son seneleri

Hind taraflarında işini bitiren “Nadir Şah” 1165'te birdenbire Irak'a hücum etti. Üç sene süren bu muharebe neticesinde, Sultan Murad-ı Rabi zamanındaki hudud iki tarafça da kabul edilerek sulh yapıldı, bu İran harbleri, İran'ı da bizi de zayıf düşürerek Ruslar'ın işine yaramış, onların ikimizi de kolayca ezmesine hizmet etmiştir. (Sultan Mahmud) sulh taraftarı idi. Memleketin dâhilen düzelmesini istiyordu. Hatta bu sırada, Avusturya aleyhine birleşen Fransa, Lehistan ve Prusya devletleri bizi de harbe sürüklemek istedilerse de Sultan Mahmud razı olmadı. Diğer taraftan Nadir Şah katledilerek İran ahvali karıştığı halde oraya da müdahale etmemiştir. Bu padişahın zamanında “Humbaracı Ahmed Paşa” namıyla ordumuza dâhil olan “Kont dö Boneval” ın himmetiyle memleketimizde mükemmel bir humbaracı teşkilatı yapılmıştır.

Sultan Osman ve Sultan Mustafa (1168-1187)

Üçüncü Sultan Osman

Sultan Mahmud'un ansızın vefatı üzerine (Sultan Osman) tahta çıktı. Üç sene süren padişahlığı zamanında hiçbir mühim vak'â olmamıştır. Yalnız İstanbul'da büyük bir yangın çıkararak yirmi binden fazla ev yandı. Sultan Mahmud'un başlamış olduğu cami o sene bitti. Sultan Osman camiye kendi adını vererek “Nur-ı Osmani” dedi. Vefatında üçüncü Sultan Ahmed'in oğlu (Sultan Mustafa) tahta çıktı.

Koca Ragıp Paşa

Koca Ragıp Paşa muhtelif siyasi memuriyetlerde ve valiliklerde bulunmuş âlim, şair bir zattı. Altı ay kadar Sultan Osman zamanında sadrazamlıkta bulunmuştu. Sultan Mustafa'nın ilk zamanlarında altı buçuk sene kadar devleti idare etmiş, ölünceye kadar o makamı muhafaza etmiştir. “Üçüncü Sultan Mustafa” memleketi ıslah etmek ve Rusya'nın istila emellerine karşı gelmek için harbe kalkışmak istiyordu. Lakin Ragıp Paşa'nın orduya itimadı yoktu. Binaen aleyh zamanını muharebesiz geçirdi. Fazla muhafazakâr olduğu için padişahın birçok ıslahat emellerini geri bıraktırmıştır.

1182 Seferi

Gittikçe büyüyen, kuvvetlenen Rusya “İkinci Katerina”nın idaresi altında Kırım ve Kafkasya’ya tecavüze hazırlanıyordu. Katerina’nın o sırada Lehistan işlerine karışması üzerine, Leh asilzadeleri bize müracaat ettiler. Rus tehlikesine karşı Lehistan’ı himaye etmemizi aksi takdirde ileride bizim de Rus tecavüzüne uğrayacağımızı söylediler. Esasen padişah ve halk eskiden beri Ruslarla harb etmek istiyorlardı. Askerimizin intizamsız, kalelerimizin harab olduğunu ileri süren sadrazam “Muhsinzade Mehmed Paşa” azledildi. Ve Ruslara ilan-ı harb olundu. Hazırlıksız olduğumuz gibi ordumuz da kendilerine asker denilemeyecek bir sürü galebelikten [kalabalıktan] ibaretti. Binaen aleyh Ruslar kolay kolay Kırım’ı, “Boğdan”ı aldılar. Yüz seksen bin kişilik bir ordumuz kırk bin kişilik bir Rus ordusunu muhasara etmişken, yeniçerilerin edepsizliğinden orada da mağlub olduk. “Baltık” denizinden gelen bir Rus donanması “Çeşme” limanında donanmamızı yaktı. Rumeli’deki Rumlar, Sırlar, Karadağlılar, Ulahlar da Rusların teşvikiyle ayaklanmaya çalıştılar. Bir aralık sulh müzakeresine girişildiyse de bir netice çıkmadı. Bu sırada padişah da ye’sinden vefat etti. Laleli Camiiyle zelzeleden yıkılmış olan Fatih Camii zamanında yapılmıştır. Fedakâr, fakat talihsiz bir hükümdardır.

Acemi oğlanlar

Acemi Oğlanlar yeniçeri olmak için küçükten alınan gençlerdi. Bunları okutup askerlik hayatına alıştırmak için ayrıca kışlaları vardı. Buraya girerek asker olmak için lazım gelen malumatı alırlar, idmanlar yaparak harb hayatına alıştırlardı. Hizmet edecek bir yaşa gelince onları ortalara verirlerdi. Acemi oğlanları ortaya gelir gelmez ibtida enselerine bir tokat yerler, ocağın bütün adetlerine tabi olurlardı. Büyüğüne bilâ kayd u şart itaat yeniçerilerin en esaslı kaidesiydi. Lakin bu sıralarda bütün bu güzel adetler bozulmuş, yeniçeriler zabt u rabttan mahrum bir sürü haline gelmişti.

Birinci Sultan Abdülhamid (1187-1203)

Kaynarca muahedesi

Ruslarla başa çıkılamayacağını gören hükümet adamları, Küçük Kaynarca Muahedesi namıyla maruf musalahanameyi imzalamaya mecbur oldular. (1188) bu muahede mucebince Kırım Hanlığı müstakil olacak, Azak civarı, Gürcistan Rusya'ya bırakılacaktı. Avrupa “Eflak” ve “Boğdan” beylerine bir takım imtiyazlar ve Ruslara tazminat verecek idik. Bu muahede bizim için çok ağır, zararlı bir muahededir.

1201 Seferi

Rusya Kırım'ı doğrudan doğruya zapt etmek için Kaynarca muahedesiyle Devlet-i Osmaniye'den ayırmıştı. Binaen aleyh muahededen üç dört sene sonra bir bahane bularak Kırım'ı zapt ve Kırım Hanlığını mahvetti. (1197) Ahalinin büyük bir kısmı Rus esaretini kabul etmeyerek Osmanlı toprağına hicret ettiler. Efkâr-ı Umumiye Rusya aleyhine şiddetle döndü. Nihayet sadrazam (Koca Yusuf Paşa) nın ısrarıyla padişah Ruslara ilan-ı harbe razı oldu. İlan-ı harb üzerine evvelce Ruslarla ittifak etmiş olan Avusturyalılar da bize ilan-ı harb ettiler. Avusturyalıları mağlub etik. Ruslar “Özi” kalesini zapt ettiler. Ve çoluk çocuk bütün ahaliyi kılıçtan geçirdiler. Padişah kederinden öldü. Yerine Üçüncü Sultan Mustafa'nın oğlu (Üçüncü Sultan Selim) geçti.

Üçüncü Sultan Selim (1203-1222)

Düşmanlarla musalaha

Muharebe devam ediyor, fakat iki büyük devletin muntazam ordularına karşı zapt u rabtı kalmamış yeniçerilerle karşı durulamayacağı anlaşılıyordu. Nihayet, Avusturya ile “Belgrad ve sair istila edilen yerler iade edilmek şartıyla” Zıştovi'de sulh yapıldı. (1205) çünkü bu sırada Fransa'da “İhtilal-i Kebir” denilen büyük inkılab olmuş, Fransa ahali krallarının istibdadından kurtularak kendi kendini idareye başlamıştı; Avusturya imparatoru bu inkılabın kendi memleketine sirayet etmemesi için bir an evvel harb gailinden kurtulmak istiyordu. Bundan biraz sonra Ruslarla da “Yaş” musalahası yapıldı. (1206) Bu muahede, Kırım'la beraber Dinyester Nehri'ne kadar bütün araziye Ruslara bırakılıyordu.

Nizam-ı cedid

Genç padişah felaketlerimizin neden ileri geldiğini pekiyi anlamıştı. Kendisi yeniliği, terakkiyi pek ziyade sevdiği cihetle bütün devlet ricalinden memleketin ıslahı hakkında layihalar istedi. Herkes düşündüklerini yazıp verdiler. Evvela asker ocağının ıslahı lüzumunda herkes müttefikti. Lakin yeniçerilerin memlekette çok tarafı olduğundan bunları ortadan kaldırmak kabil değildi. Binaenaleyh hiçbir taraftarı gücendirmemek için “Nizam-ı Cedid” namıyla talimli, itaatli muntazam bir asker sınıfı vücuda getirildi. Bunlara Avrupa usulünde silahlar verildi, [31]elbiseler giydirildi, kışlalar yaptırıldı. Muktedir zabıt yetiştirmek için bahriye ve topçu mektepleri açıldı. Bu mekteplerde okutulacak dersler ve nizamnameler Frenkçe’ den tercüme ettirildi. Matbaalar açıldı tophane ve tersane işleri yoluna kondu.

Napolyon’un Mısır seferi

Fransa inkılabı esnasında “Napolyon Bonapart” isminde Korsikalı genç bir kumandan büyük şöhret kazandı. Birçok muharebelerde muvaffak oldu. Nihayet hükümet başına geçti ve en sonra da Mısır’dan dönüşte imparator oldu. Fransızların o aralık İngilizlerle araları pek açıktı. Binaenaleyh “Mısır”ı zapt ederek Akdeniz’e hâkim olmak ve İngiltere’yi Hind yolu üzerinde korkutmak için Napolyon’u bir ordu ile Mısır’a gönderdiler. Fransa donanması, İngiliz amirali “Nelson”un elinden kaçtı. Napolyon ordusuyla Mısır’a çıktı, Ehramlar muharebesini kazanarak “Kahire”ye girdi. Lakin Fransa donanması dönerken İngilizler tarafından yakalanıp mahvedilmiştir. Binaenaleyh Fransız ordusu Mısırdaki mahsur gibi kaldı.

Akka muhasarası

Fransızlar bize karşı dostluk gösterip dururken birden bire Mısır’ı zabteylemeleri üzerine, hükümet Fransa’ya ilan-ı harbe mecbur oldu Mısır’a gönderilmek için Suriye’de bir ordu toplanmaya başladı. Bu aralık Napolyon büyük bir cüret göstererek çölü geçti, Suriye’ye yürüdü. Akka kalesini kuşattı. Kumandan “Cezzar Ahmed Paşa” Napolyon’u mağlub etti. Fransızlar tekrar Mısır’a çekildiler.

Mısır'ın geri alınması

Sultan Selim Faransa'ya karşı İngiltere ve Rusya ile ittifak etmişti. Mısır'a giden ordumuz İngiliz donanmasının yardımıyla Fransızları sıkıştırdı. O aralık Napolyon ordusunu Ceneral "Kleber"e bırakarak gizlice Fransa'ya döndü. İmparator oldu. Kendi kendilerine perişan bir halde kalan Fransızlar da nihayet İngiliz gemlerine binip memleketlerine dönmeye mecbur oldular. Ve bu üç senelik muharebeden hiçbir şey kazanamadılar. (1216)

İngiliz donanması İstanbul'da

Napolyon imparator olduktan sonra, İstanbul'a "Sebastiyani" isminde bir sefir gönderdi ve bize çok dostluk gösterdi. Hatta bizimle ittifak etti. Bu sırada Avusturya'da umumi bir harb başlamıştı. Ruslar her ihtimale karşı "Hotin" ve "Bender" kalelerini zapt ettiler. Bunun üzerine Rusya'ya ilan-ı harb [33]edildi. İngiltere sefiri, Bab-ı Âli'ye Fransa ittifakının bozulmasını ve Ruslarla muharebe edilmemesini teklif etti; hatta bunu kabul ettiğimiz takdirde kaleleri Rusların tekrar bize teslim edeceklerini, aksi halde İngiltere'nin de bizimle harb edeceğini söyledi. Sebastiyani'nin nüfuzuyla bu teklif reddolundu. Bunun üzerine İngiliz donanması İstanbul önüne geldi; fakat etrafa binlerce top dizilmiş, asker toplanmıştı. Hiçbir şey yapmayarak çıktı gitti.(1221)

Padişahın hal'i

Ordu Ruslarla harbe gitmişti. İstanbul'da kalan kaimmakam (Köse Musa) Paşa ile Şeyhülislam (Ataullah Efendi) nizam-ı cedid'e düşmandılar. Bunların teşvikiyle Karadeniz Boğazı'ndaki yeniçeri yamakları kendilerine gönderilen nizam-ı cedid elbiselerini kabul etmediler. Nasihate gidenleri ve ele geçirdikleri nizam-ı cedid askerlerini öldürdüler. Bunların reisleri "Kabakçı Mustafa" idi. Sultan Selim bunları nizam-ı cedid askeriyle te'dip edecek yerde merhametli davrandı. Asiler Sultan Ahmed Meydanı'nda toplandılar, cemiyetleri büyüdü, türlü rezaletler yaptılar. Padişah bunların dediğini dinleyerek "Nizam-ı Cedid"i dağıttı. Fakat asiler bununla da kalmadılar. Musa Paşa ile Ataullah gibi iki hainin melaneti neticesi olarak, memleketi selamete götüren bu büyük padişah hal' edildi. Sultan Selim'in en

büyük kusuru halim ve merhametli olmasıydı. Eğer biraz şiddetli olsa ve hainleri öldürmekten korkmasaydı, memleket daha o zaman garb medeniyetini kabul ederdi. Sultan Selim, şair ve musikişinastı. Binaen aleyh şairleri ve musikişinasları pek ziyade himaye ederdi. Zamanında “Şeyh Galib” gibi büyük şairler “Dede Efendi” gibi emsalsiz bestekârlar yetişmişti. Mevlevi tarikatına mensub olduğu cihetle, zamanında Mevlevi tekkeleri pek mamurdu, her halde bu memlekete çok iyiliği dokunmuş bir padişahdır.

Dördüncü Sultan Mustafa (1222-1223)

Karışıklıklar

Artık her şey zorbaların, yenilik düşmanlarının elinde idi. Sultan Selim devrinde ne kadar iyi işler yapıldıysa hepsi ortadan kaldırıldı. O sırada Ruslarla harb devam ettiği cihetle ordu “Silistre”de idi. İstanbul’daki fenalıkların haberi duyulunca orası da karıştı; zapt u rabttan hiç eser kalmadı. Bereket versin, Ruslarla mütareke yapılmıştı. Düşmanın karşısında orduya benzer bir şey kalmamıştı.

Alemdar Mustafa Paşa

İstanbul haberleri orduya gelince, ıslahat taraftarı bir takım zatlar hemen kaçıp “Ruşçuk” âyanı Alemdar Mustafa Paşa’nın yanına geldiler. Mustafa Paşa, ümmi fakat akıllı, cesur, hamiyetliydi; hablerde çok yararlık göstermişti. “Ruşçuk Yararı” diye şöhret kazanan bu zatlar memleketin halini ona anlattılar. O da ordu ile İstanbul’a yürümeğe razı oldu. Maksudı, müfsidlerini cezalandırmak, Sultan Selim’i tekrar tahta çıkarmaktı.

Selim’in şehadeti

Alemdar askeriyle beraber Topkapı Sarayı’na girerek Sultan Selim’i istedi. Sultan Mustafa’nın adamları, gerek onu gerek şehzade Sultan Mahmud’u ortadan kaldırmak istiyorlardı. Bu suretle Osmanlı hanedanından başka kimse kalmayınca Sultan Mustafa tahttan indirilemeyecekti. Bu alçaklar Sultan Selim’i odasında namaz kılarken boğazlayıp şehid ettiler ve mübarek cesedini arz odasının önüne koydular. Alemdar kapıları kırarak içeri girince, mazlum padişahın cesedini gördü. Ağlamaya başladı. Bereket versin

“Şehzade Mahmud” birkaç sadık adamının yardımıyla damlara kaçarak canilerin elinden kurtulmuştu. Derhal Sultan Mahmud tahta çıkarıldı ve alemdar paşa sadrazam oldu.

İkinci Sultan Mahmud (1223-1255)

Alemdar'ın sadareti

Alemdar Sadrazam olunca başlıca müfsidler ortadan kaldırdı. Anadolu ve Rumeli’de “Âyan” denilen nüfuzlu derebeylerini İstanbul’a davet ederek, hepsine, devlete sadık kalacaklarına yemin ettirdi. Nizam-ı Cedid yerine “Sekban-ı Cedid” adıyla yeni bir takım talimli asker vücuda getirdi, sadrazamın maiyetinde sekiz-on bin kadar sadık Rumeli askeri bulunduğu için yeniçerilerin sesi çıkamıyordu.

Alemdar'ın şehadeti

Yeniçeri zorbaları artık ehemmiyetleri kalmadığını anlıyorlar. Alemdar’ı ortadan kaldırmak için fırsat arıyorlardı. Sadrazam ve arkadaşları, artık kendilerine karşı [36]gelebilecek bir kuvvet kalmadığını zannettikleri cihetle, Rumeli askerini İstanbul’un ötesine berisine dağıtmıştı. O zaman sadrazamlar Bâb-ı Âli’de otururlardı. Zamanı münasib bulan yeniçeri zorbaları bir Kadir gecesi ansızın Bâb-ı Âli’yi bastılar. Alemdar yanındaki biraz askerle müdafaa etti ve nihayet üzeri kubbeli cephane mahzenine girerek sekiz on saat kadar da orada dayandı. Nihayet cephaneyi ateşleyerek hem kendisini hem de birkaç yüz eşkıyayı berhava etti. Asiler Sultan Mustafa’yı tekrar tahta çıkarmak istedikleri cihetle, padişah kardeşini ortadan kaldırmaya mecbur oldu. Bu vaka, eşkıyanın galebesiyle neticelenerek, “Sekban-ı Cedid” askeri lağvedildi, ıslahat taraftarlarının ileri gelenleri onların ısrarıyla idam olundu. Islahat meselesi on beş yirmi sene daha geri kaldı.

Gaileler

Sultan Mahmud, yeniçerileri ortadan kaldıramayınca devleti kurtarmak kabil olmayacağını anlamıştı. Lakin bunun için fırsat bekliyordu. Bu fırsat gelinceye kadar geçen on yedi sene zarfında, devlet içeriden dışarıdan birçok

gailelere uğradı. Ruslarla başlayan muharebe “Bükreş” musalahasıyla pek fazla zararımıza olmayarak bitti.(1227) Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın himmetiyle Hicaz “Vahabiler”den kurtarıldı. Devlete itaat etmeyen derebeyleri idam edildi.

Tepedelenli Ali Paşa

Ali Paşa kırk senedir Yanya valisi idi. Birçok hizmetlerde bulunduğu için Cenubî Rumeli ve Mora'daki vilayetlere ve sancaklara onun çocukları, torunları tayin ediliyordu. Eskiden beri isyan ocağı olan Mora ahalisi –yani şimdiki Yunanlılar- ondan çok korkardı. Ali Paşa “Topçu” adlı sekiz on bin kişilik muntazam bir ordu bile vücuda getirmişti. [37]O sırada İstanbul'da “Halet Efendi” isminde bir Nişancı” vardı. Sultan Mahmud onun sözünden çıkmadığı cihetle, bütün valiler, azledilmemek için ona birçok rüşvetler verirlerdi. Fener Rumlarının ve Patrikhanenin dostu olan Halet Efendi, ehemmiyetsiz sebepler bularak Ali Paşa'yı padişaha asi gösterdi; üstüne ordular gönderdi. Gerek bu ihtiyar veziri, gerek oğullarını haksız yere idam ettirdi. (1237) Hâlbuki bu esnada Yunan İhtilali büsbütün alevleniyordu.

Yeniçerilerin kaldırılması

Daha birinci Sultan Mahmud zamanından beri yeniçeri ıslahına çalışılıyordu. Fakat bunlarda yola gelmek isti'dadı yoktu. Kışlalarda talim edecek yerde şehirlerde haydutluk etmekle, zorbalıkla geçiniyorlar, muharebede hemen dağılıp kaçıyorlardı. Mora ihtilalinde üç dört sene uğraşıldığı halde bir türlü hayırlı bir netice elde edilememişti. Hâlbuki Mısır Valisi Mehmed Ali'nin üç dört alay talimli askeri, az zaman zarfında Mora'nın altından girip üstünden çıkmıştı. Padişah başta olduğu halde bütün devlet adamları, artık bu askerle bir şey yapılamayacağına inanmıştı. Nihayet 1241 senesi sonunda “Eşkinci” namıyla muntazam bir ordu yapılmaya karar verildi. Her ortadan yüz elli kişi alınarak talime başlandı. Yeniçeri ileri gelenlerinden, itaat edeceklerine dair senetler alındı. Lakin bunların mutlaka bir fesad koparacakları tahmin edildiği için, [38] ona göre tedbirli davranılıyordu. Hakikaten bir ay sonra yeniçeriler “biz talim istemeyiz” diye kazan kaldırdılar; Bâb-ı Âli'yi yağma ettiler. Padişah,

sadrazam ve bütün devlet adamları saraya toplandılar. Bunları ortadan kaldırmak için fetvalar çıktı. Sancak-ı Şerif Sultan Ahmed Meydanı'na getirildi. Bütün ahali, ulema, talebe toplandı. Elde bulunan üç dört bin kişilik muntazam asker, ahaliyle beraber At Meydanı'ndaki yeniçeri kışlasına hücum ettiler. Sekiz yüz yeniçeri öldü. Bunun üzerine Ocak resmen kaldırıldı. Yeniçeri ağasının dairesi “Şeyhülislam Kapısı” oldu. Yeni teşkil olunacak muntazam ve talimli askere “Asakir-i Mansure-i Muhammediye” namı verildi.(1241) Devlet bu suretle en büyük bir yarasından kurtulmuş oldu.

Yunan istiklali

Şimdiki Yunanistan eskiden bizim idaremizde iken ona “Mora Eyaleti” derlerdi. Denizcilik vasıtasıyla Avrupa milletleriyle münasebette bulunan Moralılar “Mekteb” ve “Kilise” sayesinde kendilerinin “esir” olduklarını ve bundan kurtulmak için isyan lazım geldiğini öğrendiler. Mektebleriyle kiliseleri onlara “Yunanlı” olduklarını öğretti. Rusya’da ve Avrupa’nın sair yerlerinde okuyan Mora’lı gençler, millettaşlarının istiklaline çalışıyorlardı. Osmanlı Devleti’ni zayıf düşürerek parçalamak isteyen Ruslar da bunlara dehşetli yardımlarda bulunuyorlardı. “Etnik-i Eteryay” denilen Rum İstiklal Cemiyeti işte bu suretle vücuda gelmiş, İstanbul’daki Rum Patrikhanesi bu hususta çok gayret göstermiştir. [39] Devlet, “Tepedelenli Ali Paşa” ile uğraşırken meydana boş bulan ve esasen senelerden beri isyana hazırlanmış olan Rumlar –Rusların da yardımıyla- isyan ettiler, binlerce Müslümanları katlettiler; birtakım mühim şehirleri zabta muvaffak oldular. Mora meselesini padişaha daima ehemmiyetsiz göstermeye çalışan “Halet Efendi” nin idamından sonra “Sultan Mahmud” bu ihtilalin ehemmiyetini anladı, bir taraftan gönderdiğimiz ordular, diğer taraftan Mısır Valisi Mehmed Ali’nin oğlu “İbrahim Paşa”nın orduları asileri te’cip ettiler. Bu sırada Ruslar, Fransız, İngilizler işe karıştılar. Gönderdikleri donanma Mora sularına geldi. Bu devletlerle aramızda muharebe olmadığı için donanmamız “Navarin”de tedariksiz bulunuyordu. Müttefiklerin donanması –güya yanlışlıkla– ateşe başlayarak gemilerimizi batırdı. Altı yedi bin askerimiz mahvoldu. Bu haksızlık üzerine Ruslara ilan-ı harb edildi. Fakat bu aralık İbrahim Paşa Mısır askerini alıp Mora’yı boşaltmıştı; Fransızlar hemen asker çıkararak

orada muvakkat bir Yunan idaresi teşkil ettiler. Ruslar da bir taraftan “Erzurum”u diğer taraftan “Edirne”yi aldılar. Sultan Mahmud “Edirne Muahedesi”ni imzalamaya mecbur olarak Yunanistan istiklalini tanıdı; Kafkasya’da bazı yerleri Ruslara bıraktı.(1245) Bundan iki sene sonra da Fransızlar “Cezayir” kıtasını zapt ettiler.

Mısır meselesi

“Kavala”dan Mısır’a giden birkaç yüz askerın kumandanı iken, az zamanda zekâsıyla Mısır Valiliğine yükselen “Mehmed Ali” büyük bir adamdı. Sultan Selim’in yapmak istediği yenilikleri Mısır’da hatta fazlasıyla yaptı; Avrupa medeniyetinden her suretle istifade etti; muntazam bir ordu, güzel bir donanma, tersaneler, tophaneler, kışlalar, mektebler, matbaalar yaptırdı. Avrupa’dan muallimler getirdi; gençleri Avrupa’ya tahsile gönderdi. Mısır’ın varidatını üç bin keseden dört yüz altmış bin keseye çıkardı. Mısır adeta baştanbaşa değişti. [40]Zenginleşti. Mehmed Ali Paşa ilk önce devlete çok hizmetler etti. Vahabilerle Moralıların isyanını bastırdı. Lakin İstanbul’dan emir almaksızın askerini geri çekmesi ve 1244 seferine on iki bin asker gönderecekken yalnız bir mikdar para göndermesi, Sultan Mahmud’u şüpheye düşürdü; esasen Mehmed Alinin Şam ve Haleb taraflarını da kendi idaresine alarak eski mısır saltanatını yeniden kurmak istediği bütün hükümet adamlarının malumuydu. Binaenaleyh oğlu İbrahim Paşanın ordu ve donanma ile “Akka” ya gelip kaleyi zapt etmesi üzerine hakkında fetva çıkarıldı. Ve üzerine asker sevk edildi. İlk ordumuz “Haleb” ile “Humus” arasında mağlub olunca İbrahim Paşa Konya’ya geldi. İkinci bir ordumuz da orada bozuldu. Bunun üzerine “Sultan Mahmud” Rusya ile ittifak ederek, “Hünkâr İskelesi” muahedesini imzaladı; bir fırka askerle bir Rus donanması muavenete geldi.

Nizib mağlubiyeti

Rusya’nın da müdahalesi üzerine Mısır işi bir Avrupa meselesi şekline girdi. Fransa ve İngiltere de müdahale ederek İbrahim Paşa ordusunu geriye çektiler. Mehmed Ali Suriye valiliğini kazanmakla beraber, zahiren itaate mecbur oldu. Lakin hakikatte her iki taraf da hazırlanıyordu. Nihayet

muharebe başladı. Hafız Paşa kumandasındaki ordumuz, kumandanın cehaleti yüzünden “Nizib”de Mısırlılara mağlub oldu. Esasen hasta olan padişah bu haberi almadan irtihal etmişti.(1255)

Sultan Mahmud, ıslahata şiddetle taraftar azimli, iradeli bir hükümdardı. Kıyafetimize, serpuşumuza varıncaya kadar eskiden kalma şeyleri değiştirdi; müteassıplar onun yaptığı bu yeniliklere bid’at dediler, pantolon ve ceket giymeyi, fes giymeyi gâvurluk addettiler. Lakin Sultan Mahmud bunların hiçbirine ehemmiyet vermedi. Islahata devam etti, Tanzimat’ın adeta temellerini [41]kurdu. Memlekette ulum ve maarifin intişarına çok çalışmıştır.

Tarihi kıraat: hatalarımız

“Sultan Mahmud” ve “Sultan Mecid” devirlerinde ister istemez Avrupa medeniyetini taklide başladık. Böyle yapmadan yaşayabilmek imkânsızdı. Yalnız bu sırada büyük bir hatamız oldu: Avrupa’yı her şeyde taklit edelim diye, kendi sanayimizi öldürdük. Eskiden, giydiğimiz kumaşları, kullandığımız eşyayı hep kendi memleketimizde yapardık. Hâlbuki sonra “moda” diye Avrupa kumaşlarına, Avrupa’dan gelen eşyaya rağbet ettik. Hem paralarımız hududumuzdan dışarı akıp gitmeye başladı, yavaş yavaş da milli sanatlarımız ölmeye yüz tuttu. Bugün iğneden ipliğe kadar her şeyimizi Avrupa’dan alıyoruz. Üstümüzde, başımızda, evlerimizde kendi mahsulümüz olan bir şey yoktur, hepsi çirkin ve bayağı Avrupa mallarıdır. Hâlbuki bundan yüz sene evvel, her şeyimiz kendimize mahsustu; dayanıklı, güzeldi. Bugün kendimize mahsus milli bir zevkimiz bulunmaması ve yüz sene içinde bu kadar fakir ve sefil düşmemiz başlıca bundan dolayıdır.

Japonlar da Avrupa medeniyetini taklit ettiler. Hem de bu taklide bizden çok sonra başladılar. Hâlbuki bizi birkaç asır geride bıraktılar. Bunun başlıca sebebi, onların bizim hatalarımıza düşmeyerek Avrupa’nın zevk ü sefahatini değil, ilm ü maarifini, makinalarını, fabrikalarını taklit etmeleridir.

Sultan Abdülmecid (1255-1277)

Gülhane Hatt-ı Hümayunu

Sultan Mecid, babası gibi yenilik ve ıslahat taraftarıydı. Memleketin başka türlü kurtulamayacağını o da anlamıştı. Tahta çıkar çıkmaz “Tanzimat-ı Hayriye” denilen ıslahatı tatbik etti. “Gülhane”de okunan Hatt-ı Hümayun mucebinde, Müslüman Hristiyan bütün halkın ırzı, malı, canı temin ediliyor; işkence angarya, zabt ve müsadere gibi keyfi muameleler kaldırılıyor; her şeye ait kanunlar tanzim edileceği vaad olunuyordu. Osmanlı Devleti bu suretle eski bir “Asya Saltanatı” şeklinden kurtularak bir “Avrupa Devleti” halini almış oluyordu. “Tanzimat” cereyanı, yaşamak için Avrupa medeniyetini kabul etmekten başka hiçbir çare olmadığını tasdik etmek demektir.

Mısır meselesinin halli

“Tanzimat-ı Hayriye” nin ilanında en ziyade hariciye nazırı “Mustafa Reşid Paşa”nın hizmeti olmuş, Gülhane fermanı onun sayesinde tanzim ve ilan olunmuştu. Büyük bir diplomat olan Reşid Paşa, Mısır meselesi hakkında Avrupa devletleriyle müzakereye girişerek, Mısır valiliğinin Mehmed Ali’den sonra çocuklarına kalması ve bir eyalet-i mümtaze şeklinde Bab-ı Âli’ye merbut ve vergi ile mükellef bulunması suretleriyle “Suriye”yi kurtarmaya muvaffak oldu. Muahharen Mısır valilerine ”Hidiv” denilmiştir. Sonra Hidiv Tevfik Paşa zamanında çıkan askeri bir ihtilal bahanesiyle İngilizler Mısır’a girdiler. Ve orayı işgal askeri altına aldılar. Çünkü “Süveyş” kanalının açılması üzerine, Mısır Hind yoluna hâkim olmuştu. İngiliz siyaseti ise Hind yollarına hâkim noktaları başkalarının elinde bırakmamaktır.

Kırım seferi

Tanzimat-ı Hayriye’den sonra Osmanlı Devleti yavaş yavaş işlerini yoluna koyuyor, kuvvetleniyordu. Bizi mutlaka zayıf düşürme siyaseti güden Rusya Devleti bundan hiç hoşlanmadı. “Kudüs”te Hristiyanlarca mukaddes tanınan bazı yerlerden dolayı bir mesele çıkardı; kendisini memleketimizdeki Ortodoksların hâmisî gibi tanıtmak istiyordu. Devletimiz Rusların haksız tekliflerini kabul etmedi. Ruslar zaten vesile arıyorlardı. Anadolu’dan,

Rumeli'den hücumla başladılar. Büyük diplomat Reşid Paşa “İngiltere” ve “Fransa” ile Rusya aleyhine ittifak yaptı. Sonra “Sardunya” –yani şimdiki İtalya- devleti de bu ittifaka girdi. Muharebe ibtida Tuna kıyılarında oldu. Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa mühim muvaffakiyetler kazandı. “Silistre” kumandanı Musa Paşa da kaleyi muhasaraya gelen Rus ordularını mağlub etti. Bunun üzerine müttefik devletlerle birlikte Kırım’a asker çıkardık. “Sivastapol” kalesi uzun harblerden sonra zabt ve Rus donanması mahv edildi. Nihayet murahhaslarımız “Paris Kongresi”nde toplandı. Devletimiz, bu muahede mucibince, Avrupa’nın büyük devletleri sırasına giriyordu.

Fikri terakkiler

Avrupa Medeniyeti her hususta tesirini göstermeye başlamıştı. Her tarafta yeni usul mektebler açılıyor, kitaplar tercüme ve tab‘ ediliyor, gazeteler çıkmaya başlıyordu. Avrupa lisanlarını öğrenen gençler her gün biraz daha çoğalıyordu. Memleketin ancak maarifle yükseleceğini pekiyi bilen Büyük Reşid Paşa, bir dârü’l- fûnûn açmaya, bir “Akademi: Encümeni Daniş” teşkiline de çalıştı. Avrupa’da ikmal-i tahsil eden “Şinasi” lisanı sadeleştirmeye, Avrupa’daki yeni fikirleri halk arasında yaymaya, gayret etti; “Tasvir-i Efkâr” ismiyle bir gazete çıkardı. Ve az zamanda onun birçok müstaid şakirdleri yetişti. Avrupa usulü tiyatrolar açılması da yine bu sıradadır.

Tarihi kıraat: Hristiyan tebaamız

Türkler eskiden beri, idare ettikleri milletlerin dinine hürmet ederlerdi. Esasen “İslamiyet”in emri de bütün tebaaya karşı, din ve mezheb farkı ayırmaksızın adalet göstermektir. Tanzimat’tan evvel, memleketimizde yaşayan Hristiyanlar refah ve saadet içinde çoğaldılar, ilim ve marifet hususunda ileri gittiler, din ve milliyetlerini sakladılar. Ve en sonunda da bize isyan ederek müstakil birer devlet kurdular: Karadağ, Sırbistan, Romanya, Yunanistan gibi. Tanzimat’tan sonra bunlara eskisinden daha fazla birtakım haklar, imtiyazlar da verildi. “Hükümet içinde Hükümet” demek olan patrikhanelerin imtiyazı bir kat daha arttı. Hariciye nazırlığı, sefirlik gibi en mühim memuriyetlere Hristiyanlar da tayin edildi. Bu suretle onları

kendimize “vatandaş” yapmaya çalıştık. Hâlbuki son felaketlerimizden sonra, vatandaş nazarıyla baktığımız insanların din ve milliyetimizin en büyük düşmanları olduğunu, elim ve şayan –ı esef olmakla beraber, öğrendik.

Sultan Abdülaziz (1277-1293)

Balkanlarda milliyet fikri

Rusya ve Avusturya, daha asırlardan beri, memleketimizdeki Hristiyanları isyana, ihtilale teşvik eder dururlardı. Geçen asrın ibtidasında çıkan “milliyet” fikri “her milletin müstakil bir devlet olması” nazariyesi sırf Avrupa devletlerinin yardımıyla, az zamanda “Yunanistan”ı doğurmuştu. Ruslar Balkanlardaki Sırplarla Bulgarlar arasında “ıslavlık” fikrinin kuvvetlenmesine mektebler, kiliseler, kitaplar, gazetelerle adam akıllı çalıştılar. Türk boyunduruğu altında yaşayan bu milletler, kendilerinin bir mazisi, mazide bir devleti olduğunu hatırladılar. Rusların da teşvikiyle fırsat buldukça ihtilaller çıkardılar. Bir yerde ihtilal çıkınca, Avrupalılar hemen müdahale ederek asilere dâhili bir imtiyaz alıyorlar, ikinci bir ihtilali az çok harici bir istiklal ile neticelendiriyorlardı. Romanya, Sırbistan, Yunanistan ilh... gibi bizden ayrılmış devletlerin istiklali hep böyle Avrupa’nın müdahaleleri, cebr ve tehdidiyle olmuştur.

İşte Sultan Abdülaziz zamanında Sırbistan ve Bosna ihtilali, Girit meselesi gibi meseleler zuhur etti. Eflak ve Boğdan birleşerek Romanya Prenslığı vücuda geldi; Osmanlı askeri Sırbistan’dan çıktı, Mısır’a hidiviyet verildi. Âli Paşa, Fuad Paşa gibi Reşid Paşa’nın yetiştirdiği kıymetli diplomatlar, devletin bu işlerden mümkün mertebe az zararla çıkmasına ve dâhili ıslahata çalışıyorlardı.

Abdülaziz Devri

Sultan Aziz, bilhassa saltanatının başlangıcında, kardeşinin başladığı ıslahat işine kuvvetle devam etti. Avrupa medeniyetini yakından görmek için Avrupa’yı dolaştı. Dönüşünde birçok yenilikler vücuda getirmeye çalıştı. Mekteb-i Sultani açıldı. Her tarafta rüştiye mektepleri vücuda getirildi. Ecnebi lisanlarından kitaplar tercüme ettirildi. Usul-i idarede birçok ıslahat yapıldı. Padişah orduya ve donanmaya çok itina ediyordu. Yeni silahlar,

toplar alındı; şimendiferler yapıldı. Donanmamız az zamanda Avrupa'nın en kuvvetli donanmalarından oldu. Sultan Aziz payitahtı süslemek için Çırağan Sarayı gibi bir takım saraylar yaptırdı. Lakin bunlar için mebzul paraya ihtiyaç vardı. Avrupa'nın eğlencesi, süsü, sefahati, bize maarifinden çok evvel gelmişti. Hesapsız ve düşüncesiz yapılan bu sarfiyata karşı Avrupalılardan ağır faizlerle borçlar alındı. “Mahmud Nedim” gibi ahlaksız sadrazamlar ve saray adamları, Sultan Abdülaziz'in ahlakını bozdular. Gidilen yolun fena olduğunu gören ve söyleyenler padişahın gazabına uğradı. Balkanlardaki mütemadi isyanlar da maliye hazinesini büsbütün tam taktır bırakmıştı.

Genç Türkler

Fransa İhtilal-i Kebir'inin ortaya çıkardığı “hürriyet, adalet, müsavat, uhuvvet” fikirleri, yavaş yavaş memleketimizdeki gençler arasında da yayılıyordu. Bütün bir milletin, ne kadar iyi olursa olsun, bir tek padişahın keyf ve hevesine göre hareket etmesini, bu gençler asla hoş [47]görmüyorlar, “meşrutiyet” istiyorlardı. Bilhassa “Mahmud Nedim” gibi hırsız, ahlaksız, insafsız adamların iş başına gelmesi bunları büsbütün meyas etti. Avrupa'da yapılan istikrazlar, memleketin terakkisi için sarf edilecek yerde sarayın ve büyük memurların sefahatlerine sarf olunuyordu. O sıralarda geçinmek gayet ucuz olduğu halde büyük memurların maaşı dünyanın hiçbir yerinde görülmemiş derecede çoktu. O zamanki vükela konakları adeta birer saray gibiydi. Hâlbuki memlekette yol, şimendifer, liman namına bir şey yoktu ki ticaret terakki etsin. Ziraat yüzlerce sene evvelki gibiydi. Hükümet bütün kuvvetiyle ticaret ve ziraatı ihyaya çalışacak yerde “Mahmud Nedim” gibi sadrazamlar yalnız kendi keselerini doldurmaktan başka bir şey düşünmüyorlardı. İşte “Genç Türkler” cereyanını bu gibi şeyler uyandırdı. Vatandaşlarını uyandırmak için bu gençlerin ileri gelenleri Avrupa'ya kaçtılar. Orada kitaplar, gazeteler çıkararak Türkleri uyandırdılar. “meşrutiyet” fikri bir “Kanun-i Esasi” , bir “Meclis-i Milli” lüzumu onlar sayesinde anlaşıldı. Bunların başlıcaları Namık Kemal, Ziya Paşa Ali Suavi'dir.

Padişahın hal'i

Saray erkânının yaptıkları fenalıklar, artık gözü açılmaya başlamış olan halka ağır geliyordu. Vükelanın hemen hepsi, saray halkının nüfuzundan kurtulamayan padişahı hal' ederek yerine Abdülmecid'in oğlu Murad Efendi'yi tahta çıkarmak istiyorlardı. Nihayet bir sabah erkenden Hüseyin Avni ve Midhat [48]Paşaların tertibiyle padişah hal' edildi. Yerine Sultan Murad geçirildi. Lakin Sultan Aziz çok azametli bir hükümdardı. Uğradığı muamele pek gücüne gitti. Bir hafta sonra, mahbus bulunduğu Topkapı Sarayı'nda makasla damarını keserek intihar etti.

Tarihi kıraat: fikri terakkiler

Bir milletin uyanıp terakki etmesi için birinci şart, fikirlerin açılmasıdır. Bu da ilim ve maarif sayesinde yani mekteplerle, kitaplarla, gazetelerle olunur. Bir milletin fikri açılmazsa, ne kadar geri olduğunu, ilerlemek, başka milletlere yetişmek için nasıl çalışmak lazım geldiğini anlayamaz. Cahil bir milletin sonu sefalet, açlık, onun da neticesi “kölelik”dir. Biz bugün madden Avrupalılardan geriyiz; çünkü onlar fikir ve ilim itibarıyla bizden yüksektirler. İşte milletimizin fikrini açan, Avrupalılara yetişmek için nelere muhtaç olduğumuzu bize öğretmeye çalışan başlıca büyüklerimiz “Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa”dır. Bunlar Avrupa medeniyetini pekiyi biliyorlardı. “Şinasi” lisanımızı herkesin anlayacağı bir şekle soktu; ve o sade lisanla “Tasvir-i Efkâr” gazetesini çıkardı. Birtakım faydeli eserler tercüme ederek milletin gözünü açmaya çalıştı. Bize bu günkü dünyayı öğretti. Büyük bir vatanperver olan “Namık Kemal” ateşli eserleriyle gençlerin ruhunda “vatanperverlik” hislerini uyandırdı. “Ziya Paşa” da, milletin yükselmesi için halkı okutup yazdırmak lazım geldiğini bunun için de lisanı sadeleştirmek icap ettiğini anlattı.

Beşinci Sultan Murad (1293)

Padişahın hastalığı

Sultan Murad, genç, zeki, yeni fikirli bir şehzadeydi. En büyük emeli tahta geçer geçmez millete “Meşrutiyet-i idare” vermek, ıslahat ve teceddüd yolunda ilerlemektir. Lakin “Sultan Aziz”in hal'i sırasında kendi dairesine

habersizce girilmesi kendisini pek korkuttu. O, hal' tertibatını biliyordu. Lakin bunun biraz daha sonra olacağını zannediyordu. Hâlbuki işi tertib edenler, bunu evvelce tayin edilen vakitten evvel yapmağı faydalı görmüşler, lakin işi "Murad Efendi"ye bildirmeye vakit bulamamışlardı. Binaenaleyh, Sutan Aziz'in işi haber aldığı ve kendisini öldürtmek için adamlar gönderdiğini zannetti ve bu hal aklına dokundu. Kendisine şiddetle taraftar olan "Midhat Paşa" ve arkadaşları, hastalığı üç ay kadar saklayabildiler. Lakin veliaht olan "Hamit Efendi" gayet kurnazdı, bir taraftan halk arasında "Sultan Murad"ın padişah olamayacağını neşrettiriyor, diğer taraftan vükelaya gayet hür fikirli görünüyordu. Hamid Efendi'nin çevirdiği türlü dolaplar karşısında, vükela daha uzun müddet "Sultan Murad" ı tahtında tutamadılar; fetva mucebince hal' ederek Çırağan Sarayına nakil ettiler. Tahta "İkinci Sultan Abdülhamid" geçti. Talihsiz Sultan Murad yirmi beş sene burada mahbus kaldı. Hastalığı pek az zaman sonra geçmiş, müfekkiresi tamamıyla yerine gelmişti. Bunu bilen Sultan Abdülhamid, Çırağan Sarayı'nı korkunç bir hapisaneye çevirdi, memlekette "Murad" ismini yasak etti.

İkinci Sultan Abdülhamid (1293-1327)

İlk hareketler

"Sultan Abdülhamid" evvela çok hürriyetperver göründü. Midhat Paşa, Kemal Bey ve arkadaşları "Kanun-i Esasi"yi tanzim ettiler. Padişah bunu kabul etti. Toplar atılarak, artık Türkiye'de de Avrupa'da olduğu gibi meşrutiyetin hüküm süreceği ilan edildi. Acele "Meclis-i Mebusan" toplandı. Lakin "Abdülhamid" bu usulden memnun değildi; memleketi bildiği gibi müstebidâne idare etmek istiyordu binaenaleyh evvela Midhad Paşa'yı sürgüne gönderdi; sonra o aralık açılan Rusya harbini vesile ederek meclis-i mebusan'ı dağıttı. Sonunda "Midhad Paşa"yı "Taif" zindanında boğdurdu. Artık meşrutiyet, hürriyet, kanun-i esasi adlarını anmak bir cinayet olmuştu.

93 Harbi

Daha Sultan Aziz zamanından beri "Bosna-Hersek'te Karadağ'da, Sırbistan ve Bulgaristan'da" zuhur eden milli isyanlar, Rus ve Avusturyalıların teşvikiyle devam edip duruyordu. Nihayet Rusya devleti işe

karıştı. O sırada fena bir halde ezilmekte olan Balkanlılara yardıma vesile arıyordu. Hükümetimiz Rus tekliflerini tabii reddedince, Harb başladı. Ordumuz senelerden beri mütemadi isyanlarla uğraştığı cihetle yorgundu. Böyle olduğu halde Rusları birçok harblerde hırpaladı. Eğer kumandanlar arasında nifak olmasa ve ordu iyi idare edilebilseydi herhalde Ruslara karşı gelebilirdik.

Plevne’de Osman Paşa

Tuna’ya geçen Rus ordusu “Plevne”ye geldi. Hiçbir istihkâmı olmayan bu küçük ehemmiyetsiz kasabada “Osman Paşa” kumandasında otuz bin kişilik bir ordumuz bulunuyordu. “Osman Paşa” Rusların süratle ilerlememesi için burada düşmana dayanacaktı. [51]“Osman Paşa” kendisinden birkaç misli fazla olan Rus ordusunu mağlub ederek durdurdu. Ruslar daha fazla kuvvet getirerek hücumlarda bulundular; lakin Osman Paşa onları her defa mağlub ediyordu. Nihayet Romanya ordusunu da imdada çağırdılar; Rus çarı da üçüncü bir ordu ile Plevne önüne geldi. Sekiz on misli askere karşı galibane müdafaa eden “Plevne” bütün dünyalara destan olmuştu. En nihayet Osman Paşa’nın erzakı bitti, cebhanesi azaldı. Zaten azalmış olan küçük ordusuyla arslanlar gibi düşman hatlarına atıldı. Maksudı muhasara hattını yarıp geçmekti. Lakin muvaffak olamadı. İki hattı yardığı halde üçüncü hattı geçemedi. Kendi de yaralandı ve esir düştü. Rus çarı ona fevkalade hürmet ederek kılıcını geri verdi. Bu vakadan sonra Osman Paşa’ya “Gazi” lakabı verilmiştir.

Ayastefanos ve Berlin muahedeleri

Ordularımız mağlub olmuş, Ruslar bir taraftan “Erzurum”a diğer taraftan “Ayastefanos” önüne gelmişlerdi. Artık karşı durmak imkânı yoktu. Bunun üzerine mecburen “Ayastefanos” muahedesini imzaladık. Bu muahede mucebince Rumeli’de bize hemen hiçbir yer kalmıyordu; her suretle Rusya’nın boyunduruğu altına giriyorduk. Lakin İngilizlerle Avusturyalılar buna razı olmadılar. Bir İngiliz filosu İstanbul’a geldi. İngiltere devleti açıktan açığa harb hazırlıkları görmeye başladı. Zaten iyice yorulmuş olan Rusya, yeni bir harbe katlanamazdı. Binaenaleyh “Berlin”de yeni bir

konferans yapıldı, orada “Berlin Muahedesi”ni [52]imzaladık. (1294) Bu muahede mucebince Romanya ve Sırbistan müstakil oldular. “Bosna-Hersek” Avusturya’ya verildi. “Bulgaristan” prenslik oldu. “Rumeli-i Şarki” namıyla bir de mümtaz-ı eyalet teşkil edildi; sonra o da Bulgaristan’la birleşti. “Kars, Ardahan, Batum” sancakları Rusyaya, “Kıbrıs” adası İngiltere’ye verildi. Biraz sonra “Teselya” Yunanistan’a verildi. “Tunus”u Fransızlar, Mısırı İngilizler işgal ettiler. “Berlin Muahedesi” bizim felaketli muahedelerimizden biridir. [Tashih: Berlin Muahedesi bizim felaketli muahedelerimizden biri olduğu gibi onu takib eden senelerde de yukarıda zikrettiğimiz gibi Rumeli-i Şarki’nin Bulgaristan’la birleşmesi, Teselya’nın, Tunus’un, Mısır’ın elden gitmesi kabîlinden birtakım zayiata daha uğradık.]

İstibdad devri

“Abdülhamid” zeki, dirayetli bir hükümdardı lakin tahsili olmadığı gibi fevkalade vesveseli, sinirli idi. Her dakika kendini öldürecekler zannederdi. Birçok rezil, ahlaksız adamlar onun bu halinden istifade ederek etrafını aldılar. Tanzimat devrinden kalan kıymetli hükümet ricali yavaş yavaş meydandan çekildi. İş başına birtakım değersiz, ahlaksız adamlar getirildi. Günden güne tazyikat arttı. Mekteplerde ciddi tarih okutulmaz oldu kitaplar, edebi gazeteler yasak edildi.

İrtikab ve irtişa çoğaldı. Her taraf hafiyelerle doldu. Bu devrin en büyük fenalığı, ilim ve maarife düşman olması, aklı başında [53]adam yetişmesine meydan bırakmamasıdır. Eğer Abdülhamid, maarifi serbest bıraksa ve hükümet adamları yetiştirse idi, meşrutiyet devrindeki fenalıkların hiçbiri olmaz, iş başına geçecek kıymetli adamlarımız bulunurdu. Abdülhamid devrinde Giritliler tekrar isyan ettiler. Yunanistan’la harb ettik. Muzaffer olduk. Lakin bundan istifade edilmedi. Ada Avrupalılara bırakıldı. Makedonya’da Bulgarlar, Sırlar çeteler teşkil ederek isyan ettiler. Avrupa devletlerinin ısrarıyla Rumeli’de ecnebi müdahalesi kabul edildi. Fakat çetelerin bir türlü önü alınmadı. Ruslar, Bulgarlar, Yunanlılar memleketimizdeki hemcinslerini isyana, istiklale teşvik ediyorlardı. Ermenilerde, hatta Müslüman Arablarda, Arnavudlarda “Milliyet” fikirleri, müstakil devlet kurmak hülyaları uyanmıştı. Böylece her millet Osmanlı

İmparatorluğunu yıkıp kendi başının çaresine bakmayı düşünürken, biz Türkler kendi Türklüğümüzden bile habersiz yaşıyorduk. Hatta diğer unsurları sırf Abdülhamid idaresinin zulmüne karşı isyan ediyor sanıyorduk. Cehaletimizin, düşüncesizliğimizin derecesini bundan anlayabiliriz.

Hürriyet mücadelesi

Abdülhamid idaresinin memleketi uyuşuk bir halde inkıraz uçurumuna sürüklediğine şüphe yoktu. Bunun üzerine bir takım gençler birleştiler; “İttihad ve Terakki” cemiyetini teşkil ettiler. [54]Bunlardan bazıları Mısır’a Avrupa’ya kaçarak milleti irşad için gazeteler, kitaplar çıkardılar. Yavaş yavaş fikirlerde istibdad aleyhine kuvvetli bir cereyan hâsıl oluyordu.

Tarihi kıraat: Abdülhak Hâmid

Kaç asırdır yetişen Türk şairlerinin en büyüğü diyebiliriz. Kendi zamanına kadar pek mahdud bir halde kalan edebiyatımızı zenginleştirmiş, birçok güzel şiirler, birçok tiyatro kitapları yazmıştır. Bunlardan “Tarık”, “İbnü’l Musa”, “Tezer veya Abdurrahman-ı Salis” gibi tiyatro kitapları İslam tarihinin en parlak sahifelerini müessir bir surette yaşatmakta, dinî ve milli hisleri tehyic etmektedir. Sair şiirleri arasında da ruhu yükseltecek, vatanperverlik hislerini ikaz edecek birçok parçalara tesadüf olunur. Herhalde Türk milleti Abdülhak Hamid gibi büyük bir sanatkâr yetiştirdiğinden dolayı iftihar edebilir, Abdülhamid zamanında onun eserlerini okumak şiddetle men‘ edildiği halde, eserleri birçok defa gizli olarak tab‘ edilmiş, bütün Türk âlemine yayılmıştır.

[55]O sırada genç ve münevver zabıtların kısm-ı azamı Rumeli’de toplanmıştı. Orada ecnebi kontrolü olduğu cihetle, hafiyele, İstanbul’daki kadar çok değildi. İttihad ve Terakki Cemiyeti bundan istifade ederek Rumeli’de kuvvetli teşkilat yaptı. O sırada İngiliz ve Rus hükümdarları “Reval” de toplanarak Rumeli’nin taksimini müzakere edeceklerdi. Artık bekleyecek zaman kalmamıştı. Binaenaleyh Selanik ve Manastır’da umumi kıyâmlar oldu, Kanun-i Esasi ilan edildi.(10 Temmuz 1324) Rumeli’nin her tarafından gelen telgraflar, Kanun-i Esasi’yi ilan etmediği halde

Abdülhamid'i padişah tanımayacaklarını bildiriyordu. Bunun üzerine Abdülhamid de Kanun-i Esasi'yi resmen ilana mecbur oldu.

Abdülhamid'in hal'ine kadar

Osmanlı İnkılabı bütün Avrupa'yı şaşırttı. Lakin en çok şaşıran kendimizdik. Başta adam akıllı ricalimiz olmadığı gibi, inkılabı yapıp istibdadı devirenler de, yeni bir idare kurmak isti'dad ve irfanına malik değillerdi. Binaenaleyh birçok yanlış hareketlerde bulunduk. Zaten fırsat bekleyen "Avusturya" Bosna ve Hersek'i ilhak, Bulgaristan da istiklalini ilan etti. Avrupa devletlerinin tavassutuyla silah patlamadan bunları kabul ettik. [56] meclis-i mebusan açıldıktan sonra, memlekette nifak ve ihtiras uyandı. Takım takım fırkalar çıktı. Bu fırkalar arasında program farkı değil, mevki'-i iktidara çıkmak hırsı vardı. Hepsisi de birtakım haris ve cahil adamların elinde idi. Nihayet 31 Mart faciası oldu. İstanbul âsi askerinin elinde kaldı. Lakin "Mahmud Şevket Paşa" kumandasında Rumeli'den gelen hareket ordusu isyanı bastırdı. Abdülhamid hal' edildi; yerine "Beşinci Sultan Mehmed" cülus etti. (14 Nisan 1325)

Tarihi kıraat: Tevfik Fikret

Abdülhamid devrinde yetişen en büyük şairimizdir. Seciye ve ahlak itibariyle, hiçbir kuvvete baş eğmeyerek kendi âleminde hür yaşamak kudretine malik büyük bir insandı. Binaenaleyh ölünceye kadar Hisar tepesindeki "Aşiyân"ında münzevi yaşadı. Abdülhamid devrinin fenalıklarına karşı "Rubab-ı Şikeste" adlı şiir mecmuasındaki parçaları yazmış, zamanından şikâyet etmişti. Meşrutiyetten sonra, gençliği doğruluk, metanet, fedakârlık yollarına teşvik için "Haluk'un Defteri" ni, küçükler için de "Şermin"ini yazmıştı. Abdülhak Hamid'den sonra, Tevfik Fikret kudretinde diğer bir şair daha yetişmedi. Fakat Fikret'in asıl büyüklüğü, gençlik için örnek olacak en büyük hareketi, Abdülhamid devrinde olduğu gibi meşrutiyet zamanında da daima vicdanının emrini dinlemesi, haksızlığa, zulme, istibdada karşı bağırımdan korkmamasıdır.

Son Felaketlerimiz

Trablusgarb harbi

Hükümet adamlarımızın acemiliği, fırkalar arasındaki ihtiraslar, ecebi devletlerinin çevirdiği fırıldaklar, istiklal peşinde koşan muhtelif unsurların isyanları memleketi kasıp kavuruyordu. Biz Türkler, diğer unsurların ittihadı karşısında akıllanacak yerde, bilakis tefrikaya düştük; düşmanların hesabına çalıştık. Başka unsurlar bizimle yaşamak istemediklerini, istiklal peşinde koştuklarını açıkça ilan ettikleri halde, biz onları darıltmak korkusuyla “Türk” olduğumuzu bile unutmaya çalışmak budalalığında bulunduk. İş başında bulunanlarımız, bu gibi birçok fenalıklara karşı gelmek için lazım olan meziyetlerden mahrum idiler; onlar da, diğerleri gibi şahsi hırs ve menfaatlerini başka her şeye tercih ediyorlardı.

[58] İşte İtalyanlar bundan istifade ederek kaç zamandır göz diktikleri Trablus’a hücum ettiler. Askerlerimiz orada her türlü muavenetten mahrum oldukları halde kahramanca dövüştüler. Fakat bundan bir netice çıkmadı. Bu sırada Balkan devletleri birleşerek üzerimize hücumla hazırlandıkları için İtalyanlarla acele sulh ederek Trablus’u bırakmaya mecbur olduk.

Balkan harbi

Balkan devletleri Rusya’nın teşvikiyle birleşerek aleyhimize ayaklandılar. Evvela Karadağ sonra Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan memleketimize hücum ettiler. O zamanki kabine, silahaltındaki kuvvetlerimizi –Avrupalıların sözüne inanarak- dağıtmak gafletinde bulunmuştu. Harb de gayet fena idare edildi. Az zamanda mağlub olduk. “Kumanova”da harbi kazandığımız halde, -İstiklal peşinde koşan bazı müfsidlerin teşvikiyle- Arnavudların gece silahlarını atıp kaçmaları yüzünden Sırblar galip geldi. Fakat Sırblar, sonra, Arnavudlara katliamlar tertib ederek yüzbinlerce biçareyi öldürdüler. Tahsin Paşa adlı bir alçağın hıyaneti yüzünden “Selanik” bir tek kurşun atmadan teslim oldu. Bulgar ordusu “Çatalca”ya dayandı. Yalnız “Edirne, İşkodra, Yanya” kaleleri kahramanca mukavemet ettiler; Çatalca’da Bulgarlar mağlub olarak ilerleyemediler. Balkan İttifakı çok sürmedi: Sırblarla Yunanlılar Bulgarlar’ı kışkandılar. Ona

hücum ettiler. Romanyalılar da [59]yukarıdan yürüdü. Bunun üzerine ordumuz ilerleyerek “Edirne”yi aldı. Bu harbdeki zayıyatımız pek büyüktür. Koskoca Rumeli’yi kaybettiğimiz gibi Rum ve Bulgar çetecileri milyonlarca Türk’ü kasab gibi doğradılar. Amerika milyarderleri “Karneci”nin gönderdiği tahkikat heyeti ve Avrupa konsolosları bu yapılan zulümleri gördüler, Avrupa ve Amerika’ya gösterdiler. Lakin “Medeniyet Cihanı” dediğimiz âlem, milyonlarca Türk’ün, Müslüman’ın bu feci’ akıbeti karşısında hiçbir teessür duymadı. Kendimize kendimizden başka acıyacak bulunmadığını bize tekrar isbat etti.

Harb-i umumi

Balkan Harbi’nin açtığı yaraları sarmak için senelerce sulh ve sükûn içinde yaşamaya muhtaç idik. Bir taraftan maarifimizi, diğer taraftan iktisadiyatımızı yükseltmek lazımdı. Artık “milliyet” fikri de birtakım mütefekkirlerimizin himmetiyle anlaşılmaya başlamıştı; mazimizi öğrenmekle istikbalde nasıl bir yola gideceğimizi rahatça tayin edebilecektik. Halkı okutmak, ahalinin ihtiyaçlarını azaltmak, bu suretle milleti, halkı yükseltmek icab ediyordu. Çünkü memleket cahil kaldıkça, [60]“milliyet” fikri halk arasında yayılmadıkça, memleket sefaletten, nifaktan kurtulamayacaktı. İlerlemek için başka milletlerin geçtiği yollardan geçmeye muhtaç idik. Uğradığımız felaketin bize bir tek faydası olmuştur ki, o da “Türk” olduğumuzu –pek geç olmakla beraber- nihayet anlamamız, “Osmanlı” namıyla kendilerini kardeş sandığımız Hristiyan unsurların bizim için maatteessüf en korkunç düşman olduğunu gözümüzle görmemizdir. İşte tam bu sırada Harb-i Umumi gürültüsü çıktı: Avrupa Devletleri kırk elli seneden beri ordu ve donanmalarını çoğaltarak böyle bir harbe hazırlanıyorlardı. Almanlarla Avusturyalılar, Balkanlarda yerleşerek Osmanlı İmparatorluğunun servetini çekmek Anadolu ve Irak’ı kendi menfaatlerine işletmek maksadında idiler. İngilizler, Almanların bahriyece kendilerine yaklaşmalarını ve ticarete o kadar ilerlemelerini hoş görmüyorlardı. Ruslar, Avusturya’yı parçalayarak Sırbistan’ı büyütme ve İstanbul’u alarak “Akdeniz”e çıkmak [61] fikrinde idiler. Bu sırada Avusturya veliahdının bir Sırbli tarafından katli üzerine harb patlak verdi. Bir tarafta Almanya ile

Avusturya-Macaristan, diğ er tarafta Fransa, İngiltere, Rusya, Sırbistan, Karadağ, Japonya vardı. Zaten yorgun olan devletimiz bu harbde mümkün olduğu [kadar] bitaraf kalmaya çalışacak yerde; bir iki kişinin cehl ve hırsına kurban olarak vakitsiz harbe girdi. Bizden sonra İtalya, Romanya, Amerika da aleyhimize harbe karıştılar. Yalnız Bulgaristan bizimle müttefik oldu. Ordumuz bu harbde çok büyük kahramanlıklar gösterdi. Çanakkale’de, Irak’ta, Kafkas’ta, Romanya’da, Galiçya’da yüzbinlerce şehid verdik. Çok yorgun düştük. İlk senelerde müttefiklerimizle beraber büyük zaferler kazanmıştık; lakin maad teessüf Bulgarlarla Avusturyalılar düşmana mukavemet edemeyerek sulh istediler. Bunun üzerine biz de “Mondros”da bir mütareke yaptık. Avrupalıların “Vilson” prensiplerine sadık kalarak, “Irak, Hicaz, Suriye”yi elimizden alsalar bile baştanbaşa Türk olan Trakya ve Anadolu’yu bize bırakacaklarını, adalete münafı olan “Kapitülasyon”lardan [62]kurtulacağımızı, sulh ve salah içinde maarifimizi yükseltmeye, ziraata ve ticaretimizi ilerletmeye muvaffak olacağımızı zannediyorduk. Lakin az zaman içinde aldandığımızı gördük. “Vilson” prensiblerini eskiden “harb gayesi” olarak ilan edenler, galip geldikten sonra, bunun lakırtıdan, hayalden ibaret olduğunu ilanda tereddüd etmediler. “Sevr”de gayet haksız bir muahede tanzim olundu. Lakin öz Türk yurdu olan “Edirne” ile “İzmir”i Rumlara bırakan, bizi kendi memleketimizde “Köle” mertebesine indiren bu muahedeyi millet kabul etmedi. Çünkü her türlü “adalet” fikrine zıt olan bu muahedeyi kabul etmek, idamımızı imzalamak demektir. İtilaf devletleri elimizdeki silahları almış oldukları halde, millet, aldığı yerlerde bir tek Müslüman bırakmayan, köylerimizi yakan zalim Yunanlılara karşı çıktı. “İnönü”nde iki defa onları tepeledi. Nihayet büyük devletler Türklerin milli vicdandan mahrum olmadığını gördükleri için, Londra ve Paris konferanslarında “Sevr” muahedesini biraz daha adilane bir şekilde sokmak, değıştirmek lüzumunu kabul ettiler. Lakin Yunanlıların kan dökmek hırsı yüzünden Anadolu’daki istiklal mücahedesini hala şiddetle devam ediyor. Allah muinimiz olsun. Bütün milletin arzusu, bu istiklal ve hayat mücadelesini muvaffakiyetle bitirdikten sonra, sulh ve sükün içinde milletimizin refah ve saadetine, memleketimizin ilim ve irfan vadisinde

ilerlemesine çalışmaktır. Çünkü Türkler, şimdiye kadar gördükleri büyük felaketlerden, zararlardan ancak ilim ve marifet sayesinde kurtulacaklarını artık anlamışlardır.

3.3. Milli Tarih Devre-i Aliyye - Birinci Sene (1337)

Köprülüzade Mehmed Fuad

Milli Tarih

Devre-i Aliyye – Birinci Sene

BİRİNCİ TAB‘

Hakk-ı Te‘lif Kanunu Mucebince Her Hakkı Mahfuzdur

Sahib ve Naşiri: Kanaat Kütüphanesi Sahibi İlyas

Kanaat Kütüphane ve Matbaası

Bab-ı Âli Caddesinde Numero 20

1337

Mısırlılar

Mısır ve Nil

Mısır Afrika'nın şimal-i şarkisindedir. Şimali Akdeniz, Şarki Bahr-i Ahmer, garb ve cenubu çöllerle çevrilmiştir. Mısır'da yağmur azdır. Bu kıtayı sulayan zengin, mamur yapan “Nil” nehridir. Her sene Haziran'dan Eylül' kadar “Nil” feyezana eder, kenarındaki araziye su altında bırakır. Çekildiği zaman toprağın üstünde bir çamur tabakası kalır ki, bu en kuvvetli bir gübre makamındadır. Bu sayede Mısır dünyanın en mahsullü memleketlerinden biri olmuştur.

Mısırlılar

Mısırlıların tarihi beş bin sene evvelinden başlar. O zamanlar dünyanın her tarafındaki insanlar adeta vahşi denecek bir halde idiler. Hâlbuki Mısır'da muntazam bir devlet, ilerlemiş bir medeniyet vardı. Bunlar ibtida kabileler halinde yaşarlarken sonra birleşip devlet kurmuşlardır. Hükümdara “Firavun” derlerdi. Bu hükümdar sarayda, taht üzerinde [4]“Güneşin Oğlu” addederler, ona da mabûd gibi taparlar, ölünce namına mabedler yaparak kurbanlar keserlerdi. Mısır'da yirmi altı firavun sülalesi 2500 sene hükümdarlık

etmişlerdir. İlk on iki sülalenin payitahtı “Menfis” diğerlerinininki Mısır-ı ulyâ’da “Teb” şehri idi. Bu sülalelerin teşkil ettikleri devletler başlıca üçe ayrılır: Eski İmparatorluk, Orta İmparatorluk, Yeni İmparatorluk. Yeni imparatorluğun eb meşhur firavunu “Sezusetris” dir ki on sekizinci sülaleye mensubdur. Zamanı parlak [5]fütûhatla geçmiştir. En sonunda Mısır İranlılar tarafından zabt edildi. Ondan sonra, artık istiklalini muhafaza edemeyerek, sırasıyla Yunanlıların, Romalıların, Arapların ve nihayet Osmanlıların eline geçti.

İçtimai hayat

Mısır’da ahali muhtelif sınıflara ayrılmıştı. En ziyade hürmet edilen sınıf rahiblerdi. Sonra askerler, tacirler, köylüler gibi muhtelif içtimai sınıflar vardı. Yazıcı denilen hükümet memurları da ayrı bir sınıf teşkil ederdi. Bunlar vergi toplarlardı, devlet işlerine bakarlardı. Mısırlılar saç ve sakallarını kâmilten tıraş ederek takma saç kullanırlardı. Mısır’da bunlardan başka bir de civar kavimlerle yapılan [7]harblerde elde edilmiş esera sınıfı vardı ki, bunlar ağır işlerde istihdam olunurlardı.

Mabûdlar ve mabedler

Mısırlılar hemen her şehirde ayrı ayrı mabûdlara taparlardı. Ufak şehirlerdeki mabûdlar payitahttaki mabûda tabi addolunurdu. Bu mabûdlardan bilhassa “Üziris”, “İzis”, “Apis” pek maruftur. “Üziris” Güneş ile Nil’den, “İzis” bereketli topraktan kinaye idi. “Apis” bir öküzdür ki bunun bir takım ilamatları vardı: mesela karnı siyah, ayakları beyaz olmak, ilh... gibi. Timsah, kedi, yengeç gibi hayvanlar da mukaddes sayılırdı. Çünkü mısırlılar mabûdların ekseriya hayvan şekline girecekleri itikadında idiler. Mısırlıların mabedleri de fevkalade muazzam, muhteşem olurdu. Bunlar ya açıkta inşa edilir, yahud büyük kayalar içine kazılırdı. Planı hemen birbirinden farksız olan bu mabedlerin başlıcaları “Loksur” ve “Karnak” mabedleridir.

Mumyalar

Mısırlılar, bir insan ölünce ruhunun uçup gittiğine fakat sonra tekrar gelip cesede gireceğine inanırlardı. Binaen aleyh ölümlerini defnetmeyip, kendilerine

mahsus usullerle kuruturlar, yani tahnit ederek “Mumya” haline korlar sonra bu mumyalar için yer altında odalar yaparlardı. Bu mezarlıklarda ölüye lazım olan her şey, elbise, mücevherat bulunurdu. Son asır esnasında böyle bir çık mezarlar, mumyalar, mezar eşyaları keşfedilmiştir.

Ehramlar

Mısır’da “Kahire” civarında üç büyük ehram vardır. Bunlar hükümdarlara mezar olmak üzere yapılmıştır. Bunların en büyüğü 160 metre irtifa’ındadır. Bu muazzam abideler, firavunlar tarafından yüzbinlerce amele ve esir cebren çalıştırılmasıyla yapılmıştır. Bu ehramların içinde birçok yollar ve odalar vardır.

Dikili taşlar

Mısırlılar mabedlerinin kapısı önüne –bizim Sultan Ahmet Meydanı’ndaki dikili taş gibi- iki büyük taş dikerlerdi ki, bunların üzerinde onu diktiren firavunun muzafferiyetine ait yazılar bulunurdu. Mısırlılar ayrıca bir takım heykeller de yaparlardı. Bunların en marufu “Gize” deki “Ebulhul” ile “Lovur” müzesindeki bir kâtip heykelidir.

Hiyeroglif

Yüz sene evvel Mısır tarihi hakkındaki malumat hemen yok gibiydi. “Napolyon” istilasından sonra Mısır’a giden Fransız âlimleri toprağı kazıp mezarları açtılar. Eski Mısırlılara ait pek çok şeyler meydana çıkardılar. Lakin taşların, “papirüs” denilen eski varakların [9]üstündeki yazıları kimse okuyamıyordu. Çünkü bunlar birtakım resimler ve işaretlerden ibaretti. Nihayet “Şampolyon” adlı bir Fransız âlimi bunu okumaya muvaffak oldu. O zamandan beri bu husustaki tetkikat çok ilerlemiş, birçok âlimler yetişmiş ve eski mısır tarihi bu sayede mechuliyetten kurtulmuştur.

Mısırlıların medeniyete hizmetleri

Mısırlıların medeniyete hizmetleri pek büyüktür. Okuyup yazmayı, kumaş dokumayı, çift sürmeyi, ziraat için cetveller açmayı, demirden türlü aletler yapmayı icat edenler onlardır. Yaptıkları gemilerle Afrika’nın etrafını dolaşmaya muktedir olmuşlar, mimaride büyük bir kudret göstererek yerin

altında üstünde akla hayret verecek birçok binalar vücuda getirmişlerdir. Buğday ziraatını bilen, öküz, keçi, kaz domuz sürüleri besleyen altın ve gümüşten eşya yapan, cam porselen imalini bilen mısırlılsr, medeniyetin hademeleridir. Bunlar Mısır'da yetişen bir nebatın ipekleri ile mukavvaya benzer bir nevi kâğıt da yaparlardı ki, buna “Papirüs” derler.

Mısırlılar ulûm ve fûnûnda, devlet idaresinde de epey terakki etmişlerdir.

Fenikeliler

Fenike

Suriye sahilinde “Cebel-i Lübnan” ile Akdeniz arasındaki dar ve uzun kıtaya eskiden “Fenike” derlerdi. Burada deniz çok girintili çıkıntılı olduğu için limanlar pek çoktur. Bu dar kıyıda oturan Fenikeliler ister istemez gemici olmuşlardı. Lübnan dağlarından kestikleri ağaçlarla büyük gemiler yaparlar, her tarafa eşya taşıyıp satarlardı.

Fenikeliler

Miladi İsa'dan hemen 1500-2000 yıl evvel burada küçük bir kavim yaşardı ki bunlara “Fenikeliler” denir. Bu çalışkan, zeki insanlar birçok şehirler kurmuşlardı ki, bunların başlıcası “Sayda” ve “Sur” idi.

Saydalılar bilhassa Mısır ile ticaret ederlerdi; “Menfis”de kendilerine mahsus bir mahalle vardı.

Fenikeliler ticaret maksadıyla çok seyahat ederlerdi. Bu sayede çok zengin olmuşlar, birçok milletlerle münasebete girilerek medeniyetçe ileri [11] gitmişlerdi. Pusula henüz malum olmadığı cihetle kutup yıldızına göre cihet tayin ederlerdi. Arabistan'dan, Afrika'dan, Kafkasya'dan türlü türlü eşya getirirler, İngiltere'ye kadar giderek oradaki madenlerden istifade ederlerdi.

Müstemlekeleri

Denizci ve tüccar bir millet olan Fenikeliler, Akdeniz'in her tarafında müstemlekeler vücuda getirmeye mecburdular. Binaenaleyh Rodos, Kıbrıs, Girit gibi adalarla İtalya ve İspanya sahillerinde en mühim ticari mevkiiler Fenikelilere aitti. Bu müstemlekatın en meşhuru Şimali Afrika sahilindeki

“Kartaca” şehri idi. Buranın limanı ve mevki pek mükemmeldi. “Kartaca” az zamanda terakki etti esasen mevki ve vaziyeti de pek müsaitti. Mükemmel gemici olan Kartaca halkı her tarafı dolaşarak vas’ı makyasta ticaret yaparlardı. Bu suretle Kartaca dünyanın en zengin merkezlerinden biri olmuştu. “Kartaca” nihayet Romalılara karşı mücadeleye başladı. “Anibal” gibi büyük kumandanlar yetiştirdi. Lakin nihayet Romalılar tarafından mahvedildi.

Din ve medeniyetleri

Fenikeliler, başlarına “Baal” ve “Astarte” adı verilen birtakım putlara taparlardı. Medeniyet itibariyle yükseldiler. Sanayide büyük maharet göstererek camı, kırmızı boyayı keşfettiler. Denizden cam için kum, kırmızı boya imali için de istiridye cinsinden birtakım hayvanlar çıkarırlar; kırmızıya boyadıkları kumaşları yüksek fiyatlarla her tarafta satarlardı. Fakat bunların en büyük hizmeti elifbayı meydana getirmeleridir.

Fenike elifbası

Mısırlıların “Hiyeroglifleri” tüccar bir kavim olan Fenikelilerin işine gelmiyordu. Onlarla çabuk yazıp okumak mümkün değildi. Hâlbuki Fenikelilere ticaret defterlerini tutmak için hesabın ve ticari muhaberat vesaire için yazının lüzumu vardı. Binaenaleyh Asurilerden hesabı aldılar. Hiyerogliflerin en kolaylarından yirmi tanesini seçerek onlarla birer ses ifadesi usulünü koydular; bu harfler birleşerek hecalar, hecalar birleşerek kelimeler ifade ediliyordu. Yeryüzündeki bütün elifbaların ilki ve temeli budur. Bu işaretlerin birincisi “Elif”, ikincisi “Be”, ilh... olduğundan mecmuatın adına elifba denmiştir. O zamandan bu güne gelinceye kadar geçen asırlar esnasında, yeryüzündeki milletler yüzlerce elifbalar icat etmişler ve kullanmışlardır. Lakin bunların hepsi, ya doğrudan doğruya yahut dolayısıyla “Fenike” elifbasından alınmadır.

Keldaniler- Asuriler

Mevki-i coğrafi

“Dicle” ve “Fırat” nehirlerinin arasındaki araziye “Mezopotamya Elcezire” derler. Bu iki nehrin birleştiği mahal civarına eskiden “Keldanistan” namı verilirdi. Bu memleket kurak, az yağmurludur; Lakin “Dicle” ve “Fırat” muayyen zamanlarda taşarak iki nehir arasında açılan kanallar vasıtasıyla zaten senede üç defa mahsul veren bu bereketli toprağı sulardı. Bu sayede buraları dünyanın en mamur, en zengin, en mahsullü yerleri sayılabılırdi.

Keldaniler

Vaktiyle “Keldanistan”da oturan kavme “Keldaniler” derlerdi. Bunlar pek eski zamanlardan beri devlet kurmuş olup payitahtları “Babil” şehriydi. Keldaniler medeniyette epey ilerlemiştiler: Nehirlerin taşmasına karşı setler, suları saklamak için sahrınçlar, araziyi [14] iska için cetveller vücuda getirirlerdi. Memlekette taş olmadığı için tuğla ve kerpiçten muazzam saraylar, mabedler yaparlar, pişmiş topraktan heykeller vücuda getirirler, tuğla üzerine yazı yazarlardı. Yıldızlara taptıkları için, onların hareketlerini dikkatle takip ederler ve bundan bir takım ahkâm çıkarmaya, olacak şeyleri keşfe çalışırlardı. “Babil” Asma bahçeleri, büyük iki katlı sivri, kalesi, muazzam binalarıyla meşhurdu.

Asuriler

Keldanistan’ın şimalindeki sahaya “Asuristan” ve burada mütemekkin kavme “Asuriler” namı verilirdi. Burası taşlık ve soğuk bir memleketdir. Payitahtı şimdiki “Musul” civarında “Ninova” şehridir. Asuriler de Keldaniler gibi çiftçilikle meşgul olmuşlardır. Fakat bunlar daha ziyade cenk ü cidal’dan hoşlanırlardı. Onun için büyük ordularla Anadolu’yu hatta “Mısır”ı bile zabt eylediler. Piyade ve süvarilerinden başka bir [15]çok muhasara aletlerine de maliktiler. Mısır firavunları gibi dini işlere de bakan Asur hükümdarları, gayet zalim, müstebid hunhardılar.

Hükümdarlar

Asurilerin en büyük hükümdarları “Senahrib” dir. Onun zamanında Mısırlılar Suriye’de isyan çıkarttılar. “Senahrib” isyanı bastırdıktan sonra

Mısır'a kadar ilerledi. "Babil"i zapt ederek Keldanileri "Sardanapal" zamanında Asurilerin devleti "Menkarz" öldü; Keldanilerin saltanatı başladı. Keldani hükümdarı "Baht en nasr" her iki memleketi idaresi altında topladı; sonra Beni İsrail üzerine sefer ederek Yahudileri esir etti; Babil'e getirdi. Bunun zamanında Babil pek ziyade terakki etmişti. En sonra İran hükümdarı "Yahsuru" Babil'i alarak Keldani devletini mahvetti.

Din ve maişetleri

Keldanilerle Asurilerde birçok mabûdlar vardı ki bunların başlıcaları "Baal" ve "İstar"dır. Mısırlılarda [16] olduğu gibi her şehrin bir mabûdu vardı. Yıldızlar da birer mabûddu. Bu mabûdlar cinlere yardım ederlerdi. Cinler ise insanların yardımcısıydı. İşte bundan dolayı yıldızlara taparlar cinlere, perilere, şeytanlara inanırlardı. Kâhinlerin bu mabûdlar ve cinlerle münasebette bulduklarına inandıklarından dolayı, onların halk arasında mevkiî pek mühimdi. Saray kapılarına dört kanatlı insan heykelleri, birtakım garip cin resimleri yapmaları da işte hep bu itikadın tesiriyle olmuştur.

Keldaniler'de mimari pek ziyade ilerlemişti. Şehirlerinin etrafına yaptıkları surlar pek muazzamdı. Mesela Babil suru 95 metre yüksekliğinde ve 25 metre kalınlığında idi. Sarayların duvarlarına çiniler, kabartma resimler yaparlar, zemine mermer döşerlerdi. Bilhassa mabedler pek muhteşemdi: Dört köşeli, yedi katlı olan bu mabedlerin her katı yedi seyyareden birinin rengine boyanırdı; yani beyaz, siyah, erguvanî, al, mai, gümüşî, altunî renklerde olurdu. Bazı mabedler yüz metreden daha mürettefi' idi. Bütün bu abideler tuğla ile yapıldığı için zamanımıza kadar kalamamıştır. Mimaride ibtida "Kubbe" inşasına teşebbüs edenler bunlardır.

Medeniyete hizmetleri

Keldaniler iyi çiftçi, mahir sanatkâr ve tüccar idiler. Ticaret gemileri ve kervanlar vasıtasıyla Yemen, Afrika, Hind, Kafkas, Mısır, Anadolu gibi memleketlerle ticarete bulunurlardı. Mamafih sanayide de rağbet olmuş, hatta muahharen İranlılar tarafından taklid bile edilmiştir. İlk defa olarak seneyi on iki aya, günü 24 saate, saati 60 dakikaya taksim eden, ağırlık ve uzunluk ölçülerini icad eden kavim bunlardır. Hesab ile ilm-i heyet de ibtida

bunlar tarafından ihdas edilmiştir. Keldanilerin yazısına, “Hatt-ı Mehyi” veya “Hatt-ı Mismari” derler. Tuğla üzerine bununla yazılar yazarlardı. Hatta bu yolda yazılmış eserlerden mürekkebe pek büyük kütüphaneleri vardı. Son zamanlarda Avrupa ulemasının mesaisi neticesinde bu kitaplardan binlercesi bulunmuş ve bu yazı okunmuştur. Hatta bu tarzda binlerce yazılı tuğlalardan mürekkebe hükümdar kütüphaneleri bile meydana çıkarılmıştır ki, bu sayede eskiden pek az ve pek yanlış bilinen bu devirler vekayi’i layıkıyla anlaşılmıştır.

İraniler

İran

Hazar Deniziyle Basra Körfezi ve Dicle Vadisiyle Send Vadisi arasındaki yaylaya eskiden beri “İran” derler bu yüksek yaylanın büyük bir kısmı çöldür; yazın pek sıcak, kışın pek soğuk olur. Fakat garb tarafı, dağlık ve mahsuldardır. Münbit vadileri, güzel meraları, bağ ve bahçeleri vardır.

Medyalılar-Farlar

İran’da mukaddema iki kavim sakindi. Şimalde Medyalılar, cenupta Farlar. Medyalılar cenkçi bir kavim idi. Asurilerle harb ederek “Ninova”yı tahrib etmişler, muntazam bir devlet teşkil etmişlerdir. En maruf hükümdarları “Key Ahsar” dır.

Muahharen Farlar Medyalıların devletini mahvederek büyük bir devlet kurdular. Bu devletin müessisi “Keyhüsrev” dir. Bu hükümdar medyalılarla Farları taht-ı hükmüne alarak büyük bir İran İmparatorluğu vücuda getirdi.

İtila ve inhıtat

İranlıların en büyük hükümdarları “Keyhüsrev” ile “Dara” dır. “Keyhüsrev” bir taraftan Hindistan’a doğru hudutlarını genişlettiği gibi, diğer taraftan da –şimdiki İran cihetlerindeki- “Lidya” kralı “Krezüs”ü mağlub ve payitahtı olan “Sard” şehrini zabtederek “Anadolu”yu hükmü altına aldı. “Türkistan, Afganistan” taraflarından başka “Babil”i almış ve Süveys’e kadar ilerlemiştir. Oğlu “Keykavus” Mısır’ı zabtetti.

“Dara”nın idaresinde İran bir kat daha büyüdü. “Dara” şarkta Hindistan’a kadar indi. Garbda Rumeli’ye geçerek, Cenubî Rusya’da “Don” [20]ve “Tuna” arasında yaşayan “İskitler”le harb etmek istedi. Fakat onların her tarafı yakarak geri çekilmeleri üzerine, bir şey yapamayarak perişan bir halde geriye döndü. “Dara”dan sonra İraniler’e tabi birçok kavimler isyan ettiler; Anadolu kıyılarıyla Adalardaki asilere “Atina” ve “Isparta” devletleri de yardım ediyordu. “Dara” bunun üzerine Yunanistan’a hücum etmek istedi, fakat gönderdiği ordu mağlub oldu. Oğlu “Serhas” da tekrar Yunanlılarla harb ederek mağlub olmuştur.

Din ve medeniyet

İranlıların dinini vaz’ eden “Zerdüş”tür. Bunun “Avesta” namıyla bir kitabı vardır. Onların itikadına göre kâinatta daima birbiriyle hal-i mücadelede iki mabûd vardır: Hermez, Ehermen. “Hermez” dünyada ne kadar iyi ve faydalı şey varsa onları yaratmış, insanları, yeri, göğü halketmiş. “Ehermen” fena şeyleri yaratmıştır; vazifesi insanlara fenalık etmektir. “Hermez” Nur, “Ehermen” zulmettir. Ateş nurun ve temizliğin timsali, menbağı olduğu cihetle, İranlılar muahharen ateşe tapmaya başlamışlardır. Onların ateş yakmaya mahsus mihrablari ve ayrıca bir rahib sınıfı vardı.

İran’ın başlıca şehirleri “Akbatan Hemedan” , “Sus” , “Persepolis: Astahar-ı Faris” dır. Bu eyaletlerde büyük binalar, saraylar yapılmıştı. İranlılar mimaride Asurileri taklid etmekle beraber tuğla yerine taş kullanmışlardır. Yine Asurileri takliden “Mineli tuğla: çini” tezyinatı da kullanırlardı. Devlet ve ordu teşkilatı itibarıyla çok mühim şeyler yapmışlarsa da, medeniyete ettikleri hizmet mesela Mısırlılar veya Asurilerle mukayese edilemez.

Hititler

Hititler

Hititler, “Kızılırmak” ile “Fırat” arasındaki havalide oturlardı. “Boğazköy” (şimdiki Ankara vilayetinde) ile Fırat kenarındaki “Kargamış” veya “Cerablus” başlıca merkezleriydi. Hititlerin nüfuzu garban İzmir civarında “Karabel”e cenuban “Hüma”nın cenub taraflarına kadar imtidad

ederdi. Bunların boyları kısa, üst dudakları biraz sarkık, gözleri ve saçları siyah, renkleri sarıydı. Saçlarını arkaya doğru biraz uzatırlardı.

Tarihleri

Hititler en ziyade Mısırlılar ve Asurilerle münasebette bulunurlardı. Mısırlılarla muharebe ederek galib geldikleri gibi, muahharen “Ramses” zamanında birçok harblerden sonra bir muahede akdetttiler. Hitler Asuri hükümdarlarına karşı kendilerini uzun müddet müdafaaya çalıştılar. Epey müddet gâh askerlik gâh siyasetle buna muvaffak oldular. [22]lakin nihayet “Kargamış” tahrib ve zabt edildi, Hitlerin bakiyesi de sair halk arasına karışıp gitti.

Din ve medeniyetleri

Güneş, ay, hava mabûdları gibi birtakım mabûdlara tapan Hititler hakkındaki malumat henüz pek azdır. Çünkü çıkarılan eserleri de daha mahduddur. Anadolu’nun bazı yerlerinde icra edilen hafriyat sayesinde çıkan bazı heykeller ve bilhassa İskenderun’dan birkaç günlük mesafede “Zincirli” civarındaki hafriyatın mahsulleri müze-i hümayundadır. Bunların başlıcaları “Maraş Arslanı hükümdar heykeli, Abulhol”dur. Hititler Keldani medeniyetini Anadolu’da yapmaya gayret etmişler, yazıyı, gümüş mamulat imalini öğrenmişlerdir. Ticaretleri pek müterakki olduğu cihetle onların zamanında “Kargamış” Anadolu’nun büyük bir ticaret merkeziydi. Meydanda kalan eserleri bize Hititlerin mimarlıkta ve heykeltıraşlıkta da epey müterakki olduklarını gösteriyor. Bunların kitabelerinde gördüğümüz yazı, insan, hayvan, el, ayak, kılıç, baş ilh... resimlerinden mürekkebi bir nevi “hiyeroglif”tir.

Türkler

Coğrafi saha

Çin’in şimal sahalarından İran ve Hind hududuna kadar Orta Asya’nın pek vasi bir kısmını işgal eden Türkler, tarihin en eski milletlerinden biridir. Bunların bir kısmı daha binlerce sen evvel Anadolu’ya gelip yerleştikleri gibi, sonraları da muhtelif Türk zümreleri Avrupa’ya Asya-i Sağra’ya, Irak ve

Suriye'ye, Mısır'a, İran'a, Şimali Hind'e gelmişler, muhtelif zamanlarda muhtelif devletler kurmuşlardır.

Lisan ve ırk

Türkler, lisanları itibarıyla “Ural-Altay” kavimleri denilen ırk zümresine dâhildir. Bu itibar ile Finlandiyalılar, Macarlar, Moğollar, Mançular Türklerle aynı ırktan sayılır. Bu zümre arasında nüfusça en çok olan ve en mühim mevkiî bulunan kavim, Türklerdir. Bu lisanlar arasında en evvel medeni bir lisan haline gelen de Türkçedir.

[24]Türkler, aded itibarıyla çokluk oldukları cihetle, eskiden beri, birbirlerinden çok uzak ve çok farklı yerlerde yaşarlar. Bundan dolayı muhtelif zamanlarda muhtelif isimler aldılar. Bugün bile, Türkçe konuşanlara ta Adalar denizinden Çin hudutlarına ve El-Cezire'den Volga boylarına kadar tesadüf edilir. Anadolu ve Rumeli ahaliyle Kafkas ve Azerbaycan halkının lehçesine Cenub veya Garb Türkçesi, Volga boyu Türklerinin lehçesine Tatarca veya Şimal Türkçesi derler. Edebi lisan halini almış olan bu üç lehçeden başka, yalnız tekellüm lehçesi olan birçok şubeler daha vardır.

Anadolu'da Kumanlar

Türklerin eski tarihi hakkındaki tedkikat daha pek yenidir. Bugünkü malumatımıza göre mevcudiyetini bildiğimiz en eski Türk devleti, Anadolu'daki Kumanlardır. Bunlar “Birinci Tiglat Pileser”den (Takriben kablul milad 1118-1093) evvel Asuri devletine haracgüzar olarak fakat müstakil bir halde yaşıyorlardı. Etraftaki milletlere karşı zalimane bir siyaset takib eden Asuri devleti bunlarla harb ederek malub ettiyse de, Kumanlar muayyen bir vergi vermek sayesinde istiklallerini muhafaza ettiler. Lakin bundan hemen dört yüz sene sonra Asuri hükümdarı “Sargun” bunları mağlub etmiş ve memleketlerini Asuri devletlerinin bir vilayeti haline sokarak istiklallerini ellerinden almıştır.

Kuman medeniyeti

Bugünkü Trabzon vilayeti sahasında yaşayan bu Kumanlar, medeniyetçe çok müterakki idiler. Asuriler gibi kuvvetli bir devletle çarpışacak kadar muntazam bir devlet teşkilatına maliktiler. Şehirleri, mabedleri, evleri vardı.

“Kumosa” adlı şehirlerinin etrafını, tuğladan yapılmış üç sıra muntazam bir sur ile muhafaza ediyorlardı.

Hiung-Nular

Milattan üç asır evvel, Şimali Çin’de “Hiung-Nu” denilen Türklerle “Yüeşi” denilen diğer Türkler harb ediyorlardı. “Yüeşi”ler, iyi süvari ve pek mahir okçu idiler; binaenaleyh etrafa akınlar yapıyorlardı. Miladdab 250 sene evvel kuvvetli bir devlet kurarak, ibtida “Yüeşi”leri mağlub ettiler. Sonra Çinlilerle asırlarca muharebe ettiler. “Sedd-i Çin” bunların hücumlarına karşı yapılmıştır. “Mete” ismindeki hükümdarları zamanında, Türkler, Asya’nın en kuvvetli devleti sayılıyordu. Lakin miladın ilk asrından itibaren kuvvetleri azalmaya başladı. Çinlilerin mütemadi hücumları karşısında garba doğru çekildiler ve “Hun” namı altında cihan tarihinin cereyanı üzerinde büyük tesireler yaptılar.

Hunlar

Garba doğru çekilen “Hiung-Nu”ları Avrupa tarihleri “Hun” namı altında tanıyor. Hunlar, miladi dördüncü asrın son yarısında iki büyük şubeye ayrıldılar: Asıl Hunlar, “Akhun” veya “Eftalit”ler. Asıl Hunlar, önlerindeki kavimleri yerlerinden çıkararak garba ilerlediler, Volga, Don, Dinyeper, Dinyester sahalarındaki birçok barbar kavimler Hunlardan kaçıp kurtulmak için Roma İmparatorluğu arazisi üzerine atıldılar. “Attila” idaresindeki Hunlar Macaristan ve Cermanileri [26]çiğneyerek “Şalon” a kadar ilerlediyse de orada mağlub olarak geri çekildiler. (Miladi 451)

Akhunlar gelince, bunlar “Kabil”deki “Kuşanlar” devletini mahv ve Sasani hükümdarı “Firuz”u 484’de mağlub ederek Orta Asya’da büyük bir devlet kurdular. “Nuşirevan” bunların İran’a hücumlarını def’ ederek Maveräünnehir sahasına sürdü. Mamafih orada da uzun müddet müstakil kalamadılar. İran hükümdarlarıyla müttefik olan ve Çinlilerin “Tukiyü” dedikleri Türklerin muhacematı neticesinde devletleri mahvoldu.

Tukiyüler

Tukiyüler, “Hiung-Nu”ların bakayasındandır. Beşinci asır miladiden sonra yavaş yavaş kuvvetlenerek altıncı asırda büyük bir ehemmiyet

kazandılar. “Mukan Han” zamanında Kore körfezinden Bahr-i Hazar’a kadar, “Gobi” çölü de dâhil olduğu halde, bunların eline geçti. Bu sırada Seyhun ve Ceyhun etrafındaki memleketlerde “Akhunlar” vardı. Tukiyeler bunları da mağlub ve memleketlerini zapt ettiler. Tukiyeler daha ilk zamanlardan beri “Şarki” ve “Garbi” olmak üzere iki kısımdılar. Bu ayrılık miladi 582’den sonra siyaseten de tahakkuk etti; “Şark Türkleri” , ”Garb Türkleri” namıyla iki müstakil devlet meydana çıktı. Şark Türkleri bundan yarım asır sonra Çinlilerin hücumuyla münkariz oldularsa da “Kutluğ Han” adlı bir kahraman bu devleti yeniden kurdu. Lakin 744’de Uygur Türkleri tarafından devletlerine nihayet verildi. Garb Türklerine gelince, onlar bir asır kadar Asya’nın büyük bir kısmında [27] hüküm sürdüler; Bizanslılarla, Sasanilerle münasebette bulundular; Altay’dan Volga’ya, “Tabargatay”dan “Etrüs”e kadar Asya’nın büyük bir kısmı onlara aitti.

Uygurlar

Uygur Türkleri de Tukiyeler gibi “Hiung-Nu”ların bakayasındandı. Bunlar miladi sekizinci asırda layıkıyla kuvvetlenerek asıl “Türkistan”dan başka “Moğolistan”ın bir kısmıyla Çin’in “Kansu” eyaletini de ihtiva etmek üzere kuvvetli bir devlet kurdular. Payitahtları “Karahoca” şehri olup birçok müzeyyen mabedleri, sarayları haviydi. Medeniyet itibarıyla çok yükselmiş olan bu Uygurların devleti, miladi dokuzuncu asır ortalarında, yine Türk cinsinden olan “Kırgız”ların hücumuyla mahvoldu. Esasen bu sıralarda İslam dini Türkler arasında yayılmağa başlamış, Türklerin “Kurun-u Evveli”si addedebileceğimiz devr-i cahiliyyet kapanarak, İslam devri başlamıştı.

Ahlak ve adât

Eski Türklerin bir kısmı göçebe halinde yaşardı. Bunlar hayvan sürüleri besler, avcılık ederler, deriden çadırlarda otururlardı. Lakin şehirlerde yerleşen, tarlalarını ekip biçen Türkler de vardı. Çinlilerin aksine elbiselerini sola iliklerler, saçlarını kesmezlerdi. Bayraklarının ucuna altından bir kurt başı takarlardı. Bu onların timsaliydi. Başlıca içkileri kısrak sütünden yaptıkları “Kımız” ile “Tarasun” adlı darı şarabıydı.

Din

Türklerin kendilerine mahsus dinleri vardı. Lakin yabancı milletler ve medeniyetlerle temas ettikten sonra içlerinden bazıları İran dinini, bazıları Hind ve Çinlilerin dinini, birtakımı da Nasturi Hristiyanlığını kabul etmişlerdir. Fakat bu dinlerin hiçbiri Türkler arasında umumi bir mahiyet alamamıştır.

Medeniyetleri

“Tukiyü” ve “Uygur” Türkleri arasında medeniyet çok terakki etmişti. Devlet teşkilatı gayet muntazam olduğu gibi muazzam binalar, mabedler, heykeller ve sair her türlü sanat eserleri mevcuttu. O devirden kalma birçok bakıyyeler, duvar resimleri, minyatürler elyevm Avrupa müzelerindedir. Türkler arasında yazı da eskiden beri maruftu. Muhtelif Türk şubeleri türlü türlü yazılar kullanmışlarsa da bu elifbaların en marufu, “Orhun” nehri kenarındaki “Kültekin” kitabelerinde kullanılmış olan “Orhun” elifbasıyla Uygur elifbasıdır. Türkler kitaplarını kâğıt veya deriye yazarlardı. Sahife kenarlarında renkli çizgiler, sahife başlarında sanatkârane minyatürler mevcuttur. Türkler çanak çömlek yapmakta, altın ve gümüş mükemmel evani vücuda getirmekte, halı ve kumaş dokumakta da pek mahirdiler.

“Hiung-Nu”ların, “Hunlar”ın, “Tukiyü” ve “Uygurlar”ın [29]katibleri, şairleri, musikişinasları da vardı en eski Türk şairleri, ellerinde sazlarıyla hükümdar saraylarında, ordularda bulunurlardı; bunlara “Ozan” ve ellerindeki uda benzer saza “Kobuz” derlerdi.

Türk şubeleri

Türk milletinin “Kıpçak”, “Hazar”, “Uz” gibi muhtelif şubeleri vardır ki bunlar da cihan tarihinde az çok mühim roller ifa etmişlerdir. “Hazar”lar Hazar Denizi’ne kendi adlarını vermişler ve garb milletleriyle uzun müddet münasebetlerde bulunarak hatta bir aralık [30]Museviliği kabul etmişlerdir. “Kıpçak, Uz, Kuman” unvanları altındaki Türkler de Karadeniz’in yukarisından geçerek Slavlar ve Bizanslılar gibi garb milletleriyle münasebette bulunmuşlar, hatta bazıları Osmanlıların Rumeli’ye geçmesinden evvel “Tuna”dan aşağı inerek Rumeli’de yerleşmişlerdir.

Beni İsrail

İbraniler ve Filistin

Arz-ı Kenan denilen “Filistin” Beni İsrail’in eski vatanıdır. Beni İsrail’in ceddi “İbraniler”dir. Bunlar Fırat ile Suriye arasındaki çöllerde sürülerini otlatan göçebe kabilelerden ibaretti. Her kabile kendi şeyhi tarafından idare olunurdu.

Hazret-i İbrahim

“Hazret-i İbrahim” İbranilerin meşhur şeyhlerinden ve peygamberlerindedir. Urfa civarında doğmuştu. O sıralarda Keldaniler Güneş’e, ay’a, yıldızlar’a taptıklarından onları doğru yola davet etti. Lakin dinlemediler. Hazret-i İbrahim, Emr-ü’l Hu’ya teb’an kendisine inananlarla buradan çıktı; Arz-ı Kenan’a gelip yerleşti. Bir aralık kaht [31]zuhur etmişti. Zahire almak için Mısır’a giden Hazret-i İbrahim Mısır hükümdarına bazı mucizeler gösterdi; o da kendisine hüsn-ü muamele ederek “Hacer” isminde bir cariye verdi.

Hazret-i İsmail

Hazret-i İbrahim zürriyeti olmadığından dolayı pek me’yustu. Zevcesi “Sara”nın izniyle “Hacer”i kendine nikâh etti. Ondan “Hazret-i İsmail” doğdu. Bundan pek me’yus olan “Sara” Allah’a yalvardı, duası makbul oldu. “Hazret-i İshak”ı doğurdu. Lakin bunun üzerine “Hacer”le “İsmail”i bir kat daha kıskandı; onun zoruyla Hazret-i İbrahim onları “Hicaz”a nakletti. Hazret-i İsmail Mekke’de büyüdü, evlendi; kendisine peygamberlik geldiği için halkı dine davet etti. Babasıyla beraber Kâbe’yi inşa etti.

Hazret-i Yakub ve Yusuf

Hazret-i İbrahim’den sonra oğlu “İshak”, ondan sonra da İshak’ın oğlu “Yakub” peygamber oldu. Yakup’un on iki evladı vardı. Fakat Yusuf’u hepsinden çok severdi Kardeşleri onu kıskandılar; susuz bir kuyuya attılar. Sonra köle diye bir kervana sattılar. Babalarına yalan söylediler. “Yusuf’u kurt yedi” dediler. Kervan Yusuf’u Mısır’a götürdü, Mısır maliye nazırına sattı. Nazır’ın zevcesi “Zeliha” ona âşık oldu. Fakat Yusuf, efendisinin haremine fena gözle bakmak istemedi, bundan dolayı iftiraya uğradı, hapse

atıldı. Lakin hapiste iken Firavun'un bir rüyasını tabir etti; bunun üzerine hapisten kurtuldu, vezir oldu. O sırada Filistin'de kaht oldu. Kardeşleri zahire almak için Mısır'a geldiler. Yusuf kendisini onlara tanıttırdı, yaptıklarına nadim oldular. Bunun üzerine hepsini Mısır'a getirtti. Bu suretle "Beni İsrail" Mısır'da yerleştiler.

Hazret-i Musa

Beni İsrail yavaş yavaş çoğaldılar. Mısır'ın ticaretini ele aldılar. Yerli halk bunları çekememeye başladı. Bir aralık kâhinlerden biri Firavun'un gördüğü bir rüyayı tabir ederek, yakında Beni İsrail'den doğacak bir çocuğun büyük fenalıklar edeceğini söyledi. Firavun, bunun üzerine yeni doğan Beni İsrail çocuklarını öldürtmeye başladı. İşte bu sırada Beni İsrail'den birinin oğlu oldu. Anası onu üç aydan fazla sakladı. Lakin korkusundan daha fazla tutamadı [33]çocuğu ziftlenmiş bir sepete koyup Nil'e bıraktı. Firavun'un zevcesi sarayın önünde bu sepete rast geldi, çocuğu aldı; adını "Musa" koydu; "Musa"nın annesi sütüne olarak kendisini saraya aldırıldı.

Hazret-i Musa büyüyünce milliyetini anladı; Mısırlıların Beni İsrail'e yaptıkları zulümleri öğrendi. Onlara büyük adâvet peyda etti. Bir gün çarşıda gezerken Beni İsrail'den birine haksız yere hakaret eden bir Mısırlıyı vurup öldürdü. Korkusundan Hicaz'a kaçtı. "Tur-u Sina"da kendisine nübüvvet geldi ve Beni İsrail'i kurtarması emrolundu. Bunun üzerine dönüp Mısır'a geldi, birçok mucizeler gösterdi. "Firavun" peygamberliğine inanmak istememekle beraber, Beni İsrail'i alıp Mısır'dan çıkmasına ruhsat verdi. Beni İsrail peygamberlerini dinlemedikleri için kırk sene "Tih" sahrasında dolaştılar. "Tevrat" Hazret-i Musa'ya "Tur-u Sina"da nazil oldu.

Filistin'e vürud

Yuşa aleyhisselam Beni İsrail'i Filistin'e getirdi Beni İsrail orada on iki sıbta ayrıldı. Her sıbt'ın ayrı hâkimi vardı. Nihayet hepsi birleşip "Talut"un hükümdarlığını kabul ettiler. Ondan sonra damadı "Hazret-i Davud" hükümdar oldu. "Hazret-i Davud" hem peygamber hem hükümdardı. Kendisine "Zebur" adlı bir kitap nazil oldu. Zamanında Beni İsrail devleti büyüdü. "Kudüs" fetholunarak payitaht ittihaz edildi.

Hazret-i Süleyman

Hazret-i Davud'dan sonra yerine oğlu "Hazret-i Süleyman" geçti; 40 sene hem peygamberlik hem sultanlık etti. Kudüs'te muazzam bir saray ile "Mescid-i Aksa"yı yaptırdı. Beni İsrail'in bu beyt-i mukaddesi yedi senede bitti. Hazret-i Süleyman altın basamaklı, altın işlemeli, fildişi bir taht üzerinde otururdu. Adaleti, serveti, kudreti [34]bütün dünyaya yayılmıştı. Yemen melikesi "Belkıs" ile ittifak etmiş Bahr-i Ahmer'de donanma yaptırmıştı.

Beni İsrail'in sonu

Hazret-i Süleyman'dan sonra Beni İsrail arasına tefrika düştü. Şimaldeki on sıbt "İsrailiyye" devletini teşkil ederek putlara tapmaya başladılar. Cenubda, Kudüs civarında iki sıbt ise Musa'nın şeriatına sadık kalarak "Yahudiye" devletini vücuda getirdiler. Birbiriyle harbe başladılar. "Asuriler" Beni İsrail arasına düşen bu fitneden hemen istifade ettiler. Evvela "İsrailiyye" devletinin merkezi olan "Samiriye"yi sonra "Kudüs"ü zapt ettiler. Nihayet Kudüs'ü zapt eden "Bahtünnaşr" orayı tahrib ettikten sonra bütün ileri gelenleri "Babil"e götürdü. Yetmiş sene süren bu esaret "Babil Esareti" namıyla maruftur. Nihayet "Keyhüsrev" Babil'i zapt ettikten sonra bunlara Kudüs'e avdet ve Mescid-i Aksa'yı yeniden inşa için müsaade etti. Lakin bundan sonra Yahudiler bir daha kudretli bir devlet kuramamışlardır.

Hazret-i İsa

Beni İsrail'den en son gelen peygamberler "Zekeriya, Yahya, İsa" Aleyhisselamdır. Hazret-i Zekeriya'nın baldızından "Meryem" dünyaya geldi. Hazret-i "Meryem" de bakire olduğu halde Hazret-i [35]İsa'yı dünyaya getirdi. Lakin Yahudiler "Beytül Mukaddes" hizmetinde bulunan Meryem'in çocuk doğurmasından şüphe ederek Hazret-i Zekeriya'yı şehid ettiler. "Hazret-i İsa" daha beşikte iken lakırdı söylediği halde yine hakikati kabul etmediler, Meryem'i Beytül mukaddesten çıkardılar.

Hazret-i İsa otuz yaşına basınca, kendisine peygamberlik geldi. Ölülere diriltmek, âmâların gözünü açmak, su üstünde yürümek gibi mucizeler gösterdi. Lakin kendisine ancak 12 kişi iman etti. Bunlara "Havariyyun" derler. Hazret-i İsa'ya "İncil" nazil oldu. O sıralarda Kudüs ve civarı

Romalıların elinde idi. Yahudiler Hazret-i İsa'yı öldürmeye karar verdiler. Havarıyyun'dan "Sim'un" veya "Yeuda" Hazret-i İsa'nın bulunduğu mahalli haber verdi. Hemen oraya gittiler fakat telaş ile yanıldılar; Hazret-i İsa'ya pek benzeyen "Yeuda"yı tutup çarmlıha gerdiler. Hazret-i İsa Allah'ın emriyle göğe çekildi. Fakat havariler etrafa dağılarak İseviliği neşre başladılar.

Yunanlılar

Coğrafi Mevki

Yunanistan, Balkan yarımadasının cenubunda dağlık, küçük bir memlekettir. Sahili gayet girintili çıkıntılı olup etrafında birçok adalar mevcuttur. Yunanistan başlıca üç kısımdan mürekkebirdir: Cenubi Yunanistan ki buraya "Peloponez" ve "Mora" da derler; 2.- "Ellad" denen Orta Yunanistan; 3.- "Teselya" ve "Epir"den mürekkeb Şimali Yunanistan.

Yunanlılar

Bu sahada oturan kavme Yunanlılar denir. Bunlar ibtida çift sürmek ve hayvan sürüleri yetiştirmekle meşguldüler. Lakin mevkileri icabı az zamanda Akdeniz etrafındaki memleketlerle münasebette bulundular. Gemi yapmayı, şehirler vücuda getirmeyi, başka memleketlere gidip müstemlekeler yapmayı, ticareti öğrendiler. Bütün Akdeniz kıyılarında hatta [37] "Kırım"a kadar Karadeniz sahilinde müstemlekeler kurdular. Fakat bunların cihan tarihindeki asıl ehemmiyeti âlimlerinin, filozoflarının; şairlerinin sanatkârlarının çokluğunda ve kıymetindedir.

Yunanlılar bir millet halinde müteşekkil değildiler. Her şehir etrafındaki araziyle [38]beraber ayrı bir devlet teşkil ederdi. Bunların her şeyi ayırdı; hatta ara sıra birbirleriyle muharebeden çekinmezlerdi. Lakin dışarıdan bir düşman hücum edince birleşip ona karşı gelirlerdi. Eski Yunan şehirlerinden bilhassa "Isparta" ile "Atina" ehemmiyet kazanmıştı.

Isparta

Isparta adeta bir kışla gibiydi. Etrafı dağlarla çevrili olan bu memleket halkı, ilim ve edebiyattan, sanattan ziyade askerlikle meşgul olurdu. Çocuklar daha küçükten gayet sıkı bir asker terbiyesi alırlar, cevri ve meşakkate

alışırlardı. Dövüşmek, vuruşmak, başlıca sanatlarıydı. Kızlara da erkek gibi terbiye verilir, fazla kız yaşattırılmazdı. Esasen cılız doğan çocukları yaşatmak başlıca kaideleriydi. Rivayete göre bu kanunları milattan 800 yıl evvel yaşayan “Likurg” vaz’ etmişti.

Atina

Hâlbuki “Atina”daki halk bundan çok farklı bir hayat geçirirdi. “Pire” limanı vasıtasıyla Asya Mısır ticaretini ellerinde tutan Atinalılar zengin olmuşlar, şiire, sanata, heykeltıraşlığa merak sarmışlardı. Rivayete göre milattan 600 yıl evvel yaşayan “Solon” Atina’daki kanunları kurmuştu. O kanunlara nazaran Atina [39]bir millet meclisi tarafından idare olunurdu ve o meclise aza seçmek hakkı bütün millete aitti. Isparta’daki “aristokrat” idaresine mukabil Atina namıyla demokrat bir idareye tabiydi. İşte bunun da neticesi olarak Atinalılar güzel nutuklar söylemeyi ve dinlemeyi pek severlerdi.

Yunan mabûdları

Yunanlılar yeryüzündeki her şeyin ayrı mabûdlar tarafından yaratıldığı zannında idiler. Ve bunları insan şeklinde yani ya erkek veya dişi olarak tasavvur ediyorlardı. İtikadlarına göre Tesalya’da Olimpos Dağı’nda on iki mabûd vardı. Mabûdlar arzularını kâhinler vasıtasıyla bildirirlerdi. En meşhur kâhin “Delf”te otururdu. Yunan heykeltıraşları bu mabûdlardan hepsinin ayrı ayrı timsali heykellerini vücuda getirmişlerdir.

İran harbleri

İranlılar bir aralık Hindistan’dan adalar denizine kadar bütün memleketleri zapt etmiştiler. İran’ın en kudretli hükümdarlarından “Dara” Yunanistan’ı zapt etmek istedi. Ahalinin ekserisi [40]korkudan ona tabi oldular. Yalnız “Isparta” ile “Atina” bunu kabul etmediler. Atina’ya yakın “Maraton”da Yunan kumandanı “Miltiyadis” Dara’yı Mağlub etti. Bundan on sene sonra Dara’nın oğlu “Serhas” babasının intikamını almak için tekrar hücum etti. Atina ve Isparta birleşerek İran donanmasını “Salamin”de ordusunu “Plate”de mağlub eylediler. Ispartalılar harbden sonra

memleketlerine döndüler. Atinalılar harbe devam ederek İranlıları bütün Trakya'dan ve Asya sahillerinden çıkardılar.

Perikles asrı

Yunanlılar, İranlıların mağlubiyetiyle neticelenen “Medya Muharebeleri”nden sonra, edebiyat ve mimaride ilerlediler. Tiyatro Vadisi'nde “Hâile” ve “Mudhike” tarzını icad ettiler. Tiyatro halk arasında umumi bir mahiyet aldı. Atina, mimarların, heykeltıraşların, filozofların, şairlerin makarnı oldu. Atina o sırada “Perikles” in idaresi altındaydı. İşte bunun için “Atina”nın medeniyet ve sanatça bu en yüksek inkişaf devri “Perikes Asrı” diye maruftur.

Peloponez harbleri

Müşterek düşman olan “İran” oradan çekildikten sonra, “Atina” ile “İsparta” arasındaki rekabet gittikçe çoğaldı. Otuz sene Yunanistan'ın her tarafında, Asya'da, Sicilya adasında Yunanlılar birbirleriyle cenk ettiler. Neticede, sıkı bir askeri idareye tabi olan İsparta galip geldi; Atina mağlub oldu. Bu harblere “Peloponez” harbleri derler.

İskender

O sırada Makedonyalılar kendilerini toplamışları, kuvvetlenmişlerdi. Kralları olan “Filip” cesur, kahraman ve dirayetli bir adam olduğu için, Yunanlıların dâhili zaafından istifade etti. Kuvvetli bir ordu teşkil ederek siyasi oyunlarla Yunanistan'ı idaresine geçirdi.

İşte büyük lakabıyla tavsif edilen “İskender” bu “Filip”in oğludur. Meşhur filozof “Aristo”nu n şakirdiydi. İranlılarla harb için 35 bin kişilik küçük bir ordu ile Anadolu'ya geçerek, İranlıların kendi ordusundan 15-20 kere fazla kuvvetle ordularını mağlub ve Anadolu'yu zabt etti. Sonra Mısır'ı alarak “İskenderiye” şehrini tesis eyledi. Anadolu'ya dönüşünde İran üzerine yürüdü; bütün İran idaresine geçti. İskender Hindistan'ı da almak istiyordu. Send nehrini geçti, yerli hükümdarlara galebe çaldı. Fakat askerleri yorulmuştu; geri dönmeye mecbur olarak yolda “Babil”de vefat etti.(Kablül milad 223) “İskender”in ordusundaki kumandanlar, uzun mücadelelerden sonra, o koskoca araziyi aralarında taksim ettiler: Makedonya, Suriye, Mısır

krallıklarından başka birtakım küçük küçük devletler eski İskender İmparatorluğu yerine kaim oldu.

Yunan abideleri

Atina'nın en güzel abideleri "Akropolis" tepesinde idi. Oymaları meşhur heykeltıraş "Fidyas" tarafından yapılan "Partenos" mabedi mermerden müstevi' olub kıymetli heykellerle müzeyyendi. Yine aynı tepede sair bazı mabedlerle otuz bin kişi alabilecek cesamette bir tiyatro vardı. Diğer meşhur Yunan abideleri bakayasına Çanakkale civarında –eskiden "Truva" denilen mahalde- "Bergama"da "Ayasluğ"da tesadüf olunmaktadır. Yunanlılar büyük mimari eserlerinden başka pek çok heykeller, kabartma resimler ve daha birçok masluhat-ı sanat vücuda getirmişlerdir ki bizim ve Avrupa'nın meşhur müzelerinde bunların birçok bakıyyelerine rast gelinebilir. En güzel Yunan heykeli Paris'te "Lovur" müzesinde bulunan "Venüs" yani güzellik mabûdesi heykelidir. Müze-i Hümâyûn'da bulunan "İskender Lahdi" de en kıymetli Yunan mahsullerinden sayılır.

Medeniyete hizmetleri

Küçücük Yunan milletinin medeniyete hizmeti çok büyüktür. Yunanlılar, kendilerinden evvel gelen milletlerin medeniyetlerinden istifade ederek, ilmde, sanatta, edebiyatta, felsefede pek ziyade ilerlediler. İskender istilası, bu medeniyeti Asya iççerlerine kadar yaydı. Bilhassa Atinalıların bu husustaki hizmetleri pek büyüktür. "Omiros, Sofokil" gibi şairler, "Aristofan" gibi temaşa muharrerleri, "Herodot" gibi müverrihler, [43]"Demosten" gibi hatibler, "Sokrat, Eflatun, Aristo" gibi filozoflar "Fidyas, Praksitel" gibi heykeltıraşlar yetişti.

Bu eserler asırlarca müddet Avrupa müellif ve sanatkârlarına örnek olduğu gibi, hala da her tarafta lezzetle okunmakta, seyr u tedkik edilmektedir. Evelleri "Atina" ve muahharen "Batlamyuslar" zamanında "İskenderiye" Yunan medeniyetinin en büyük iki merkezi idi. Buralarda âlimlere, şairlere, filozoflara, sanatkârlara kesretle tesadüf olunurdu. Bilhassa İskenderiye'de güzel müzeler, yüzbinlerce cild yazma eserlerden mürekkeb

muazzam kütüphaneler vardı. İslamların istilası zamanında, “İskenderiye” kütüphanesi daha çoktan mahvolmuştu.

Yunanlıların bilim ulûm ve fûnûn sahasındaki hizmetleri de şayan-ı dikkattir. Onlar etraflarındaki her şey hakkında müşahedat ve mülâhazatta bulunmuşlar, birçok ilmlerin temelini kurmuşlardır. Mesela “Öklid” hendesenin, “Arşimed” makina-i fennin, “Bokrat” tıbbın, “Eratosten” coğrafyanın müessisi addolunabilir.

Romalılar

Roma ve Romalılar

Romalılar şimdiki İtalya’da otururlardı. “Roma” şehri bu kıtanın hemen ortasındadır. Milattan 754 sene evvel Romulus ve Remus kardeşler tarafından inşa edildiğine dair bir rivayet vardır. Herhalde Roma’nın ve Romalıların ilk zamanları hakkında kat’i malumatımız yoktur.

Mabûdlar

Romalılar da Yunanlılar gibi insan şeklinde tasvir ettikleri birtakım mabûdlara taparlardı. Saray gibi cesim mabûdlar yaparak mabûdlara hediyeler takdim ederler, kurban keserlerdi. Roma “Penteon”unda üç yüzden fazla mabûd vardı. Romalılar da mabûdlara ibadetten başka, ocağa, aile mabûduna yani ecdadın ruhuna da ibadet usulü vardı; binaen aleyh her evde bir mihrab bulunurdu. Romalılara muahharen Yunan mabûdlarının hemen hepsinin isimlerini değiştirerek kendilerine mal etmişlerdir.

İdare usulü

En eski zamanlarda Romalıların kralı vardı; bu kral halkın ileri gelenleriyle beraber memleketi idare ederdi. Sonra bunun yerine “Cumhuriyet” usulü kaim oldu. Her yıl “Konsül” namı verilen eski hâkim intihab edilir, memleketi o müddet zarfında müştereken bunlar idare ederdi. Romalılarda kanunun kuvveti pek büyüktü. “Senato” denilen ve eskiden kralla sonra konsüllerle beraber memleketi idare eden meclis bütün nüfuzu haizdi. Maliye’ye, harici siyasete, dini işlere bakmak, kanunlar yapmak kâmilen senatoya aitti.

İçtimai sınıflar

Roma'da ahali bir takım sınıflara ayrılmıştı. İbtida Roma'nın eski ailelerine mensub ve mikdarları mahdud "zadegân" gelirdi; "patriciyan" denilen bu sınıf Eski Romalılar'ın ahfadındandı. Bundan sonra "pleb" yani avam sınıfı gelirdi. Avam "forum"da toplanarak intihabatta rey verirler, kanunları tasdik ederlerdi. Bunlar ekseriyetle köylülerdi. Zadegân ile avam arasında bir de şövalyeler sınıfı vardı. Bunlar harbe atla gelirler, ticaret ve sanayiyle meşgul olurlardı. Bunlardan sonra bir de "esirler" sınıfı vardı ki yalnız Roma'da değil, bütün İtalya [46]yarımadasında bunlar sürüler teşkil edecek kadar çoktu. Çünkü Romalılar yalnız harbdeki esirleri değil, zabt ettikleri memleketlerin bütün halkını esir sayarlardı. "Roma"daki esir pazarı, dünyanın her tarafından gelen esirlerle doluydu. En fakir bir Romalı'nın üç dört esiri olurdu. Bunlar vatandaşlık hukukuna değil, hatta insanlık hukukuna bile malik değildiler.

Roma'da avam kalabalık olmakla beraber, zadegân, hükümeti yalnız kendileri idare etmek istiyorlardı. Lakin avam nihayet idareye karışmak istediler; "senato"nun buna razı olmaması üzerine şehirden çıkıp gittiler. Nihayet şehre gelmeye razı etmek için "senato" bunların reisler tayin etmelerine muvafakat etti. "Tribün" namı verilen bu reisler "veto: men ederim" demekle konsüllerin icraatını men' edebilirlerdi. Zadegân ile halk arasında yüz sene kadar süren uzun bir mücadeleden sonra, avamdan da "konsül" olması tekerrür etti.

Pön muharebeleri

Mükemmel asker olan Romalılar, ibtida İtalya kıtasını tamamen ellerine geçirdiler. Fakat ilk fütihat, tabii, uzun ve güç oldu. Romalıların en mühim harbleri "Kartaca" ile ettikleri harblerdir. "Pön muharebeleri" denilen bu seferler, başlıca üç tanedir: [47]Kartacalılar, cenkçi milletlerden aylıkla asker tutarak ordular teşkil etmişler ve Şimali Afrika'dan başka İspanya ve Sicilya'yı da zapt eylemişlerdi. İlk harb Romalılar'ın Kartacalıları Sicilya'dan çıkarmasıyla bitti. İkincisinde Kartaca serdarı "Anibal" İspanya'dan kalkarak İtalya'ya geldi; üç sene devam eden harbde Romalıları üç defa bozdu ve bu zaferlerin en meşhuru olan "Kan" muharebesini

müteakib İtalya'nın cenubunda yerleşti. Senelerce orada kaldı. Lakin Romalılar yılmadılar. "Sipbon" kumandasında bir orduyu Kartaca'ya çıkardılar. "Anibal" vatanını kurtarmak için Afrika'ya geçti, lakin mağlub oldu kaçtı. Üçüncü harbde, Romalılar Kartaca'yı büsbütün ortadan kaldırmak istediler. Kahbelikle Kartaca'yı mahv ve perişan ettiler. Pön muharebeleri bu suretle Roma'nın kat'i galebesiyle bitti.

Roma'nın büyümesi

Şarkta "İskender" saltanatının parçalanmasından sonra, küçük küçük devletler meydana çıkmıştı. Romalılar hatta bazen harbe bile hacet kalmadan buraları zabt ettiler. Makedonya, Yunanistan, Anadolu, Suriye, Mısır, Romalıların birer vilayeti oldu. Romalılar bundan sonra garb'a döndüler. Şimdiki Fransa'ya o zaman "Gal memleketi" derlerdi. "galliler" birçok defa Roma'yı korkutmuşlar, hatta Roma şehrini zabt etmişlerdi. Romalılar "Alp" ve "Pirana" taraflarını aldıktan sonra "Jül Sezar"ın himmetiyle "Rain" nehrine kadar bütün gal kıtasını sekiz senede zabt ettiler.

İmparatorluğun tesisi

Harblerin temadi etmesi kumandanların nüfuzunu çoğaltmıştı; ordular Roma'ya ve "Senato"ya değil, başlarındaki kumandanların emrine tabiydi. Bunlar ellerine geçen bu fırsattan istifade ederek senato'ya tahakküme ve bir amir müteallik tavrını takınmaya çalıştılar. Rekabet saikasıyla kumandanlar arasında her tarafta büyük harbler oldu. Ve seksen sene devam etti. Bunların başlıcaları şunlardı:

Bazen galib gelen bir kumandan muvakkit bir müddet hâkim-i mutlak kesilir, lakin bu hal çok sürmeyerek tekrar harb ve anarşi başlardı. Hatta "Jul Sezar" gal memleketini aldıktan ve daha birçok muvaffakiyetler kazandıktan sonra "diktatör" olmuşsa da, nihayet suikasta uğramıştı. Lakin bu hal herkesi bıktırdı. En son galib gelen kumandan "Oktaviyus", "Augustos" namıyla Roma İmparatorluğu kurdu. "Senato" hala baki olmakla beraber, imparator hâkim-i mutlaktı. Bu ilk imparatorun zamanında Roma ulûm ve fûnûn ve sanayi itibarıyla da yükselmiştir. Roma imparatorluğu, İngiltere, Fransa, Bavira, İsviçre, [49]Avusturya, İspanya, Balkan yarımadası, Anadolu, Suriye,

Şimali Afrika sahaları dâhil olmak üzere 46 büyük eyalete ayrılmıştı. Bunlar vas' -ı salahiyyete malik vali-i umumilerle idare olunuyordu.

Kayserler

Roma imparatorlarına “Kayser” derler. İlk on iki kayser zamanında, imparatorluk kâmilen onların emrine tabiydi. Bunlardan “Agustos”, “Vespasiyen”, “Titos” iyi ve adil hükümdarlardı. Lakin “Kaligola” gibi müthiş zalimler, “Talud” gibi abdallar, “Neron” gibi valide ve zevce katili mahnunlar da imparatorluk ettiler.

Bunlardan sonra “Antoninler” denilen imparatorlar geldi. Bunlar iyi hükümdarlardı. “Roma Kanunu” denilen mükemmel kanunlar bunların sayesinde yapıldı. İyi kumandan olan bunlar Tuna hudutlarına kadar gelen barbarları tarda muvaffak oldular. “Antoninler”den sonra gelen imparatorlar, askerlerin elinde oyuncaktı. İstemediklerini öldürürler, beğendiklerini imparator yaparlardı. O esnada Roma'nın, muhtelif yerlerde muhtelif orduları bulunurdu. Bunlar kendi arzularına göre ayrı ayrı imparator intihab ederler, hatta [50]bu münasebetle harbden de çekinmezlerdi. İşte bu gibi sebeplerden dolayı on sene kadar aynı zamanda yirmi imparator hükümran olmuştu. Askerin azgınlığı ve halkın ahlaksızlığı yüzünden koskoca Roma imparatorluğu yavaş yavaş inkıraz uçurumuna sürükleniyordu. Hatta İranlılar “Valeryen” adlı imparatoru esir etmişlerdi.

İmparatorluğun inkısamı

Nihayet imparator “Diyoklesyen” zamanında imparatorluk “şarki” ve “garbi” olmak üzere ikiye ayrıldı. Artık resmen iki imparator mevcut olacaktı. İmparatorlar o zamandan sonra taç giymeye ve kendilerini “memleketin sahibi” addetmeye başladılar. Mamafih şark ve garb imparatorları ekseriyetle birbirleriyle geçinemediler. Nihayet “Kostantin” her iki kısım hükümdarlığını cem' etti.

Roma ahalişi Hristiyanlığa aleyhdar olduğu için, bu yeni dine taraftar olan “Kostantin” “İstanbul” şehrinin vaz' esasına muvaffak oldu. Şehir dört senede bitti ve her taraftan ahali getirilerek iskân edildi. Kostantin'in vefatından sonra imparatorluk tekrar “şarki” ve “Garbi” olmak üzere ikiye

ayrıldı. Nihayet imparator [51]“Teodos” şark imparatorluğunu büyük oğlu “Arkadyos”a garbı küçük oğlu “Honoryus”a bıraktı. Artık sarayların satvet ve debdebesi, mutantan teşrifatı göze çarpacak bir halde idi. Sarayın nihayetsiz israfatı emlak sahiplerinin vergileriyle ödeniyordu. Lakin bu hal bir asırda emlak sahiplerini mahv etti. Bu sırada Cermen çeteleri her taraftan imparatorluğa girdiler. Garbi Roma İmparatorluğu bu suretle 476’da münkırız oldu; şark imparatorluğu ise 1453’te Fatih’in İstanbul’u fethine kadar devam etti.

Hristiyanlığın intişarı

Hazreti İsa’nın urucu “Teber” zamanında idi. Ondan sonra havariyyun’dan “Pavl” yeni dinin Romalılar ve Yunanlılar arasında taammümü için çalıştı. İsrâ, fıkra ve bilhassa Yunanlılar arasında bu yeni dini taammüme başladı. Hristiyanlar dinen Romalıların bazı adât ve kavaninine riayet edemediklerinden, bu hal putperest Romalılarca hoş görülmüyordu. “Neron” ve “Trajan” bunlara karşı bazı mezalimde bulundular. Lakin bütün bunlara rağmen üçüncü asırda Hristiyanlar çoğalmıştı; yalnız fıkra ve züefa arasında değil, bütün sunuf arasında bu yeni din mensubları vardı. (250) tarihinde Hristiyanlar aleyhinde şiddetli [52]tedbirler ittihaz olunmağa başladı ve sekiz-on sene devam etti. Müteakiben kırk sene kadar bir serbesti devresi oldu. Nihayet “Diyoklesiyen” zamanında az bir müddet tekrar Hristiyanlığa karşı şiddetli davranıldı ise de, annesi Hristiyan olan “Kostantin”, yeni dini himaye etti, hatta son zamanında kendisini vaftiz ettirdi ve nihayet “Teosos” zamanında putperestlik resmen kaldırıldı. Artık Roma, resmen, bir Hristiyan devleti olmuştu.

Medeniyete hizmetleri

Romalılar her şeyde Yunanlılar taklid ve takib etmişlerdir. “Sezar, Tasit” gibi büyük muharrer ve murahhaslar, “Virjil” gibi kıymetli şairler yetiştirmişler de, ilm ve edebiyatta Yunanlılar derecesinde yükselememişlerdir. Romalılar amelf bir milletti. Binaenaleyh büyük bir devlet, kuvvetli bir devlet teşkilatı, mükemmel bir ordu, mükemmel bir hukuk vücuda getirmişler, mimarlıkta büyük eserler yapmışlardır. Yollar, köprüler,

hamamlar, abideler, kubbeli binalar, mabedler, saraylar, oyun yerleri, kaleler [53]gibi devlete lazım olan şeylerde büyük muvaffakiyetleri vardır. Binaları gayet sağlam yaptıkları cihetle, hala bugün bile Roma’da ve sair yerlerde bu abidelere tesadüf olunur.

Kurun-ı Vusta

Muhacerat-ı akvam

“Kurun-ı vusta” Garbi Roma İmparatorluğu’nun inkırazından İstanbul’un Türkler tarafından fethine, yani Şarki Roma Devleti’nin inkırazına kadar geçen zamandır ki takriben bir senelik vukuatı muhtevîdir. “Kurun-ı vusta” Fransızların “Barbar İstilas” ve Almanlar’ın “Kavimlerin Hicretleri” dedikleri büyük istilalarla başlar.

Cermenler

Roma’nın haricinde –Romalıların “Barbar” dedikleri- birtakım kavimler yaşardı ki bunların en meşhuru “Cermenler”di.

Cermenler, Ostrogotlar, Vizigotlar, Vandallar, Frenkler gibi birtakım şubelere ayrılmışlardı. “Ren” ve “Tuna” nehirleri civarında oturan Cermenler, ziraat ve çobanlıkla vakit geçirirler, okuyup yazmak ve şehirler kurmak [55]gibi şeylere bî-gâne oldukları cihetle kırlarda yaşarlar ve bilhassa harbi çok severlerdi. Bunlar öteden beri çeteler teşkil ederek Roma İmparatorluğu arazisine girerler, şehirleri yağma ederlerdi. Roma orduları bunların daha fazla tahribatına men’ olundu. Bu barbarlar Roma ordusunda da hizmet ederlerdi. İşte imparatorluk arazisine yerleşerek nihayet Roma’yı ortadan kaldıran ve yerine yeni yeni birçok krallıklar vücuda getirenler bunlardır.

Hunlar

Yukarıda kendileri hakkında malumat verdiğimiz Hunlar, garba doğru ilerlemek suretiyle muhacerat-ı akvam’da pek büyük bir rol oynamışlardır. Bunlar 375’te “Volga”yı geçerek önlerinden kaçan Ostorogotlar’la Vizigotlar’ı Roma arazisine girmeye mecbur ettiler. Hunlar epey zaman Cenubi Rusya ve Macaristan’da kaldılar. Nihayet “Atilla” ismindeki

hükümdar büyük bir ordu ile “Şalon” a kadar geldiyse de orada mağlup oldu. Şimali İtalya’yı yağma ettikten sonra Macaristan’a döndü. Onun vefatıyla Hun Devleti münkariz oldu.

Cermen imparatorluğu

Bu istilalar iki asır kadar sürdü. Esasen imparatorluğunu yıkarak kendisini “İtalya kralı” ilan etmişti. Hristiyanlık yavaş yavaş Cermenler arasına yayıldı; “Papa” denilen Roma piskoposlarının nüfuzu arttı. “Frank” kralları bu hususta çok gayret gösterdiler. Bunlardan “Şarlman” İtalya’nın büyük kısmını ve Cermanya’yı zapt etti; papa kendisine 800’de “İmparator” unvanını verdi. Yarım asır bile sürmeyen bu yeni “Roma İmparatorluğu” hakikatte Garbi Avrupa memleketleriyle Cermanya’dan ibaretti. “Şarlman” dan sonra bu imparatorluk Fransa, İtalya, Almanya namıyla üç krallığa ayrıldı.

Derebeylik

“Kurun-ı vusta” da başlıca üç sınıf halk vardı: büyük araziye malik olan “Şövalye” ler, din mümessili demek olan kilise adamları, şövalyeler maiyetinde adeta esir hükmünde olan “Köylü” ler. Kralların büyük bir nüfuzu yoktu; çünkü her krallık birçok küçük parçalara ayrılmıştı; bu parçalar ayrı ayrı “şövalye” lerin yani “kont, dük” gibi bir unvana haiz asilzadelerin elinde idi. Muhtelif köylerden mürekkep olan malikânelere sahibinden başka kimse karışamaz, kral onları azledemezdi. Bu derebeyleri ölünce yerine varisleri geçirdi. Köylülerin ırzı, malı, canı bunların elinde idi. [58] Bunların kale gibi sağlam ikametgâhlarına “Şato” derlerdi. “Şato” larda, ait olduğu derebeyinin kuvvetine göre muhafızlar bulunurdu.

Kilise adamları

Kurun-ı vusta’ da kilisenin büyük bir nüfuzu vardı. Zalim derebeyler, onlara büyük arazi bağışlarlar, manastırlar yaptırırlardı. Her şehirde bir piskopos, her manastırda birçok rahibler bulunurdu. Kurun-ı vusta’ da kilisenin birçok arazisi, büyük serveti vardı. Kilise’nin yani Hristiyanlığın reisi “Papa” lardı. Roma şehrinde “Sinyor” u yani efendisi, sahibi olan papalar sair piskoposlar gibi, ibtida Almanya İmparatorları tarafından intihab

olunurlardı. Fakat sonra bunların nüfuzu arttı, “piskopos”ları bunlar intihab etmeye başladıkları gibi kendileri de piskoposların intihabıyla papalık mevkiine geçmeye başladılar. Bu nüfuz bir aralık öyle çoğaldı ki, papa “Yedinci Gregor” Alman imparatorunu üç gün çıplak ayak, şatosu önünde bekleyip yalvarmaya mecbur etti. İşte “Ehl-i Salib Seferleri” papaların bu nüfuzu sayesinde olmuştur. Muahharen papaların cismani kuvvetleri az çok kırılmışsa da, manevi nüfuzları uzun müddet devam [58]etti. Kilisenin istibdadı, Kurun-ı vusta’da serbest düşünebilmeyi şiddetle men’ etmiş, fikri terakkilere uzun müddet engel olmuştur.

Köylüler

Kurun-ı vusta’da köylüler kralların, zadedânın, rahiblerin elinde esirdiler. Ekip biçtikleri tarlaya sahip olamazlardı. Kazandıklarını efendilerine vermeye mecbur tutulurlardı. Arazi sahipleri köylüye istediği muameleyi yapar, hatta idam bile ederdi. Bunların Romalılar zamanındaki esirlerden yegâne farkları, çocuklarıyla beraber yaşamaları, uzak memleketlere gönderilip satılamamalarıydı. Mamafih köylerinden ayrılmak hakkına malik değildiler. Onuncu asırda Avrupa’da büyük şehirler yoktu. Lakin yavaş yavaş köyler büyüyerek şehirler vücuda geldi; ahali sık sık vukua gelen istilalardan kendilerini muhafaza için şehirlerin etrafına büyük surlar çektiler. Şehir ahalisine “Şehirli” manasına “Burjuva” namı verildi. İbtida zadedâna [60]tabi olan şehirli yavaş yavaş zengin oldular ve hak ve hürriyetlerini zadedândan para mukabilinde satın aldılar.

Neticesi

Derebeylerinin fena hareketleri zulümleri ahaliyi kendilerinden bıktırdı. Yalnız kendi menfaatlerini düşünen ekseriya kralları aleyhinde düşmanlarla birleşen bu hainlere oyuncak olmak istemediler. Fikirlerde yavaş yavaş uyanmaya başlamış, “vatan-ı müşterek” telakkisi ruhlara yerleşmişti. Bunun neticesi olarak kralların nüfuzu yeniden kuvvetlendi; Dükler, kontlar, kralın maiyetinde ve sarayında yaşayan ehemmiyetsiz birer memur hükmüne girdi. “merkeziyyet” usulü tekrar kendini gösterdi. Lakin bu sefer de “nüfuz-u mutlak” sahibi olan hükümdarlar birçok haksızlıklar yapmaya başladılar.

İslam Tarihi

Arabistan

Arabistan, Asya'nın cenub-u garbisinde büyük bir yarımada'dır. Şimalinde Suriye gölü, cenubunda Umman Denizi, Şarkında Basra Körfezi, garbında Bahr-i Ahmer vardı. Bunun şimalinde "Süveys" Kanalı vardır ki, eskiden Arabistan'ı Afrika'ya bitişiren bir berzah idi. Burada büyük şehirler yoktur; yağmur yalnız ilk ve son baharlarda yağar, bu sebeple toprak ekseriyetle gayri münbittir. Yalnız yemen dağlarındaki geniş vadilerde her türlü hububat ve ağaç yetişir. Araplar bu yarımada'yı muhtelif kısımlara ayırmışlardır. Cenub-u garbi kısmına "Yemen" bunun şarkına "Hadramut" onun şarkına "Umman" derler. Şimalde "Tur-ı Sina" vardır. Orta tarafı çöldür. "Mekke, [61]Medine, Cidde" gibi mühim mevkileri ihtiva eden "Hicaz" bu kıtadadır. "Hicaz" dağlarından şarka Basra Körfezi kıyılarındaki çöllere kadar uzayan kıtaya da "Necid" derler.

İslamiyetten evvel Araplar

"Araplar" Fenikeliler, Keldaniler, İranilerle aynı cinsten, yani "Sami" kavimlerdendir. Arabistan yarımadasında oturan Araplar, vaktiyle Yemen'de "Beni Hamir" devletini kurarak merkezi "Ma'rib" ve "Sen'a" demek üzere mü'min bir medeniyet vücuda getirmişler, şehirler kurmuşlardı. Yemen'in münbit vadileri, güzel dağları buna müsaitti. Bunlardan başka Şam'da "Gasaneler", İran hudutlarında "hira"lılar da devlet kurarak, birinciler Şarki Roma Hristiyan medeniyetinden, Hiralılar da İran'ın Mecusi medeniyetinden istifade etmişlerdi.

İsmaililer

Hazret-i İsmail'in nesline "Arab-ı müsta'ribe" derler. Bunlar muntazam bir devlet vücuda getiremeyerek Hicaz'da dağınık kabileler halinde yaşarlardı. Mekke ve Medine ovalarında ticaret ve ziraatla meşgul olan bu kabilelerin en şerefli "Kureyş" idi. Çünkü bunlar bütün Araplarca ziyaretgâh olarak Mekke'de oturarak "Kâbe-i Mübareke" hizmetinde bulunurlardı.

Cahiliye âdetleri

Arapların İslamiyet'ten evvelki zamanlarına "Cahiliye" devri derler. Geniş çöllerde serbest, ibtidai bir ömür süren Cahiliye Arapları, birbirine düşman kabileler halinde yaşarlar, kan davalarını güderler, kız çocuklarını öldürürlerdi. Putlara tapmakla beraber "Kâbe"yi mukaddes bilirler, senenin muayyen aylarında aralarındaki düşmanlıkları, kan davalarını bırakarak Mekke'de toplanırlardı. İrticalen şiirler söylemek, hutbeler îrad etmek Araplar arasında pek şayi'di. Şairler, sihirbazlık ve kâhinlik vazifesi de yaptıkları cihetle kabile arasında büyük mevkileri vardı.

Hazret-i peygamber

Kureyş kabilesi reisi "Abdumuttalib"ın "Abdullah" isimli bir oğlu vardı. Ahir zaman peygamberi "Hazret-i Muhammed" (sallallahu aleyhi vesellem) Rebiul'Evvel'in on ikinci pazartesi gecesini onun soyundan dünyaya geldi. Pederleri "Abdullah" veladet-i nebevi'den iki ay evvel ölmüştü. Binaenaleyh gerek "Hazret-i Muhammed"i gerek valideleri "Amine"yi "Abdumuttalib" himaye ediyordu. "Hazret-i Muhammed" daha küçükken validesiyle büyük babası vefat etti. Bunun üzerine amcası "Ebu Talib"ın hanesinde kaldı. Onunla beraber ticaret işlerinde bulundu. Ahlakının hiç kimseye benzemeyen yüksekliği sebebiyle bütün kabile halkının hürmet ve muhabbetini, emniyetini kazandı. "Muhammed-ü'l Emin" lakabını aldı ve yirmi beş yaşında iken Kureyş eşrafından "Hatice" namında bir dul kadınla izdivaç etti. Onun hal ve şânını gören Yahudi ve İsevi âlimleri, Arap arifleri, bunun ahir zaman peygamberi olacağını anlıyorlardı.

Hazret-i peygamber efendimize kırk yaşında nübüvvet, kırk üç yaşında risalet yani Cebrail vasıtasıyla vahy-i ilahi gelerek halkı dine davetle memur oldu. Peygamberimiz bu hali ibtida "Hazret-i Hatice"ye sonra da "Ebubekir Es-sıddık" ile Ali bin Ebu Talib'e açtı. Hepsi derhal iman edip İslam oldular. Bunlardan sonra "Osman bin Affan", "Abdurrahman bin Avf", "Sa'd bin Ebi Vakkas", "Zübeyir bin Avvam", "Talha" gibi daha sağlıklarından cennetle tebşir edilen zevat da din-i İslam'ı kabul ettiler. Az bir zaman içinde Müslümanların sayısı kırka erişti. Bundan sonra Hazret-i Peygamber herkesi alenen davete ve Kur'an-ı Kerim'i kıraate başladı. Bunun üzerine müşrikle

hiddetlenerek Müslümanlara türlü tahkirlerde, ezalarda bulundular. Lakin Müslümanların sayısı daima artıyordu. Nihayet hazret-i peygamberin duası müstecab oldu, Kureyş'in [63]en ileri gelenlerden Ümmü nebevi "Hazret-i Hamza" ile "Ömer bin Hattab" da İslam'ı kabul ettiler. Müslümanlar artık cemaatle namaz kılmaya başladılar.

Medine'ye hicret

"Ebu Talib" ile "Hazret-i Hatice"nin vefatından sonra, Kureyş müşrikleri günden güne edepsizliklerini arttırıyorlardı. "Ebu Leheb", "Ebu Cehil", Ebu Sufyan" gibi Kureyş uluları Hazret-i Peygamber'e ve Müslümanlara büyük düşmanlık göstermekte idiler. Bu sırada Medine ahalisinden birçokları İslamiyet'i kabul ettiler. Bunun üzerine Hazret-i Peygamber ahabın Medine'ye hicretini emrettiler, nihayet kendisi de "Hazret-i Ebubekir"i yanına alarak, Hane-i Saadet'i saran müşrikler arasından kurtuldu ve Medine'ye geldi. Orada bir mescit bina ettirdi. Müslümanlar orada cemaatle namaz kılmaya başladılar. [64]o zamana kadar kible Kudüs'e müteveccihdi; hicretten on beş ay sonra Kâbe-i Muazzama'ya çevrildi. Mekke'den kaçıp gelen müslimîn'e "muhacirin" ve Medine ahalisinden olup muhacirleri uzun zaman evlerinde bakanlara "Ensar" derler.

Hazret-i peygamber'in gazaları

Hicretin ikinci senesinde Müslümanlara cihat yani müşriklere muharebe farz oldu. Bunun üzerine Hazret-i Peygamber müşriklerle birçok gazveler yaptı. Bunların en meşhurları "Bedir, Uhud, Hendek, Hayber" gazveleridir. Bedir'de Müslümanlar galip geldiler, "Ebu Cehil" telef oldu. Ertesi yıl olan "Uhud" gazvesinde ise Müslümanlar emr-i nebbevi'ye riayet etmediklerinden mağlup oldular. "Hendek" gazvesinde müşrikler Medine'yi muhasara ettilerse de muvaffak olamadılar. Hicretin yedinci senesinde Hayber Kalesi Yahudiler'den zapt olundu. Nihayet hicretin sekizinci yılında Resul-i Ekrem on bin kişilik bir ordu ile Mekke'yi zapt etti. "Ebu Sufyan" Müslüman oldu. Artık bundan sonra Arabistan'da İslamiyet'e karşı çıkacak bir kuvvet kalmamış demektir. Resul-i Ekrem "Huneyn"de toplanan müşriklerin üzerine giderek onları dağıttığı gibi, Şarkî Roma İmparatorluğu'na karşı da yürüyerek

“Tebük” mevkiine kadar geldi. Bu suretle on bir sene zarfında İslamiyet Ceziretü'l Arab'a dağılmış bâdiyelere nur-ı hayat getirmişti.

Hazret-i Ebubekir

Hazret-i Peygamber'in irtihalinden sonra yerine “Ebubekir es Sıddık” (r.a.) ümmetin rey ve intihabıyla halife oldu. Rasul-i Ekrem'in vefatını haber alan bazı yalancı ve şarlatanlar peygamberlik davasına [65]kalktıkları gibi İslamiyet'i yeni kabul etmiş olan bazı kabileler de İslamiyet'ten vazgeçip mürted olmak istediler. “Hazret-i Ebubekir” bunların üzerine ordular göndererek hepsini te'dip etti. Arabistan'da işler düzeldikten sonra, “Halid bin Velid” kumandasında bir ordu gönderen Irak'ta birtakım şehirleri Acemler'den aldı. Sonra Hazret-i Halid'i Suriye'ye gönderdi. İslam ordusu Şarkî Roma ordularını mağlub ve “Şam”ı muhasara etti. Bu esnada Hazret-i Ebubekir vefat etti. Halifeliği iki sene üç aydır.

Hazret-i Ömer

Yeni halife “Ömer bin El- Hattab” “r.a.” zaman[ın]da Suriye'de “Ebu Ubeyde” kumandasındaki İslam Ordusu yeni muvaffakiyetler kazandı; Şam, Haleb fetholundu “Amr bin el-As” Mısır'ı Bizanslılar'ın elinden aldı. “S'ad bin Ebi Vakkas” kumandasında İran üzerine yürüyen diğer bir ordu müteaddid İran ordularını mağlub ettikten sonra “Kadisiye” de en büyük İran kuvvetini mağlub etti ve İran'ı baştanbaşa çiğnedi. Her taraftan alınan birçok ganimetler sayesinde Müslümanlar zengin oldular. İslam devletinin kuvvet ve satveti her tarafa yayıldı. Hazret-i Ömer bu gayet [66]adilâne surette taksim eder, kendisi için bir şey almazdı. Adalet ve kanaati, şiddet ve metaneti sayesinde İslamiyet'e büyük hizmetler eden Hazret-i Ömer, on buçuk sene hilafetten sonra bir köle tarafından şehid edildi.

Hazret-i Osman

Hazret-i Ömer'den sonra Hazret-i “Osman Zinnureyn” (r.a.) halife oldu. Onun zamanında Şimalî Afrika'nın büyük bir kısmı Müslümanların eline geçtiği gibi, İran'daki ordu da Türkistan hududunu geçti. Kürdistan ve Kafkasya tarafları fetholundu. Anadolu'da Şarkî Roma ordularıyla birçok muharebeler oldu. İslamlar ilk defa olarak donanma yaptıktan sonra Kıbrıs

Adası'nı fethettiler. Hülasa İslam Devleti büyük bir hızla büyüdü, kuvvetlendi. Lakin Hazret-i Osman ihtiyar olduğu gibi halim ve selim ailesini çok seven bir zattı. Akrabası olan "Beni Ümeyye" efradı büyük memuriyetlere geçerek bazı münasebetsizliklerde bulundular. Hazret-i Osman onları te'dip edemedi. Bu hal İslamlar arasında fitne çıkmasına bais oldu; on buçuk sene halifelikten sonra, onu Kur'an okurken şehid ettiler. Kur'an-ı Kerim'i istinsah ettirerek her tarafa göndermesinden dolayı "Cami'ul Kur'an" unvanıyla ma'ruftur.

Hazret-i Ali

"Hazret-i Ali" (r.a.) peygamberimizin damadıdır. Hazret-i Osman'dan sonra hâlife ölünce, bazı kimseler ona bî'at etmediler, bunlar arasında zevce-i peygamberî hazret-i Aişe ile hazret-i Talha ve hazret-i Zübeyir de mevcuttu. Bunlarla hazret-i Ali arasında "vaka-i cemel" namıyla ma'rûf [67]olan harb oldu. Hazret-i ali galib geldikten sonra, valilerden biat almak için her tarafa adamlar gönderdi. Şam valisi "Muaviye ibn-i Ebu Sufyan" biat etmeyerek kendisini halife ilan etti. Hazret-i ali ile muaviye arasında "Sıffin" de birçok harbler oldu. Nihayet her iki taraf birer hakem intihab ederek meseleyi sulhen bitirmek istediler. Muaviye'nin adamı olan "Amr bin el-As" hazret-i Alinin murahhası olan "Ebu Musa" yı aldattığından hazret-i Ali münfail oldu, Kûfe'ye çekildi. Ve hicretin kırkinci senesi Cuma namazını kılarken "İbn-i Mülcem" adlı bir hain tarafından şehid edildi. Müddet-i hilafeti beş senedir.

Hazret- i Hasan ve Hüseyin

Hazret-i Ali'den sonra büyük oğlu Hazret-i Hasan halife olduysa da dünya işlerine rağbeti olmadığından istifa etti ve hakkını Muaviye'ye bıraktı. Medine'de oturdu. Nihayet zevcesi "Ca'de" tarafından tesmim edildi. Lakin Irak ahalişi Muaviye lehinde olan bu ferağ razı olmadılar. Hasanın yerine kardeşi Hazret-i Hüseyin'i halife tanıdılar. Yezid'in ordusu Kerbela'da imam Hüseyinle birçok evladını şehid etti. Ondan sonra Hicaz ve Irak ahalişi "Abdullah Bin Zübeyir" e biat ettilerse de o da nihayet Emeviler tarafından mağlub ve şehid edildi.

Emeviye Devleti

Emeviye saltanati

Hazret-i Osman zamanında Şam valisi olan “Muaviye İbn-i Ebu Sufyan” gayet akıllı bir hükümet adamıydı. Hüsn-i idaresi sayesinde Suriye de büyük bir nüfuz kazandıktan sonra hazret-i Ali ile muharebe etmiş ve hazret-i hasanın hilafeti kendine bırakması üzerine hemen her tarafta hilafeti kabul ve tasdik olunmuştur. Şehirlere kadı ve müftü gönderen, yollar ve saraylar yaptıran, oğlunu veliaht intihab etmek suretiyle hilafeti saltanata çeviren hep odur. Mamafih zamanında İslamiyet bir taraftan Fas’a, diğer taraftan Çin hududlarına kadar ilerlemiş, ordusu İstanbul’u mahasara maksadıyla boğaz içine kadar gelmişti.

Emevi halifeleri

Muaviye’den sonra yerine geçen “Yezid bin Muaviye” büyük bir fasıktı. “Kerbela” da ehl-i beyte karşı yaptığı mezalimle bütün Müslümanların nefret ve lanetini kazanmıştır. Mamafih zamanında birçok muvaffakiyetler kazanılmış, İslamiyet dairesi genişlemiştir. Ondan sonra gelen Emevi halifeleri içinde “Abdülmelik” ile oğlu “Birinci Velid” zamanında birçok fütihat yapılmış, Endülüs kıtası “ Musa bin Nasır” ve “ Tarık bin Ziyad” tarafından zabtedilmiştir. Halife “Süleyman” zamanında Çanakkale’den geçerek İstanbul’a gelen Müslime ordusu, Bulgarların hücumu ve iâşe müşkülâtı sebebiyle geri dönmüş; “Hişam” zamanında ise sardunya, Sicilya adaları zapt olunarak İslam ordusu “Povatyâ” ya kadar ilerlemiştir. Hülâsa, yemenden Kafkasya [69]ve Anadolu içerilerine, Hindistan’dan Çin hududlarından Bahr-i Muhit-i Atlasi’ye kadar olan yerler İslamiyet dairesine girdi. [70]Emeviler arasında yalnız “Ömer bin Abdülaziz” Hulefa-i Raşidin’e benzer bu adil ve dindar halife, ancak halkın arzusu üzerine biatlerini kabul etmiş, zevcesinin elmaslarını bile Beyt’ü-l Mal’e bırakacak kadar büyüklük göstermiştir. Kendi zamanına kadar hutbelerde Hazret-i Ali’ye sebb etmek âdeti vardı; onu kaldırdığı gibi Ehl-i Beyt’e de büyük hürmet ve muhabbet gösterdi. Nihayet kendisini zehirlediler. Diğer Emevi halifeleri saraylarda

eğlence ile meşgul, şarap içmekten ve her türlü günahlara irtikabdan çekinmez bir takım kimselerdi.

Emeviler'in inkırazı

Emeviler zamanında servet çoğalmış, ahlak bozulmuş, İslamlar da eski doğruluktan, sadelikten, ittihattan eser kalmamıştı. Son Emevi halifeleri ve onların tayin ettikleri valiler, memleketi adaletle değil, zulm ve cebr ile haksızlıkla idare ediyorlardı. Bunun neticesi olarak her tarafta isyanlar yüz göstermeye başladı. Esasen Müslümanların birçoğu hilafetin “ Beni Haşim” yani Resul-i Ekrem ailesine geçmesine taraftar idiler.

Halife İkinci Mervan zamanında Irak’ ta Horasanlı Ebu Müslim Emeviler’e karşı isyan etti; zaten Emeviler’in zulmünden bıkmış olan halkı, hazret-i peygamberin amcası hazret-i Abbas’ın torunlarından “Ebu’l – Abbas Abdullah” a biate, onu halife tanımaya davet etti. Bundan sonra Emeviler ile Abbasiler arasında birçok harbler oldu. Lakin “ Zab” nehri kenarındaki büyük muharebede Emeviler artık bellerini doğrultamayacak bir surette mağlub oldular. “Mervan” Mısır’a kaçtı. Payitahtları olan Şam bile asilerin eline geçti.

Abbasiye Devleti

Abbasiler

“Ebu Müslim Horasanî” nin himmetiyle “Ebu’l- Abbas Abdullah” Emevi halifelerinin yerine geçti ve her tarafta hilafetini kabul ettirdi. Mamafih çok zalimdi; Emevi taraftarı diye birçok adamları öldürdü; Emevi ailesinden kimseyi sağ bırakmadı. Ondan sonra halife olan “Mansur” , “Ebu Müslim” den çekindiği cihetle onu da katl ettirdi. Lakin çok dirayetli ve maarifperverdi. Birçok muvaffakiyetler kazanmış ve “Bağdad” ı payitaht yaparak İran medeniyetinden çok istifade etmiştir.

“Mansur”un torunu olan “Harun Er-Reşid” devri, Abbasilerin en şevketli zamanıdır. Onun adaleti sayesinde her taraf refah ve servet içindeydi. Bizans devleti ona vergi verir, “Şarlman” gibi en kudretli Hristiyan [72] imparatoru onunla hoş geçinmeye çalışırdı. Kendisi büyük ordularla Anadolu’ya girerek Rumları mağlub etmişti. Oğlu “Me‘mun” un zamanı ise ilim ve medeniyet

sahasındaki terakkiyâtıyla meşurdur. Abbasilerden 37 halife gelmiş, devletleri 524 sene sürmüştür. Lakin me‘mun’un kardeşi “Muttasım” dan sonra gelen halifelerin elinde fiili bir nüfuz kalmamıştı.

Türk nüfuzu

Daha Emeviler zamanından beri İslamiyet’i kabul etmeye başlamış olan Türklerin bir kısmı Bağdad’a gelerek Abbasilerin hizmetine girmişlerdi. Bunlar gayet iyi asker oldukları cihetle, esasen çok Türk adetlerini pek seven ve onlar gibi yaşayan halife muttasım Türklerden mürekkebe bir hassa ordusu yaptı ve sırf Türklere mahsus olmak üzere Bağdad civarında “Samara” şehrini bina etti. Bunların kumandanlarına” Emirü’l Ümera” derlerdi. Abbasilere pek mühim hizmetler eden bu askeri kuvvet, sonraları emirü’l ümeraların elinde halifeleri korkutmak için bir vasıta oldu. Asıl kuvvet emirü-ül ümeralara geçti. Bunlar istemedikleri halifeyi hal‘ ederler, istediklerini halife yaparlardı. Nihayet Selçuki Türkleri Bağdad halifelerini bunların elinden kurtardılar.

[73]Tavaif-i mülûk

Abbasi devletinin arazisi pek vasi‘ olduğu için uzak memleketlerin vali-i umumileri adeta bir padişah hükmünde idi. Bunların içinde akıl ve dirayet sahibi olanlar az zamanda istiklal kazanarak kendi kendilerine birer devlet kurmuşlardır. Abbasilerin tesisinden bir asır sonra başlayan ve tavaif-i müluk namı verilen bu devletlerin sayısı pek çoksa da, başlıcaları, Mısır’da Fatımiler, Eyyubiler, Türk ve Çerkez Memlukleri, Asya’da samaniler, Gazneviler, Selçukîlerdir. Bunlardan Fatımiler şii oldukları için Abbasileri meşru halife addetmezler, kendilerini – Evlad-ı Fatîmi’den oldukları cihetle – hakiki halife sayarlardı, diğerlerine gelince, bunlar müstakil birer devlet olmakla beraber, Abbasileri meşru halife addederler ve tahta çıktıkça onlardan saltanat menşuru alırlardı.

Endülüs Emevileri

Abbasi halifeleri zamanında onları meşru halife ilan edenler arasında – Fatımilerle beraber- başlıca Endülüs Emevilerini sayabiliriz. Bu devletin müessisi, Emeviye ailesi iççinde yegâne bir hayat kalan Abbasilerin elinden kurtulup Endülüs’e kaçabilen Abdurrahman isminde bir zattır.(280) sene

süren bu devlette on altı hükümdar gelmiş ve bunlardan üçüncü Abdurrahman zamanında Endülüs Avrupa'nın en ma'mur ve müterakki bir yeriydi. Payitaht olan "Kurtuba: Kordu" şehrinde ve sair büyük merkezlerde muhteşem camiler, saraylar, medreseler vardı. Tıpta felsefede İslamlar o kadar yükselmişlerdi ki, Hristiyanlar tahsil için Endülüs medreselerine geliyorlar ve İslam kitaplarını tercüme ederek dârü'l- fünûnlarda okutuyorlardı. Endülüs'te Hristiyanlar, Yahudiler de serbest suretle yaşayıp terakki ediyorlardı. Nihayet İslamlar arasına tefrika düştü. Avusturya dağlarına çekilmiş olan İspanyollar bundan istifade ederek yavaş yavaş cenuba ilerlediler. Böylece Endülüs Emevileri inkıraz buldu.(422) Bunların [74]yerine kalan küçük küçük İslam imaretleri Hristiyanlara karşı ittifak edecekleri yerde birbirleriyle boğuşular. Hâlbuki İspanyollara bütün Hristiyan âlemi yardım ediyordu. Nihayet Gırnata'da tesis eden Beni Ahmer devleti(635) iki buçuk asır daha İslam nüfuzunu burada sağlayabildi; hatta El Hamara gibi ebedi sanat eserleri vücuda getirdi. Lakin İspanyollar en sonra burayı da aldılar. Orada İslamları bin bir türlü zümlerle mahvettiler.

Abbasilerin inkırazı

Son zamanlarda hemen hiçbir maddi nüfuzları kalmayan Abbasiler Bağdad'da – velev ismen olsun - oturuyorlardı. Abbasi halifeleri İslam devletleri arasında ittihat teminine çalışacak yerde bilakis tefrikalar uyandırmak suretiyle bir nüfuz elde etmek istediler. Ehl-i salip seferlerinde hiç yardımları olmadığı gibi, Cengiz istilasına da lakayd kaldılar. Hatta o aralık kendilerine düşman olan [75]Harzem şahını ezme için Moğol ordularını İslam memleketlerine musallat etmekten korkmadılar. Lakin bu fenalıkları neticesiz kaldı; sonra halife Muttasım zamanında vezir olan "İbn-i Ulkamin" Şii olduğu cihetle Sünni halifelerini ortadan kaldırmak için Cengiz'in torunu Hülagu'yu Bağdada çağırdı. Moğollar Bağdad'a girerek Abbasi hilafetini ortadan kaldırdılar. İslam medeniyetinin birkaç yüzyıllık merkezi yağma ve tahrib edildi. Kaç asırlık İslam [76]asarı Dicle'ye atıldı. Yalnız Abbasi hanedanından biri mısıra kaçarak oradaki Türk padişahı melik ez-zahir "Aybars" ın sayesinde halife ilan edildi. Nihayet bunların on yedincisi zamanında hilafet yavuz "Sultan selim" e intikal etti.

Kurun-ı Vusta'da Türkler

Türkler ve İslamiyet

Emeviler zamanında İslam orduları “Maveraünnehir” kıtasını zapta çalıştıkları esnada Türklerle birçok muharebelerde bulundular. İslam ordularının muvaffakiyetlerini birçok defa mani oldu. Lakin velev ki muharebe vesilesiyle olsun, Türkler İslamiyet’i öğrendiler; İslamlarla münasebete giriştiler. İslam dininin ahkâmı Türklerin mizacına pek uygun geldi; binaenaleyh başkaları gibi kılıç kuvvetiyle zoraki olarak değil, kendi ruhlarından kopup gelen bir arzu ile yavaş yavaş bu yine dini kabule başladılar. Lakin Emeviler’in zalim idaresi Türklerin çabuk İslamlaşmasına mani oldu. Diğer taraftan Çinliler de “Maveraünnehir” de İslamların elinden kurtarmak için çalışıyorlardı. Nihayet “Ebu Müslim”in gönderdiği ordu ile Çin ordusu arasında vuku bulan muharebe, Çin ordusundaki “Karluk” Türklerinin isyanı üzerine, Müslümanların galebesiyle neticelendi. (H.133) ve Maveraünnehir kati’î olarak İslamiyet dairesine girdi. Nihayet “Samaniler” zamanında İslamiyet “Taşkent”e “Seyhun” nehri şimaline kadar yayıldı. Bu sırada Abbasiler Bağdad’da Türklerden mürekkeb hassa alayları teşkil ediyorlar ve muhtelif vasıtalarla onları İslamlaştırmaya çalışıyorlardı. İşte bu teşvikler neticesi olarak (H.250) de iki yüz bin çadır halkından mürekkeb “Karluk” Türkleri reisleriyle birlikte İslamiyet’i kabul ettiler.

Karahanlılar

“Türkistan Hakanları” veya “İlk Hanlar” namıyla da maruf olan “Karahaniler” Karluk Türklerinin reisleridir. Bunlardan ilk Müslüman olan “Abdülkerim Satuk Karahan”dır. Abbasilerin devletine [78] nihayet veren bu Karahanlılar, Gaznevilerle kâh müttefik olmuşlar, kâh onlarla da harb etmişlerdir. Semerkant’ta, Kaşgar’da hükümet süren bu Türk hükümdarları bir buçuk asır kadar icra-yı saltanat ederek Türkler arasında İslamiyet’in yerleşmesine çalışmışlar, hatta henüz İslam olmayan “Uygur” Türkleriyle birçok harblerde bulunmuşlardı. Bunlardan “Kadir han” “Hittin” kıtasını zapt etmişti. Bunların İslam medeniyetine de epey hizmetleri vardı. Türkçe en eski şiir kitabı bunların Kaşgar’daki saraylarında yazılmıştır.

Selçukîler

Selçukîler oğuz Türklerinden bir kabile olup reislerin adı “Selçuk” olduğu için bu ismi almışlardır. Eski “Tukiyü” devletinin dağılması üzerine, birçok oğuz kabileleri Seyhun civarına gelip yerleşmişlerdi. Uygur devletine tabi olan “Selçuk” her nedense korkup bir miktar maiyetiyle beraber “Hind” şehri civarına gelerek İslamiyet’i kabul etti. Kahraman bir adam olduğu için etrafına birçok Türkler toplandı. Nihayet Gazneviler ve ilk hanlarla birçok mücadelelerden sonra, reis-i kabile “Tuğrul Bey” ilan-i istiklal etti. (H.431) İran’ı, Harezm’i, Irak’ı, Kafkasya’yı zapt etti; Bağdad’a girdi; Abbasi halifesinde “Sultan-ı muazzam” unvanını aldı. Yerine geçen “Alp Arslan” zamanında Selçuki devleti bir kat daha kuvvetlendi. “Malazgirt” muharebesinde Bizans imparatoru” Romen Diyojen” i esir ederek kızıl ırmağa kadar Anadolu’yu zapt [79]etti ve Türkleştirdi. Yerine geçen oğlu “Melikşah” ın veziri “Nizamü’l- Mülk” ün himmetiyle bu devlet şark ve garbın en büyük bir devleti oldu. Medeniyete birçok yardımları dokundu. Nihayet “Melikşah” tan sonra İran, Kirman, Haleb ve Şam, Anadolu Selçukîleri namıyla ayrı ayrı dört devlete bölündü. Aralarına düşen bu nifak neticesinde hepsi zayıf düştüler.

Anadolu Selçukîleri

“Melikşah” Selçukî ailesinden (Süleyman)ı Kızılırmak’ın ötesindeki memleketleri zabta memur etti. O da Bizans ordularını mağlub ve yerli ahalinin can ve malını himaye ederek az zamanda Marmara kıyılarına kadar geldi. İbtida “İznik” ve sonra (Konya) payitahtları oldu. Süleyman’ın oğlu (Kılıç Arslan) Bizanslılarla ve ehl-i salib ile birçok muharebeler etmiş, İslamiyet’e büyük hizmetlerde bulunmuştur.

İki buçuk asır kadar hükümet süren Anadolu Selçukîleri zamanında Anadolu baştanbaşa Türkleştirilmiş, Bizanslılar ve ehl-i salib tarafından harab edilen bu kıta yeniden imar edilmiş, her tarafta şehirler, köprüler, hanlar, camiler, medreseler yapılmıştır. Lakin bir taraftan veraset kavgaları, diğer taraftan mütemadi muharebeler bu devleti zayıf düşürmüş ve nihayet Moğol istilasına üzerine Anadolu küçük küçük bir takım beyliklere ayrılmıştır ki, işte (Osmanlı) imareti de bunlardan biridir.

Moğol istilası

(Baykal)ın şark-ı cenubî taraflarında putperest Moğol kabileleri otururdu. Türklerden ayrı bir kavim olan ve esasen azlık bulunan bu kabilelerin hiçbir ehemmiyeti yoktu. Lakin bunların arasından çıkan (Cengiz) adlı bir dahi, ibtida bütün Moğol kabilelerini [80]kendi idaresi altında topladıktan sonra, etraftaki bütün devletleri birer birer ortadan kaldırdı. Hatta Selçukîlerin yerine kaim olup o sırada Asya'nın en kuvvetli devleti sayılan "Harezmi" devletini de ortadan kaldırdı; (Celaledin Harzemşah) bütün kahramanlığıyla beraber ona karşı bir şey yapamadı. Bir taraftan Çin içerilerine, diğer taraftan Dicle kıyılarına, bir taraftan cenubi Rusya, Macaristan ve Lehistan sahalarına kadar yürüyen bu istila pek müthişti: önüne gelen şehirleri yakıp yıkıyor, bir kısım halkı kesiyor. Kalanlarını da birçoğu gibi önüne sürüp götürüyordu. İslam medeniyeti bu istiladan çok zarar görmüştü. İslam kavimleri içinde bu istila yüzünden en çok felaket görenler ise Türklerdir. Fakat bu istilayı, en sonra, Mısır'daki Türk sultanlarının Türklerden mürekkep orduları durdurabilmiştir.

Timurlenk

(Cengiz)in vefatından sonra çok sürmedi. Moğol devleti parçalandı; bu aile efradından birçokları ayrı ayrı yerlerde devletler kurdular. (Orta Asya) Çağatay hanın ve çocuklarının eline geçti; İran taraflarını elde eden (İlhan Hülagu) İlhaniler devletini kovarak Abbasi saltanatını mahv, Halep ve Şam'ı zabt, Anadolu Selçukîlerini tabiyetine idhal etti. Bunun torunları İslamiyet'i kabul eylediler. Lakin devletleri çok sürmedi; az zamanda parçalandı. Nihayet orta Asya'daki Çağatay hanlarının vezirlerinden birinin (Timur) adlı çocuğu meydana çıktı. Tıpkı (Cengiz) gibi büyük bir devlet kurarak Çin hudutlarından Hindistan'a, Afgan'a, Suriye'ye ve cenubî Rusya'ya kadar bütün memleketleri zabt etti; hatta (Yıldırım Bayezid) gibi büyük padişahımızı da mağlub ve esir ederek Marmara'ya kadar geldi.

[81]Timur hakiki bir Türk hükümdarıdır. Zalim olmakla beraber İslamiyet'e büyük hizmetlerde bulunmuştur. Zamanında orta Asya'da Türk medeniyeti, Türk lisan ve edebiyatı, Türk mimarlığı fevkalade terakki etmişti. Vefatından sonra devleti uzun müddet devam edemeyerek parçalandı. Timur

ailesinden olan hükümdarlarla padişahlarımız arasında pek samimi bir dostluk hüküm sürmüştür.

Ehl-i Salib Seferleri

Ehl-i salib

“Kudüs” Hıristiyanlar indinde fevkalade muhterem bir şehir olduğu halde “Hazret-i Ömer” zamanından beri ellerinden çıkmıştı. Papalar bunu Müslümanların elinden almak için bütün Avrupa halkını teşvik ettiler. Hıristiyan hacılarının buraya serbestçe gidemedikleri hakkında yalanlar uydurdular. Cahil ve mutaassıb olan halk bu davete icabet etti; ibtida “Piyer Lermi”nin ve sonra o kabil birçok mutaassıpların teşvikiyle muhtelif zamanlarda muhtelif ordular İslamların üzerinde sevk edildi. Yüz seksen seneden fazla süren bu seferlere iştirak edenler elbiselerine kırmızı çuhadan birer salib diktirdikleri için, bu harblere “Ehl-i Salib Muharebeleri” namı verilir.

Bu seferlerin hakiki esbabı

Kurun-ı Vusta’da Avrupa halkı cahil ve mutaassıbdı. Şövalyeler, şöret ve servet kazanmak için her türlü sergüzeştlere atılmaya hazırdılar. Ticaret ve sanat ilerlemediği için işsizlik ve sefalet umumi bir halde idi. O sırada şark hakkında hiçbir sahîh malumata malik olmayan Avrupalılar, yalnız, İslam memleketlerinin çok zengin ve mamur olduğunu biliyorlardı. Binaenaleyh bu zengin yerlerin servetine konmak, orada keşaneler kurmak, ganimetlere nail olmak arzusu, bu seferlere iştirak edenlerin başlıca arzusuydu. Bu arzunun hatta taassub-ı dinî’den daha kuvvetli olduğu muhakkaktır.

3.4. Milli Tarih Devre-i Aliyye - İkinci Sene (1337)

Köprülüzade Mehmed Fuad

Milli Tarih

Devre-i Aliyye-İkinci Sene

Maarif Nezaret-i Celilesince Umum-ı Mekteb-i İbtidaiye ve
Sultaniyelerde Resmen Kabul Edilmiştir

Birinci Tab‘

Hakk-ı Te‘lif Kanunu Mucebince Her Hakkı Mahfuzdur

Sahib ve Naşiri: Kanaat Kütüphanesi Sahibi İlyas

Kanaat Kütüphane ve Matbaası

Bab-ı Ali Caddesinde Numero 20

1337

Kurun-ı Cedide

Fatih’in İstanbul’u fethinden Fransızların büyük inkılâbına kadar geçen zamana “Kurun-ı cedide” derler. Bu devir kurun-ı evveli ve vustadan çok mühim olup, bu günkü medeniyetin esaslarını kurmuştur. Bu devrin başlangıcında yeni bir takım şeyler ihtira‘ edilmiş, yeni memleketler keşf olunmuş, edebiyat ve sanayi-i nefise, ulûm ve fûnûn hakkında yeni telakkiler hâsıl olmuştur. Pusulanın, barutun, kâğıdın, matbaanın icadı bu ihtira‘tın en mühimleridir.

Barut

Çinliler daha pek eski zamanlarda barut yapmayı bilirler, fakat bunu yalnız fişenklere kullanırlardı. Araplar güherçileyi saf bir hale getirerek top barutu yaptılar ve mermi atmakta kullandılar. Avrupalılar da bunu taklit ettiler. O zamana kadar toplar yalnız taş gülle atar, fazla mesafeye gidemezdi. Barut sayesinde topun ehemmiyeti çoğalıp çakmaklı tüfenkler de meydana çıkınca, usul-i harb değişti. Zırhlı, miğferli, [4]eski süvarilerin ehemmiyeti azalarak tüfenkli piyade askerinin kıymeti arttı. Avrupa’da top ve tüfenk isti‘mali hakkını kendilerine hazır etmek isteyen krallar, bu sayede eski şövalyelerin mukavemetini kırdılar, derebeylerinin müstahkem şatolarını

toplarla yıktılar; bu sayede küçük derebeylikler yerine bir hükümdarın emrine muti' büyük devletler meydana geldi.

Kâğıt ve matbaa

Kurun evveli ve vustada tuğla, papirüs, hayvan derileri gibi şeyler üzerine yazı yazılırdı; fakat bu hem pek müşkil hem pahalıydı. Araplar Çinlilerden kâğıt yapmayı öğrendiler, Avrupalılara öğrettiler. Matbaacılığın zuhuru kâğıdın ehemmiyetini bir kat daha arttırdı. Matbaacılık eski zamanlarda malum değildi. İbtida dini kitapları çoğaltmak için her sahifeyi tahtadan kalıplar üzerine kazmak usulü tatbik edildi; sonra tahtadan ayrı ayrı harfler yapmak çaresi düşünöldü. Nihayet Almanyalı "Gütenberg" harfleri kurşun ile antimevandan döktü. Matbaacılık da bu suretle başlamış oldu. Bu tab' usulü yavaş yavaş ıslah edilerek az zamanda terakki etti; her tarafta kitaplar basılmaya başlandı; ucuz ucuz kitap tedarik edebilen ahali, okumanın zevkini tattı; maarif halk arasında yayıldı; fikirler açıldı.

Pusula

Bir ucu daima şimali gösteren mıknatıslı ibreye "pusula" derler. Araplar bu pek faydalı aleti Çinlilerden alarak kullandılar; Akdeniz gemileri vasıtasıyla bu alet Avrupalılara da geçti. Onlar da bunu [5]ıslah ederek, bu sayede yollarını kaybetmekten korkmaksızın uzaklara gitmeğe cesaret ettiler.

Hind yolunun keşfi

Kurun-ı vustada fildişi, ipek, vesair bu gibi Avrupa'da yetişmeyen şeyleri Avrupa tacirleri başlıca Mısır ve Suriye'den satın alırlardı. Müslüman memleketlerinden geçen kervanların uzak yollardan taşıyıp getirdiği bu şeyler, İslam tacirlerine büyük bir kâr bırakırdı. Bu pahalılığı gören Avrupalılar, Müslümanların vesatâtından kurtularak bu malları yerli yerinden daha ucuz almak için yeni yollar aramaya başladılar. Maksatları denizden Hindistan'a gitmekti. İbtida bu işe başlayan Portekizliler Afrika'nın garb kıyılarını takiben ilerleyerek "Mader" ve "Kanarya" adalarını "Gabon" sahilini keşfettiler. "Bartelmi Diyaz"ta Ümid burnuna kadar gitti. Sonra "Vasko Dö Gama" isminde meşhur bir gemici, dört gemi ile Ümid burnunu dolaşarak Bahr-i Muhit-i Hindi ye geçti; Afrika'nın şark sahilinden

Hindistan'a gelerek Hind yolunu keşfetmiş oldu. Bundan sonra Portekizliler burada müstemleke tesis ederek Hind-Avrupa ticaretini ellerine aldılar. Portekizlilerin satvet ve şevketine bais olan bu keşif yavaş yavaş İslam memleketlerinin fakrını mucip oldu.

Amerika'nın keşfi

Portekizliler Hind yolunu şarktan arıyorlardı. Dünyanın yuvarlak olduğuna kani' olan "Kristof Kolomb"adlı Cenovalı bir gemici, daima garba gitmek suretiyle de Hindistan'a varılacağını düşündü. O zamanki insanlar dünyanın yuvarlaklığına inanmadıklarından "Kolomb"un bu fikriyle eğlendiler. Nihayet İspanya kralının yardımı sayesinde "Kolomb" üç gemi tedarik etti. Altmış beş günlük bir seyahatten sonra "Yahama" adalarından birine geldi; buraya "San Salvador" adını verdiği gibi [6]"Küba" ve "Haiti" adalarını da keşfetti. "Kristof Kolomb" buralara üç defa seyahat etmiş hatta bir defasında Amerika kıtasına da ayak basmışsa da, yeni bir kıta keşfettiğinin farkında olmayarak, Asya'nın şark kıyılarındaki adaları bulduğunu zannetmiştir. Hatta bundan dolayı buralara "Hind-i Garbi" namı verilmişti. Ancak daha sonra "Ameriko Vespuçi" isminde Floransalı bir gemici Kolomb' un yeni bir kıta bulduğunun farkına vardı ve bu yeni kıtaya onun namına nispetle "Amerika" denildi.

Bundan sonra bu taraflara doğru seyahatler çoğaldı. "Macellan" isminde Portekizli bir gemici daima garba doğru giderek devr-i âlem yapmağa kalkıştı. Amerika'nın cenubundan "Macellan" boğazını geçerek "Filipin" adalarına kadar geldiyse de orada yerliler tarafından öldürüldü. Lakin arkadaşları Avrupa'ya döndüler ve devr-i âlem teşebbüsü muvaffakiyetle ikmal edilmiş oldu.

Amerika ahalisi nim vahşi olmakla beraber "Meksika" ve "Peru" da büyük yerli hükümetler vardı. Buralardaki altın ve gümüşe tama' eden İspanyollar, bin türlü had'alarla buraları zabtedip müstemleke haline koydular. Bu suretle Avrupa'da müstemlekat siyaseti başlamış oldu. Sanayi [7]ve ticaret hususunda olduğu gibi, coğrafya, hey'et, hayvanat ve nebatat gibi ilimlerin terakkisi hususunda da bu keşfiyatın Avrupa'ya büyük yardımı olmuştur.

İntibah devri

Barbar istilası kurun-ı evveli'nin yüksek medeniyetini mahvetmiş, kurun-ı vusta adamları bu medeniyete aşına olmamıştı. Kurun-ı vustada yetişen şair ve muharrirlerin, zanaatkârların eski eserlere nispetle ruhsuz, kaba, kıymetsizdi. İşte kurun-ı cedidenin ibtidasında, bir taraftan keşfiyat ve ihtira'at Avrupa'yı yeni terakkilere sevk ederken, diğer taraftan fikir ve zevk sahalarında da büyük bir teceddüd vücuda geliyordu: çünkü Hristiyanlıktan evvelki Yunan ve Roma eserleri yavaş yavaş meydana çıkıyor, tab' ve tercüme olunuyor, fikirlerde yeni bir intibah husule getiriyordu. İbtida İtalya'da başlayan bu cereyan sayesinde, Avrupa, kurun-ı evveli'nin medeniyetinden istifade ediyor, kurun-ı vustanın fikirlere verdiği uyşukluk gidiyordu. İşte buna "intibah devri" derler.

[8]Yunan ve Latin medeniyetinin bu ihya ve taklidi sayesinde, Avrupa'nın her tarafında büyük ressamalar, mimarlar, heykeltıraşlar, şair ve muharrirler yetişti. Bilhassa İtalya'da "Mikel Ancelo" gibi bir heykeltıraş, "Rafael", "Leonardo Vençi" gibi ressamalar, "Dante", "Peterark" gibi şairler yetişti. O zamanın bazı hükümdarları, papaları bu gibi sanayi-i nefise erbabını himaye ederlerdi. Aynı zamanda ulûm ve fûnûn dahi yavaş yavaş papazların esaretinden kurtularak serbest düşünen âlimler yetişmeğe başladı. "Kopernik" Arz'ın Güneş etrafında döndüğünü meydana koyduğu gibi, muahharan "Galille", "Kepler" dahi hey'et ilminde büyük keşfiyatında bulundular. "Nivton" fizik ilminin terakkisine büyük hizmet etti.

Garb intibahında İslamiyet'in tesiri

Eğer İslam medeniyeti vücuda gelmemiş ve Avrupa bu medeniyetten istifade etmemiş olsaydı, "devr-i intibah" mutlaka nakıs kalacak ve gecikecekti. Avrupalılar eski Yunan eserlerinden pek çoğunu Arapların sayesinde tanıdılar, Endülüs medreselerinin neşrettiği ilm ve maarifin şua'ları kurun-ı vustayı tenvir etti. Yalnız ulûm ve fûnûnda, felsefede değil, edebiyatta dahi İslamların tesiri mevcuttur. "Dante" nin "İlahi muzhike" adlı meşhur eserinin İslam tesirâtı altında vücûda geldiğini son Avrupa müdekkikleri itiraf ediyorlar.

Mezheb Mücadeleleri

Katolik Kilisesi

Kurun-ı vustada –İslavların kısm-ı a‘zâmı ve Rumlar müstesna olmak üzere- bütün Avrupa Hristiyanları Katolik idiler ve “Papa”ya tabi‘ bulunuyorlardı. O zaman “hürriyet-i vicdan”[9]mevcut olmadığı cihetle, papazlar hoşuna gitmeyen her fikir sahibi mutlaka sözünü geri alıp tecdid-i iman etmeğe mecbur olurdu. Aksi takdirde ebediyen hapis edilir yahut diri diri yakılırdı. Bir memleket halkı Katolikliğe biraz mugayir hareket edince, üzerlerine asker gönderilerek mahv olunurdu. Katolik mezhebine muhalif olanları bulup mahkûm etmek için her tarafta “engizisyon” mahkemeleri tesis edilmişti. Bilhassa İspanya engizisyonu gayet vahşi, müteassıb, hunhar insanların elinde idi. Bu suretle bütün Avrupa ahlaksız, sefih, mürâ’î, menfaatperest bir ruhban sınıfının esiri bulunuyordu.

Dinî islahat Protestanlık

Yalnız halk ve erbâb-ı tefekkür değil, vicdan sahibi birçok rahipler de bu fena hallerin aleyhinde bulunuyorlardı. Nihâyet devr-i intihâb açılarak fikirler az çok tenevvüre, maarif halk arasında ihtişâre başladıktan sonra, dinî islahat lüzumu bir kat daha anlaşıldı. Bir aralık “Luther” isminde bir Alman rahibi Papa”ya aleyhinde neşriyâte başladı. Roma”ya giderek “Layuhti” addolunan papaların ve ruhanilerin ziyet ve sefâhet içinde yuvarlandıklarını gören “Luter”, “İncil”i Almancaya tercüme etti. Hristiyanların papalara ve piskoposlara değil İncil’e riâyet etmeği lâzım geldiğini ileri sürdü. Rahipliğin bir sınıf mümtâz teşkil [10]etmesinin, günâh çıkarmanın hülâsa Katolik itikâdatından birçoğunun aleyhinde bulundu. Almanların kısm-ı azami bir kaideleri kabul ettiler. Alman prensleri den bu cereyânı teşvîk ve himâye ediyorlardı. Çünkü bu sayede papanın istibdâtından kurtuluyorlar. Kilisenin emvâl ve emlâkını zabt ve müsâdereye muvaffak oluyorlardı.

Almanlardan başka İsveçliler de “Protestanlık” denilen bu yeni mezhebi kabul ettiler. Hatta Fransa’da dahi ahâlînin bir kısmı “Kalven” isminde bir Fransız’ın tesis ettiği mezhebe sâlik oldular. Cenûbî Fransa, İskoçya, Hollanda ahâlîsi “Kalvinist” oldular. İngiltere kralı “Sekizinci Henri” önce

Protestanlığı kabul etmemiştir, sonra papa ile arası bozulduğundan İngiliz kilisesinin papaya değil doğrudan doğruya krala tâbi olduğunu ilân etti. Fakat vefatından sonra İngilizler Protestan oldular. İngiltere'nin resmî mezhebine “Anglikan” dahi derler.

Protestan Netâyici

Protestanlığın zuhûr ve intişârından sonra bütün Avrupa birbirine düşman iki fırkaya ayrıldı. Cenûb memleketleri Katolikliğe, şimâl memleketleri Protestanlığa sadık kaldılar. Fransa ve Almanya'da her iki fırka da birbirini tamamen ezemeyecek kadar kuvvetli olduğundan uzun müddet birbirleriyle uğraştılar, birçok kanlar döktüler. Uzun asırlar bu hâl-i cehalet devam ettiler sonra, nihâyet “Hürriyet-i vicdan” lüzumu teslim edildi; herkes istediği mezhebe sâlik oldu ve âyin ve ibâdetini her nerede olursa olsun serbestçe icrâya başladı.

Avrupa'da Mutlakîyetçi Hükümetlerin Teşekkülü

Hükümet-i mutlak

Kurûn-ı vustanın derebeylik usûlü, krallarda büyük bir nüfûz bırakmamıştı. Ahali derebeylerin tebâsı olduklarından kraldan fazla onlardan korkuyorlardı. Top tüfenk icadından sonra krallar, derebeylerinin müstahkem şatolarını yıktılar; ahali de onlara yardımcı oldu; Çünkü derebeylerinden çok zulm görmüşlerdi. Bu surette krallar bütün memlekette hâkim-i mutlak oldular; kendilerine muhteşem saraylar yaptırdılar. Maiyetlerinde birçok bendegân beslemeğe başladılar; eski derebeylerin saraylarında uşak gibi kullandılar. Ve tebaalarını idare hakkının kendilerine Allah tarafından verildiğini iddiaya kadar işi ilerlettiler. İşte Avrupa'da bu sûretle zuhûr eden hükümetlere “mutlakîyetçi hükümetler” ve bu cins idareye “mutlakîyetçi idâre” derler. Bu hükümetlerin en şâyan-ı dikkati İspanya ve Fransa'dır. Fransa'da da bilhassa “On Dördüncü Lui” bu cins hükümdarların en mükemmel bir numunesidir.

On Dördüncü Lui

On dördüncü Lui torunu için kaleme aldığı bir talimnamedeki şu sözlerle, hükümeti mutlaka hakkındaki fikirlerini pek açık bir surette göstermiştir; “Kral hâkim-i mutlaktır. Kilisenin ve ahalinin müşerref olduğu emvâle tabiatıyla tasarruf edebilir. Hükümetimiz dâhilinde bi’l- ‘umûm eşya bize aittir.” Filhakika onun bütün tarz-ı hayatı ef’al ve harekâtı bu kanaatte olduğunu gösterirdi. Daima “devlet demek ben demektir” derdi. O sıralarda üdebadan rahip “Krallar cenâb-ı hakkın doğrudan doğruya vekilidir” diye bir nazâriye ortaya koymuş [12]olduğundan, kral bu suretle bir nüfûz-ı rûhânîde intisâb etmiş bulunuyordu.

Lui Paris’ten haz etmediği için “Versay”da oturuyordu. Burada muazzam bir saray, muhteşem bir park yapmıştı. Memleketin zâdegânı, erbâb-ı ilm ve tefekkürü, zanâatkârları hep saraya intisâb için can atıyorlardı. Şahsına mahsus memur ve hademenin miktarı dört binden fazla idi. Sarayda her şey, hatta kralın tarz-ı hayatı bile gayet ince bir takım merasime tâbidir. Onun hizmetinde bulunmak, sofrasında hizmet etmek büyük bir şerefti. Hülâsa o devrin bütün hayatı eğlenceleri, modaları hep saray dâhilinde idi; bu suretle Fransa’da “merkeziyet-i idare” kuvvetlenmiş, Fransızlık fikri canlanmış, lisan ve edebiyat incelmış, yükselmiştir. Krallık tayin ettiği nâzırlar, onun emrinden zerrece inhiraf edemezlerdi.

Daimi ordular

Muharebe olsun olmasın daima kışlada oturarak talim eden muntazam orduların ihdası Selçukî ve Osmanlı Türklerine aittir. Avrupa’da ise on yedinci asıra kadar hep ücretli asker kullanılırdı. Herhangi bir sergerde maiyetine yüzlerce serseri toplar, muayyen ücret mukabilinde her hükümete hizmet ederdi. Muhtelif milliyetlere mensup olan bu [13]serserilerin uniformaları yoktu; harb de birbirlerini tanımak için bir takım işaretler, parolalar kullanırlardı. Bunların birçok fenalıkları görüldüğü cihetle hükümdarlar sonraları doğrudan doğruya kendilerine tâbi olmak üzere muntazam ordular teşkiline çalışmışlar, oldukça muntazam alaylar vücuda getirmişlerdir. Bunların ümerâ ve zâbitanı hükümdarlar tarafından tayin olunurdu.

Avrupa'da Meşrûtiyetin Başlangıcı

İngiltere'de parlamento

Bütün Avrupa'da hükümet-i mutlaka mevcûd iken, İngiltere de ondan farklı bir şekil vardı. İngiliz kralı diğer hükümdarlar gibi her istediğini yapamazdı. Vaktiyle İngiliz zâdegânı kraldan “Büyük Berât” nâmıyla marûf bir berât almışlardı. Bunun hükmüne göre, kral bütün İngilizlerin muvâfakatini almadıkça kendilerinden vergi isteyemezdi. Kral paraya ihtiyaç olduğu zamanlar, zâdegânı, şehirlerde mebûs saffetiyile gönderilen kimseleri apar topardı. Bunların meclisine “parlamento” yani “şûrâ-yı ümmet” denilirdi.

Kral ve parlamento

Kraliçe “Elizabet”den sonra yerine yakını olan İskoçya kralı ”Jak” geçti. Onun oğlu “Birinci Şarl” kendi istibdadına mani olacağı korkusuyla parlamentoyu on bir sene toplamadı. Vergileri tebaasının muvafakati olmadan alıyordu. Nihâyet ahali vergi vermek istemedi. Esasen kral “Anglikan” kilisesine tâbi olmayan Protestanlara da zulüm ediyordu. Bunun üzerine “Anglikan” olmayıp [14]Püriten Tasfiyeci olan İskoçyalılar ayaklandılar. Parasız olan kral ister istemez parlamentoyu topladı. Parlamento reis-i vükelâyı idama mahkûm etti. Dâhili muharebe başladı. Nihâyet kral aleyhtarları galebe ettiler. Kral hapis ve bade'l- muhâkeme idam eylediler. Memlekette “cumhuriyet” ilân olunarak “Rişar Kromvel” reis intihâb edildi.

Kromvel

Bu adam püritenlerinden ve kral aleyhtarındandı. İngiltere'yi on üç sene müstebidâne idare etti. Birinci Şarl'ın oğlu kral ilân eden İskoçyalılarla İrlandalılar mağlûb etti. Sonra İngiltere'ye dönerek parlamentoyu dağıttı ve üzerine “Kiralık ev” levhâsını astırdı. Ordu-yı istinâd eden bu adam kral unvânını almayarak “Protoktör” yani “Hamî” unvânıyla memleketi ölünceye kadar idare etti. İngiliz şevketi bahriyesi bunun zamanında başladı.

Meşrûtiyet usûlü

Cumhuriyet şeklinden hoşlanmayan İngilizler “Kromvel” den sonra Birinci Şarl’ın oğlu İkinci “Şarl’ı” kral ilân ettiler. Bu da babası gibi fenâ hareket ediyor, püritenlere karşı zalimane davranıyordu. Para tedârik edebilmek için “On Dördüncü Lui” nin her arzusunu yerine getiriyordu. [15]Bundan sonra kral olan “On İkinci Jak” Katolik olduğu gibi memleketi de parlamentosuz idare etmek istiyordu. Binaenaleyh halkın nefretini kazandı.

O esnada Hollanda hükümdarı olan “Kiyum Doranz” Jak’ın damadıydı. İngilizlerin hükümdarlarına karşı bu nefretlerini görünce bir ordu ile İngiltere’ye çıktı. Bayrağının üzerinde “din ve hürriyet için” şî’ârı yazılıydı. Kiyum İngiliz parlamentosu tarafından 1689’da İngiltere kralı olarak ilân olundu. Lâkin hürriyetperverlerin taht-ı nüfuzunda olan parlamento, Kiyum’u intihâb etmeden evvel bir beyanname neşr etti ki bütün İngiliz kralları buna riayete mecburdur. Ve İngiliz meşrutiyet-i hâzırasının temeli bu teşkil eder. Buna nazaran parlamento her sene toplanarak vergileri, kânunları tetkik ve kabul ile mükelleftir. Hükümdara karşı mebusların şikâyete hakkı vardır ve hükümdar bu kânun-ı esasiye riayete mükelleftir, aksi takdirde hal olunur. İşte bu suretle İngiltere’de parlamento milletin vekili oldu ve hâkimiyet krallık elinden çıkarak doğrudan doğruya milletvekillerine geçti. Muahharan bütün cihan medeniyetinin kabul ettiği “meşrutiyet” şekli idaresi işte bu suretle İngiltere’de doğmuştur.

Osmanlı Medeniyeti

Osmanlı devletinin tesisi ve teâlisi

Anadolu Selçukî Moğol istilâsıyla ortadan kalktıktan sonra, yerinde on tane küçük Türkmen Beylikleri tesis etmişti. Anadolu’nun garbinde, Bizans serhadlerinde tesis eden Osmanlı beyliği, bunların en ehemmiyetsizlerinden birisiydi. Lâkin “Osmanlı “Orhan” gibi büyük hükümdarların akilâne ve âdilâne idareleri bir de Bizans serhaddinde bulunması, az zamanda büyümesine sebebiyet verdi. “Murad-ı evvel” zamanında ordularımız “Kosova” ya kadar ilerlediler. Bulgaristan ve Sırbistan’ın, Bizans’ın birçok

yerleri elimize geçti. “Yıldırım Bayezid” ehli-i sâlib ordularını perişân ettiği gibi, Anadolu’daki küçük beylikleri de kaldırarak bütün Garb Türklerini bir merkez-i saltanat etrafında topladı. Eski Anadolu Selçukî saltanatı, Rumeli de dâhil olmak üzere, eskisinden daha azametli bir surette ihyâ edilmiş oldu, yalnız hanedan-ı saltanat değişmiş, Selçukî yerine “Osmanlı” adı kâim olmuştu.

[17]Osmanlı sultanı o kadar kuvve-i esaslara istimâd etmişti ki, Timur ailesi gibi büyük bir felâket bile onu yıkamadı. Şehzâdeler arasındaki saltanat mücadeleleri bittikten sonra, ”Çelebi Sultan Mehmet ve “Murad-ı Sâni” gibi büyük hükümdarlar sayesinde eski haşmet ve azamet iade edildi. “Fatih” İstanbul’u feth ve Bizans saltanatını ilga ettiği gibi, Timur’u taklit” etmek isteyen, ”Uzun Hasan’ı da” perişân ederek yeni bir devr-i haşmet açtı. “Bayezid-i Sâni” devrinde Anadolu’da Şiilikle beraber ortak olarak “Şâh İsmail’in” ifsâdatı gün saymaya başlamıştı. Yavuz Sultan Selim, ”Çaldıran” da Safevi hükümdârlarının Anadolu’ya ait emellerini kökünden kırıldığı gibi, mısır ve Suriye’deki büyük “Memlûk devletini de” ortadan kaldırdı ve bütün İslamların da halifesi oldu. İşte o zamandan beri padişahlarımız yeryüzündeki bütün Müslümanların halifesidir. Fâtihle başlayan bu devr-i itilâ Macaristan’ı zabt ile Viyana kapılarına dayanan, Akdenizli bir “Osmanlı Gölü ”hâline koyan [18]“Kanuni Sultan Süleyman” zamanda en yüksek derecesine vardı. Bayrağımız Kıpçak sahralarından Hin denizlerine, Bağdad’dan Viyana’ya, Yemen’den Baltık’a kadar nihayetsiz bir sahada şân ve şerefle dalgalanıyordu.

Tarz-ı idâre

Osmanlı Devleti “Mutlâkiyet” ile idare olunurdu. Yani padişah ahkâm-ı şer’iyye dairesinde istediği gibi hareket ederdi. Padişah ölünce yerine büyük oğlu geçer, umûmen ona biât olunurdu; fakat birinci Sultan “Ahmet”den sonra padişahlığın Âile-i Âl-i Osman’ın ekber ve erşâdına” ait olması esas kabul edilerek usûl ve ri’âyet değiştirildi.

İlk payitaht Eskişehir civarında Karahisar idi. Sonra Bursa, Edirne, İstanbul payitaht oldu. Padişahlar gâh İstanbul gâh Edirne sarayından başka bir de eski saray vardı. Ayrıca Edirne ve Bursa’da da saraylar, kasırlar vardı.

Harem dairesinin âmiri ”Darussaade ağası” “kızlar ağası” idi. Saray muhâfızlarına “Bostâncı” derlerdi. Sarayda bir “Enderun” mektebi vardı ki saray için yetiştirilecek gençler burada terbiye görür, tahsil ederdi. Ricâl-i devletimizden birçoğu burada yetişmiştir. Sadrazam padişahın vekîl-i mutlâkı saffetiyle idare-i umûr eder, “mühr-i hümâyûn” elinde bulunurdu. İlân-ı harb gibi mühim meselelerde fetva istihsâli için [19]şeyhülislama müracaat olunurdu. Sadrazamın dûnundaki vezirlere “Kubbe vezirleri” denilirdi. Yeniçeri ağası yeniçerilerin kumandanı idi; kadı şehrin inzibat ve intizamına, yiyeceğine, içeceğine bakardı. İstanbul fethinden ve bilhassa Süleyman-ı Kanuni teşkilâtından sonra, usûl-i idaremiz büyük bir imparatorluk makinesi hâlinde idi.

İdâre-i merkeziye: Divân-ı Hümâyûn

Devletin merkez idaresi “divân-ı hümâyûn” idi. Ve her gün sabahleyin sarayda “kubbe altı” denilen mahalle divân toplanırdı. Sadrazam, şeyhülislam, kubbe vezirleri, kazaskerler, Kapudan paşa, yeniçeri ağası, İstanbul kadısı, nişancı, defterdar, reisülküttap bunun azasındandı. Fâtih zamanına kadar divana padişahların riyaseti mu’tâd iken, ondan sonra sadrazamın riyâseti altında toplanmaya başlamıştı. Padişahlar isterlerse divân-ı hümâyûna nazır bir kafes arkasından müzâkerâta nezâret ederlerdi. Halk şikâyetlerini divân-ı hümâyûna arzuhâl vererek anlatırlardı. Öğleye kadar divânın işleri biter, herkes kendi dâ’ire-i memuriyetine giderdi.

İdâre-i vilâyât

Osmanlı memleketi Anadolu ve Rumeli nâmıyla ikiye ayrılmıştı. Sonra bunlardan her biri ayrıca eyaletler sancaklara ayrılmıştır. Eyaletleri “Beylerbeyi” sancakları “Sancak beyi” unvanlı memurlar idâre ederdi. Bunların fevkinde Anadolu ve Rumeli Beylerbeyileri bulunurdu ki, adeta umumi vâli ve kumandan mesâbesinde idiler. Bu memurlar umûr-ı mülkiye’ye baktıkları gibi, harb zamanında memleketlerinin askerini toplayarak sefere giderlerdi. Umûr-ı şer’iyye ve adliye kadılara muhavvel idi. Bunlar umûr-ı mülkiye’ye de yardım ederlerdi.

Ordu teşkilâtı

Osmanlı ordusunun esâs kuvvetini padişâhın hassâ askeri makamında olan “yeniçeri”ler teşkil [20]ederdi. Yeniçeri efrâdı “devşirme” usûlüyle toplanırdı. Turnacıbaşları her taraftaki Hristiyan çocuklarını kânûn-ı mahsûsuna göre toplardı. “Acemi oğlanları” denen bu efrâd bir takım mektep kâbilinde kişilerde terbiye-i İslamiye üzere büyütüldükten sonra yeniçeri ocağına girerlerdi. “Sultan Orhan” zamanında başlayarak mu’ahharan türlü türlü tebdîlâta uğrayan bu usûl sayesinde, padişâhların ma’iyyetinde şâhsına merbût fedâkâr bir ordu bulunurdu.

Yeniçeri ocağı

Sultan Orhan zamanında tesîs edilmiş olan bu ocağı en büyük kumandanına “yeniçeri ağası” derlerdi. Ağalar şimdiki şeyhülislam kapısının bulunduğu yerde dururlardı ki buraya “Ağa kapısı” nâmı verilirdi. Yeniçerilere “ulûfe” nâmıyla günde bir akçe aylık verirlerdi. Ulûfe üç ayda bir merâsim-i mahsûsa ile dağıtılırdı. Yeniçerilerin alâylarına orta derlerdi. Bunlar daima kışlarında otururlar, talim ve terbiye meşgul olurlardı. Nizamları pek sıkı idi. Askerlikten başka bir şeyle meşgul olamazlar, evlenemezler, sakal bırakmazlardı. Meâ-fevke itâ’at en büyük kaideleri idi. İşte bu sıkı nizam sayesinde devlet yeniçerilerden büyük hizmetler gördü. Fakat sonra bu güzel nizamlar bozuldu. Serseriler ise karıştı. Bu ocak devletin başına ben büyük bela oldu. Devlet’in yeniçerilerden meâ’adâ, cebeci, süvari, tersane, bostâncı ocakları nâmıyla bir daha dâ’imi askeri daha vardı.

Arâzî taksîmâtı

Bir memleket zabt edildiği vakit arazisi “Hâs, ze’âmet, tımâr” nâmıyla bir takım parçalara ayrılarak sultanlara, vüzerâ ve ulemâyaya, ümerâyaya, sipâhilere verilirdi. Arâzinin öşürünü ve sâ’ir verileri bunlar alırlar, buna karşı

Ma’iyetlerinde o nispette süvâri efrâdı bulundururlardı. Hâsılatı yüz bin akçeden fazla olan dirliklere “hâs” yirmi [21]binden yüz bin akçeye kadar olana “ze’âmet”, üç binden yirmi bin akçeye kadar olanlara da “tımâr” derlerdi. Üç bin akçelik bir tımâra mâlik olan kimse, kendi masrafıyla harbe hazır mükemmel bir süvari demektir. Eğer hâsılat daha fazla ise, tımâr sahibi

her üç bin akçe için bir süvari çıkarmağa mecbur idi. ze‘âmet ve has sahipleri de varidatlarına göre muayyen bir nispet dâ’iresinde asker çıkarmakla mükellef idiler. İşte bu sayede devletin birçok me’mûrî hazineden maaş almayarak yaşadıkları gibi, harb zamanında da devletin on para bile sarf etmemesine lüzûm kalmadan yüz bin hatta yüz elli bin kişilik mükemmel bir süvari kuvveti emre müheyya bulunurdu.

Sipâhi teşkilâtı

İşte bu surette teşekkül eden kuvve-i askeriye’ye “Timârlı sipâhi” derlerdi. Bunlar binicilikleri ve cengâverlikleriyle meşhurdular. Sonra vâridâtı alacakları, arazinin başında buldukları cihetle, kendi menfa‘atleri iktizâsı, onun imârına çalışırlardı. Sipahilik babadan oğula geçerdi. Lakin sonraları bu güzel teşkilât da bozuldu. Timârlı sipâhi evlâdlarına verilecek yerde ötekine berikine verilmeğe başlandı; bir nev’î irâd oldu. Eski mükemmel ve fedâkâr sipâhilerden eser kalmadığı gibi, arâzide eskisi gibi imâr edilemedi. Zâlim mültezimler elinde harâb oldu.

Avrupa’nın “feodalite” usûliyle mukâyese

Osmanlılardaki arâzi taksimâtı ile kurûn-ı vustâ Avrupası’ndaki “Feodalite” usûlü arasında büyük farklar vardır. Evvelâ: Avrupa derebeyleri adeta bir hükümdâr gibi müstâkil oldukları halde, bizdeki timâr ve ze‘âmet sahipleri padişâhın evâmirine tâbi‘ ve mutî‘ idiler; yani her suretle merkeze tâbi’ idileler. Sâniyen: Avrupa derebeyleri ahâlinin arz ve mâl ve canına sahip oldukları [22]halde bizdekiler yalnız şer ‘an ve nizamen mu’în bir takım vâridâtı almakla mükelleftiler. Bunlar kendi menfa‘atleri iktizâsı olarak ahâliye yardım ederler, zirâ‘atın terakkisine çalışırlardı. Memleketin adeta ocak zâdeleri olduklarından fukâraya yardım ederler, zâlimlerin zulmüne meydan vermezlerdi. Selâsen: Avrupa derebeyleri para basmak, husûsu arma kullanmak, vergi koymak hakkına mâlik oldukları halde bizim timâr ve ze‘âmet sahipleri bu hakların hiç birine mâlik değildirlir.

Osmanlılarda Ulûm ve Fünûn-Sanâyi-i Nefîse

Ulûm ve fünûn

İslâm devletlerinin ahkâm-ı şer'iyeye dâ'iresinde hareketleri meşrût olduğu cihetle Osmanlılar daha ilk zamanlarından beri ulemâ sınıfına büyük ehemmiyet vermişlerdi. Esâsen ordularda medreselerden başka okuyacak bir mahal olmadığı cihetle, memleketin bütün erbâb-ı fikr ve kalemi orada yetişiyordu. Osman Gâzi'nin ulemâ ve meşâyihine hürmet ve ri'âyetini bildiğimiz gibi, "Orhan Gâzi" de İznik'te medrese te'sîs etmek sûretiyle ma'ârif ne kadar ehemmiyet verdiğini göstermişti. Ondan sonra gelen padişâhlar umûmen ma'ârifperverlik yolunu takîb ettiler. "Sultan Sâni" ulûm ve fünûnu ve edebiyatı bütün eslâfından ziyâde himâyeye etmiş, nâmına birçok eser yazılmıştır. "Murad-ı Sâni" gibi bir babanın hayru'l-halefi olan "Fâtih", İstanbul'un fethinden sonra medreseler te'sîsine fevkâlade i'tinâ ettiği gibi her taraftaki meşhur alim ve edebîleri de etrafına topladı. Medrese teşkilâtı mu'ahharan Süleyman-ı Kanunî devrinde bir kat daha tensik ve ikmâl edildi "İbn-i Kemal", "Ebussuud" gibi büyük alimler yetişti. Zamanımız dârü'l-fünûnlarında olduğu gibi, ayrıca top, riyâziyât [23]ve hey'et dershâneleri vücûda getirildi. Arapça ve Acemce'den ulûm-ı şer'iyeye, riyâziyât ve hakîmiyâne, felsefe, Tarih ve edebiyâta dair yüzlerce, binlerce eser tercüme edildiği gibi, ayrıca birçok asâr-ı nefîse te'lif olundu. Şükrüllah, Muhiyiddin Çelebi, Neşri, Ruhi, İdris-i Bitlisi, Hoca Saadeddin, Âli, Peçevi, Naima" gibi kıymetli mü'ellif Osmanlı tarihini tedvîn ettiler. Padişâhların muzafferiyâtını nizamem yazmak için "Şahnâmeciler" ta'yîn olundu. Bunların yazdıkları eserler en mu'teber hattatlara yazdırılarak ressamlar tarafından minyâtürlere teyzîn edildi. Mu'ahhar zamanlarda şehnâmecilerin yerine "Vak'anüvis'ler ta'yîn olunmuş ve bunlar vakâyi' ve hadisâtı mensûr olarak yazmışlardır. "Kâtib Çelebi" gibi âlimler "Evliya Çelebi" gibi seyyâhlar da milletimizin iftihâr edeceği büyüklerdendir.

Şiir ve edebiyat

Anadolu Türkleri daha Selçukî zamanından beri Türkçe olarak manzûm ve mensûr bir takım eserler yazmışlardır. Osmanlı devletinin teşekkülünden

sonra, bu cereyân bir kat kuvvetlendi. “Yunus Emre”, “Gülşehri”, “Âşık Paşa” gibi şairler “Osman–Orhan” zamanlarındandır. “Yıldırım” zamanında “Mevlûd sahibi “Süleyman Çelebi”, Nesimi, Ahmedi, Şeyhi” yetişti. “Murad-ı Sâni” ve “Fâtih” devirlerinde yalnız payitahta değil vilâyetlerde de yüzlerce şair vardı. Bu devrin en büyük şairi “Bursalı Ahmet Paşa” ve nesirde “Tazarrunâme” mü’ellifi “Sinan Paşa”dır. Süleyman-ı Kânûnî devri edebiyatımızın da devr-i i’tilâsıdır. Bağdatlı “Fuzûlî” ile İstanbullu “Bâkî” başta olmak üzere “Hayali, Nev’î, Yahya Bey” gibi yüzlerce kıymetli şair sayılabilir. Bunlardan sonra “Şeyhülislam Yahya”, “Nef’î”, “Nabî”, “Nedim”, “Koca Ragıp Paşa”, Şeyh Galib” gibi büyük üstâdlar şiirde kendilerine has yollar tuttular. Birçok unutulmaz eserler vücûda getirdiler.

Mimari

Selçukîler mi‘mârlıkta pek ilerlemişler, Anadolu’yu birçoğu hâlâ mevcûd olan kıymetli eserlerde tezyîn etmişlerdi. [24]Osmanlılar da onları ta’kip ederek mi‘mârîde başlı başına bir çağır açtılar. Bilhassa “Kubbe”li binâlar inşâsından Bizanslılardan ve Selçukîlerden yüksek bir mevki kazandılar. Zerâfet ve ihtişâm ve metânet bütün mi‘mârî eserlerimiz de mevcuttur. Köprüler, kervânsaraylar, çeşmeleri medreseler, hastaneler, saraylar ve bi’l-hassa câmiler bunun en büyük şahitleridir. En büyük mi‘mârımız “Mimâr Sinan”dır. “Sultan Ahmed” câmi mi‘mârî “Mehmet Ağa” ile “Yeni câmi mi‘mârî “Kasım Ağa” da büyük sanatkârlarımızdandır. Osmanlı mi‘mârîsinin en kıymetli eserleri Bursa’da, Edirne’de ve bilhassa İstanbul’dadır. İstanbul’daki en eski câmi Beyazid câmisidir; Fâtih câmi, bir zelzelede yıkılmış ve mu‘ahharan “Mustafa’yı Sâlis” tarafından eskisinden farklı olarak ta’mîr ve tecdîd edilmiştir. Süleymaniye, Sultan Ahmet, Yeni câmi, Fâtihin yaptırdığı “Çinili köşk”, Murad-I Râbi’nin “Bağdat Kasrı” İstanbul’un en muhled abideleri sayılır. Edirne’deki “Sultan Selim” câmiinde [25]Mi‘mâr Sinan’ın en kıymetli bir mahsûl-i kemâlidir. Osmanlı mi‘mârîsi, Osmanlı medeniyetinin belki en kıymetli bir şûbesi sayılabilir.

Yazı, tezhîb, cild

İslâmlarda heykeltıraş ve ressâmlık memnuiyet-i diniye'ye binâen inkişâf edemediğinden, bunun yerine yazı ve tezhîb ve teclid merakı ilerlemişti. Bilhassa yazı Osmanlılar arasında da büyük ehemmiyet kazanmış, “Karahisarî, Amasyalı Şeyh Hamdullah” gibi büyük hattatlar yetişmiştir. Hattatlar yalnız kitap yazmazlar, levhâlar, kitâbeler de vücûda getirirlerdi. Binaen aleyh hattatlık adeta mi'mârinin mütemmîmi gibi idi. Câmilere yazılar yazıldığı gibi her kapısına kitâbeler konmak yazdırılan kitâplar ayrıca müzehhîbler tarafından bir takım nakışlarla süslenir, başlarına zarif kitâbeler yapılır, i'tinâlı cetveller çekilirdi. Şiir, hikâye, tarih kitaplarına ayrıca zarif minyâtürler de ilâve olunurdu. Saray-ı hümâyûnunda ayrı bir nakkâşlar dairesi mevcuttu. Buraya her taraftan nakkâşlar celb edilerek çalıştırıldı. Bu kitaplar bittikten sonra büyük i'tinâlarla ciltlenir, cildin içine dışına bir takım altın nakışları, kabartmalar yapılırdı. “Oymacılık” denilen “Kesme yazı” san'âtı da bizde pek ilerlemiş, “Bursalı Fahri, Nakşî” gibi san'âtkârlar yetişmiştir. Evkâf müzesinde ve kütüphanelerimizde bunların en güzel numûnelerine tesadüf olunur.

Çinicilik

Osmanlılar çinicilik hususunda da büyük bir muvaffakiyet göstermişlerdir. Bursa'daki “Yeşil Türbe” buna en güzel bir şahiddir. Saraylarda, câmiler de türbelerde, çini tezyinâtı isti'mâlini Osmanlılar Selçuk Türkleri'nden öğrenmişlerdir. Mor, kırmızı, la'al, ma'î hülâsa renklerin çinilerle bir takım nakışlar, resimler, yazılar tasvîr olunurdu. Tahtakale'deki Rüstem Paşa câmî'yle, Piyale Paşa câmîlerinin [26]ve çinili köşkün çinileri Osmanlıların bu hususta ne kadar ilerlediklerine şahittir. Çiniden ayrıca, bardaklar, tabaklar, sürahiler, duvar resimleri gibi şeyler de yapılırdı.

Oymacılık, kakmacılık

Osmanlılar tahta üzerine oymalar yapmakta pek ziyâde mahâret göstermişler ve böylece birçok kapılar, mihraplar, minberler rahleler vücûda getirmişlerdir. Eski câmi ve türbelerde Osmanlıların tahta işlerinde ki muvaffakiyetini gösterecek pek nefis eserlere tesâdüf edilir. Bunlar ekseriyâ

sedef kakmalarla da tezyîn edilmek sûretiyle bir kat daha güzelleştirilir. En lâtif sedef kakma işleri Topkapı sarayındadır. Şelçukîler de bu san'âtlarda büyük mahâret göstermişlerdi.

Dokumacılık

Osmanlılar kendilerine lâzım olan kumaşları, halıları kendileri dokurlardı. Venedik'ten ve Fransa'dan kadife ve ipekli ağır kumaşları, Hind ve İran'dan şallar ve halılar, lahuri kumaşlar gelirse de bunlar saraya ve kübrâya mahsustu. Halk hemen umûmiyetle kendi yerli mahsûlleriyle giyinirdi. Bursa'da, Musul'da, Şam'da dokunan ipekli [27]kumaşlar zarif nakışlarla süslenir, aynı zamanda gayet metîn olurdu. Anadolu Türkmenlerinden dokudukları halılar fevkâlade lâtif ve kıymetdâr idi. Bunların en güzel numûneleri evkâf müzesindedir.

Silahcılık ve saraçlık

Osmanlılarda ordunun pek büyük bir ehemmiyeti olduğu cihetle orduya ait olan sanayi pek ziyade inkişaf etmişti. Silah ve top i'mâli hususunda Osmanlı ustaları meşhurdur. Kılıç, kalkan, miğfer gibi alet-i harbiye, fevkalade san'âtkârâne idi. Bunların üstü yazılar ve nakışlarla süslenirdi. Tophane de toplar merasim-i mahsûsa ile dökülür, üzerlerine yazılar ve nakışlar yapılırdır. Kakmacılık, silahlarda daima tatbîk edilirdi. Hançerlerin kabzaları zümrüt, yakut, la'l, elmas, inci ile işlenirdi. Hazine-i hümâyûn ile askeri müzesinde ve Avrupa müzelerinde bu gibi birçok nefis eserlere tesadüf olunur. Aynı terakki saraçlıkta dahi mevdûddu: ordunun bütün ihtiyacını yerli saraçlarımız temin ederdi. [28]Eski eğer takımlarımızın metânet ve zerâfeti Avrupalıları hâlâ hayretlere düşürmektedir.

Matbaacılık

Memleketimizde ilk Türk matbaası 1140 senesinde açılabilmiştir. O zaman padişâh "Ahmet Sâlîs", sadrazam "Damat İbrahim Paşa" idi. İbrahim Paşa ilm ve marifeti sever, erbabını himâye ederdi. Paris'e sefaretle giden yirmi sekiz çelebi Mehmet Efendi'nin oğlu Saîd Efendi, Fransa'da tabâ'atın terakkisini görmüş, faidelerini anlamış idi. İstanbul'a avdetinde Macar'dan dönme İbrahim müteferrika isminde bir sa'nâtkârla görüşerek bir matbâ'a

açmağa karar verdi. İbrahim Paşa'nın himâyesi sayesinde ibtidâ Sultan Selim civârında, sonra Üsküdar'da “Dârü't-tabâ'atü'l-amire” açıldı. Kitaplar basılmağa başladı. Bu matbâ'anın mesâ'isi bir aralık sekteye uğramışsa da, muahharan tekrar faaliyete başlamış, epeyce mühim eserler tab' olunmuştur. İbrahim Müteferrika tab'ları kitap meraklıları arasında nefâset ve metânetiyle meşhurdur.

Netice

Eski Osmanlılar kendi kendilerine zengin bir medeniyet sahibi olduklarından Avrupa'ya muhtâç değildirlere. Şimdi ise olduğu gibi iğneden ipliğe kadar Avrupa malı kullanmıyorlardı. Ordumuzun ve donanmamızın bütün ihtiyaçlarını memleketimiz dâhilinde bulmak kabil olduğu cihetle, paralarımız şimdiki gibi Avrupa fabrikalarına dökmüyordur. İthâlatımızdan çok fazla ihrâcatımız vardı. Memleket o sayede zengin, müreffeh, müstakildi. İstiklâl siyâsetinin istiklâl-i iktisâdiye bağlı olduğunu ve bunun için de ulûm ve fûnûna, sanaiye'ye ziraata ehemmiyet vermek lazım geldiğini asla unutmayalım.

Osmanlılarda Teşit Devri

Sokullu'dan sonra karışıklıklar

Kanunî devri Osmanlılığın her i'tibâr ile en yüksek bir devr-i şevketi idi. Fakat devletimizin esbâb-ı inhihâtının ilk tohumları da yine o zaman saçıldı. Servetin artması sefâhatin çoğalması intâç ettiği gibi, sarayda da türlü türlü entrikalar dönmeğe, kimse işin sonunu düşünmemeğe başladı. Kanuninin son veziri olan “Sokullu Mehmet Paşa” gayet dirâyetli, hamiyetli bir hükümet adamıydı; “Selim-i Sâni'nin” zamanında devleti başlı başına idare etti. “Le-Pant” felâketinden sonra donanmamızı yeniden ihyâ eyledi; “Kıbrıs'ı”, “Tunus'u” aldı. İşlerin yoldan çıkmaması için var kuvvetiyle çalıştı. Lakin “Murad-ı Sâlis” tahta çıkınca işler değişti. Saray kadınlarının sözlerinden çıkamayan bu zayıf kalpli hükümdâr “Sokullu'nun” sözlerine ehemmiyet vermiyor, fakat eskiliğine ve hizmetlerine hürmeten azil de edemiyordu. Nihâyet düşmanları Sokullu'yu divanda şehit ettirdiler.

Sokullu'dan sonra gelen vezirler, devleti kurtarmaya değil, kendi hazinelerini doldurmağa, sarayın gitmeğe çalışıyorlardı. Ordunun intizamı bozulmuş, rüşvet her tarafa girmişti. Memuriyetler para ile alınıp satılıyordu. Sokullu'nun arzusu hilâfına olarak açılan İran seferleri, vakîâ bazı kumandanlara şöhret kazandırdı; lakin bu uzak, neticesiz harb orduyu harab ettiği gibi, hazîneyi de tam takır bıraktı. Anadolu'yu bir harabeye çevirdi. Asayiş bozularak her tarafta celaliler türedi. Bu kâfi değil gibi birde Avusturyalılarla on dört yıl süren uzun harbe girdik. Düşmanlarımız Türklerin artık eski kuvvetleri kalmadığını gördüler. [30]Ve bin müşkilatla yaptığımız "Zitvatorok" mu'âhedeyle bize senevî verdikleri ağır vergilerden kurtuldular.

Bu suretle hem Anadolu'da, hem Rumeli'de devletin nüfûzu kırılmış oldu. Rast gelen yeniçeri yazıldığı gibi harblerin devamı da orduda zabt u rabt bırakmadığından, asker sık sık kazan kaldırmağa, ihtilâller yapmağa, şunu bunu istememekle başladı. Hükümet adamları, saray ricâli de kendi menfaatleri için askerlerine sergerdelerine paralar dökerek mahsus ihtilâller yaptırıyorlardı. Harblerin devamı masârifi çoğalttığı gibi vâridât azaltmış, ma'mûrelerimiz harâb olmuş, irtikâb ve irtişâ dünyayı tutmuştu; bunun neticesi olarak askere muntazam ulûfe verilemez oldu, sikkeler tağşîs edildi; iktisâdî ve malî intizâm bozuldu.

Rüşvet, iltimâs usûlleri ulema sınıfında çığırından çıkardı. Onlar da zorbalara, saray müfsidlerine alet oldular. Şeyhülislâmlar kendi menfaatlerine göre fetvalar vermeğe başladılar. Ricâl-i ilmiyenin daha beşikteki çocuklarına ilmi rütbelere tevcih edilmek gibi müsahharalıklar oldu. Ehliyetin, namusun, doğruluğun kıymeti kalmadı. Kadılıkların hayırsızlara para ile yeni rüşvet ve iltimâsla tevcihi memleketteki adâleti de mahv etti.

Sarayın sefâhati, tezebzüb, idâre-i merkeziyenin intizâmsızlığı tabî'î vilâyetlere de sirâyet etti. Valiler devlete karşı sık sık isyan etmeğe, celali olmaya başladılar. Valilerin ma'îyetindeki askerler -ki onlara sipahi, sarıca, levend, derlerdi- halka zulm etmekten çekinmiyorlardı. Timârlar, ze'âmetler payitahtta rüşvetle alınıp satılıyordu. Hülâsa devletin her şubesinde perişânlık yüz göstermişti.

Köprülülere kadar

Bu karışıklık devrinde gelen padişâhlardan Sultan Mustafa tâmü'l-akl değildi. Onu takip eden “Sultan Osman Sâni” [31]asî askerinin bir ihtilâlle şehîd edildi. “Sultan Murad-ı Râbi” az zamanda eşkiyâ’yı tepeledi, orduyu düzeltti. “Bağdad’ı” acemlerden istirdâd etti. Lakin işleri yoluna koymadan genç yaşından vefat eyledi. Yerine geçen “Sultan İbrahim” esasen aklını oynatmıştı; binâen saraylıların elinde oyuncak oldu zamanı binlerce teşvişlerle geçti. Bu esasında Girit’e giden askerimiz “Kandiye” den maada bütün adayı zapt etmişlerdi; lakin merkezde ki teşviş münâsebeyiyle oraya vaktinde yardım edilemedi. Venedikliler Çanakkale boğazını kapattılar. İstanbul büyük bir telâşa düştü. Bu esnada cülûs eden “Mehmet Rabi” henüz çocuktuktu. Birbirine düşman olan validesi “Turhan” ve büyük validesi “Kösem Sultan”lar devlete çalıştılar. Memleket mütemâdi bir igtîşâş içindeydi. Nihayet “Turhan Sultan” bu idare hâli gördü. Devletin hayatı ancak tecrübeli azimkâr bir vezirin kurtarabileceğini düşündü. Salâhiyet-i mutlâka ile sadrazamlık Köprülü Mehmet Paşa’ya verildi.

Köprüler devri

Şedîd ve faâl bir adam olan Mehmet Paşa ibtidâ İstanbul’daki eşkiya sergerdelerini fesatlarda ön ayak olan fitnekârları mahv ve asâyîşi temîn etti. Çanakkale’de düşman donanmasını bozup boğazı açtı. “Girit”e imdâd gönderdi. Zorbaları [32]zalimleri, harbte ise işe yaramayanları şiddetle cezâlandırdı. Bazı zâlim Anadolu valileri kendilerine sıra geleceğini anlayarak isyan ettilerse de Köprülü onları da perişân etti; Anadolu’nun intizâm ve asâyîşi düzeldi. Hükümet-i merkeziyenin nüfûzu iade edildi. Bu seksenlik ihtiyarın vefatından sonra yerine vasiyeti mucebince oğlu fazıl Ahmet paşa geçti. Henüz 26 yaşında olan genç sadrazam vefatına kadar on beş sene devleti mahâret ve gıyâsetle idare etti. Büyük ve muntazam bir ordu ile Macaristan’a kadar giderek düşman ordularını bozdu. Akıncılarımız “Mora veya Vesilizya”ya kadar ilerlediler. Ertesi sene “Sen Gutar” seferinde askeri bir muzafferiyet kazanmamakla beraber “Vaşvar” mu’âhedesini akd ederek siyasi bir muzafferiyet kazandı. Avrupa da Türk nüfûzu yeniden te’sîs etti. Bundan sonra Girit’e geçerek “Kandiye” kalesini iki buçuk sene

muhâsaradan sonra aldı; râbi‘ asıra yakın süren bu işi de muvaffakiyetle bitirdi. Büyük bir hükümet adamı, fevkalade mahir bir siyasi, muktedir bir kumandandı.

Viyana bozgunu

“Fazıl Ahmet Paşa” yerine geçen Merzifonlu “Kara Mustafa Paşa” harîs şöhret bir adamdı. Bilâ-sebep Avusturya’ya ilân-ı harb ederek “Viyana’yı” muhâsara etti. Hücumla şehrin zabtı mümkün olduğu halde bu zengin payitahtın sûretini askerlere yağma ettirmemek için [33]muhâsarayı uzattı. Nihayet Lehistan Kralı “Sobieski”nin kumandası altındaki imdâd kuvveti ordumuzu gafil avlayarak mağlûb etti. Ordu fena halde bir bozguna uğrayarak “Belgrat” a kadar çekildi. “Kara Mustafa Paşa” idâm edildi. Lakin düşmanlar bir defa üzerimize saldırmıştı.

Viyana bozgunundan sonra başlayan harb on altı sene sürdü. Avusturya, Lehistan, Venedik, Rusya müttefikten memleketlerimize hücum ediyorlardı. Avusturya bütün Macaristan’ı ve “Belgrat” kalesini zapt ile Sırbistan’a girdiler. Venedikliler “Mora” yı , “Bosna Hersek” civarındaki birçok kalelerimizi aldılar. Ruslar “Azak” kalesini ele geçirdiler; yalnız Lehliler “Dinyeper” kenarında mağlûp oldular. Nihayet erkân-ı devletten mürekkeb büyük bir meclis kurdular; bu meclis memleketi kurtarmak için Köprülünün küçük oğlu fazıl Mustafa Paşa’yı sadarete getirmekten başka bir çaresi olmadığına karar verdiler.

“Fazıl Mustafa Paşa” babası ve kardeşi gibi büyük bir devlet adamıydı. Evvelâ memleketi dâhilen düzeltilti, fazla vergileri kaldırdı. Tuna boyundan Slavlar, Mora Rumlar evvelce isyan ederek devletin aleyhinde bulunmuşlar [34]idi. Lakin Avusturyalılarla Venediklilerin Katolik taassubu gütmeleri, Hristiyan re‘âyayı istediklerine pişman etti. Fazıl Mustafa Paşa’nın adilâne icrâati üzerine onlarda Osmanlı nüfuzunun yeniden iadesine çalıştılar. Fazıl Mustafa Paşa muntazam bir ordu ile düşmanlara karşı yürüyerek onları Tuna’nın yakasına attı. Yerlerinden kaçan ahali tekrar iskân ederek tohumluk ve çift hayvanatı verdi. Sonra “Belgrat” a Macaristan’a geçerek “Salanlankamin”de Avusturyalılarla harbe tutuştu. Harb meydanında altından

vurularak şanlı bir şekilde şehid oldu. Eğer yaşasaydı idi memleketi bu büyük felaketten kurtaracağı muhakkaktı.

Harb bundan sonra epey sürdü. “Sultan Mustafa-yı Sâni” bizzat üç defa sefere giderek bazı muvaffakiyetler de kazandı. Lakin vezirlerin hırsı yüzünden “Zenta”da bir felâkete uğradılar. “Prens Ojen” gibi bir kumandanın idaresinde ki Avusturya ordularına karşı bizim haris vezirlerimiz ve intizamsız ordularımızla mukabele kabil değildi. Nihayet Köprülü taallukatından “Amcazâde Hüseyin Paşa” sadrazam oldu. “Karlofça” muahedesiyle nihayet verdi. Bu felaketli muahede mucibince “Temeşvar” müstesna olarak bütün “Macaristan” Avusturya’ya “Azak” kalesi Rusya’ya sair bazı memleketler de Venedik ve Polonya’ya verildi. Hristiyan devletler o zamana kadar bize verdikleri vergilerden kurtuldular. Bundan sonra Osmanlı devleti başlıca Avusturya ve Rusya tarafından mütemadi hücumlara maruz kalmış, mütemadi zayiata ve felâketlere uğramıştı.

Rusya’da Deli Petro ve Islâhât

Ruslar

Islav ırkının en mühim ve en cesim bir zümresi olan Ruslar, daha milâdın on altıncı asrında nim vahşi denecek bir halde idiler. Uzun sakal bırakırlar, uzun elbise giyerler, kadınlarını erkeklerden [35]kaçırırlardı. Sanayi’den ilm ve edebiyattan anlamazlar, garblılardan nefret ederlerdi. Bizanslılar vaktiyle onları “Ortodoks” mezhebine soktukları cihetle Katolik ve Protestanlardan nefret ederlerdi. Daha evvelki zamanlarda küçük küçük bir takım prenslikler halinde iken Moğol istilâsından sonra Altınordu Türkleri’nin mütemadi hücumları neticesinde büyük bir devlet kurmuşlardı. Çar hem hükümdâr hem de reis-i ruhani hükmünde idi. Bunların Avrupa ile ilk râbitası senenin dokuz ayında buzlarla kapalı olan Arken Jel limanından başlamıştı. Sahile, limanlara malik olmayan bu cesim memleket işte böylece dünyadan ayrı yaşıyordu. Payitaht “Moskova” idi.

Deli Petro

Petro cahil olmamakla beraber akl-ı selim sahibi, fa‘âl bir hükümdardan ecnebilerle düşüp kalkıp cihetle memleketini Avrupa’ya benzetmek istedi.

Üşenmeden kalktı, Avrupa'ya gitti. Hollanda'da tersanelerde amale gibi çalıştı. Birçok gençleri Avrupa'ya tahsile gönderdiği gibi, Avrupa'dan da Rusya'ya birçok gemici, mühendis, işçi getirdi. Bu surette Avrupa sanayiini memlekette tatbika başladı. Rusya halkı çok cahil ve mutaassıp olduğundan Petro memleketi yavaş yavaş Avrupalaştırmak mümkün olmayacağı ve bunun uzun ve neticesiz bir şey olacağını düşündü.

[36]Cebr ve şiddet yoluyla Rusları medeniyete sokmağa karar verdi. Bütün memurların Avrupalılar gibi giyinmelerini emretti. Uzun sakalları yasak etti. Kadınların yüzlerini açtırarak erkek cemiyetlerine gelmelerini ve Avrupa usûlünde yaşamalarını mecbûri kıldı. Mutaassıplar ve papazlar Petro'yu dinsiz addettiler; askerler kendilerini ecebilerden zabıt ve muallim tayin ettiği için kızdırlar. Lakin "Petro" itirazları susturdu; isyanları kan ve ateşle bastırdı; muhâfazarkârlıkta ısrar eden oğlunu öldürttü; zevcesini kamçıyla durdurdu; "Katerina" isminde bir kızla evlenerek onu "Çariçe" yaptı. "Moskova" eski bir taassup merkezi olduğundan, ıslahatını serbestçe yapmak için "Petersburg"u inşa ve payitaht ittihâz etti. Avrupa'dan âlimler, muallimler, getirerek mektepler açtırdı. Her ilme dair kitapları Rusça'ya tercüme ettirdi. Ordusunu Alman usûlünde ıslâh ettiği gibi Hollanda donanması tarzında bir donanma yaptı ve İsveçlilerin usûl-i idaresini taklîd etti. İşte bu sûretle bir tek azimkâr adamın şiddetli ve fedâkârlığı sayesinde Ruslar medeniyet yoluna girdiler ve muazzam Rus imparatorluğunun temeli atıldı. "Petro" Rus imparatorluğunu mutlâka denize çıkarmak limanlara mâlik [37]olmak istiyordu. Buna başlıca iki mâni vardı: Şimâlde İsveç, cenûbda devlet-i Osmaniye. "Petro" İsveçlilerle muhârebe ederek ibtidâ mağlûb olduysa da, mu'ahharan, sebâtı sayesinde galebe etti; on ikinci Şarl'ın ordusu mağlûb ve esir oldu; "Şarl" hükümet-i Osmaniye'ye ilticaya mecbûr kaldı. Bu sûretle Baltık sevâhili "Petro"nun eline düştüğü gibi "Azak" kalesini Osmanlılardan alarak Azak denizine çıktı.

Petro ve Osmanlılar

İsveçlileri mağlûb ettikten sonra "Petro"nun gözleri cenûba çevrildi. "Eflak-Boğdan", Sırbistan", "Karadağ"daki Hristiyan teba'amızı, Mora Rumlarını aleyhimize isyâna teşvîk ediyordu. "Şarl "Osmanlı toprağına ilticâ

ettiği zaman, Sultan “Ahmet-i Sâlis” padişâh bulunuyordu. Rusların devleti aliye hakkında ki hasımâne niyetleri meçûl değildi. Şarl’ın da teşvikiyle Ruslara ilân-ı Harb edildi. Sadrâzam “Baltacı Mehmet Paşa” kumandasında ki ordu “Prut” nehri kenarında Petro’nun ordusunu kuşattı. Bataklığa düşen Rus ordusunu mahv ederek [38]Petro’yu esir etmek elimizdeydi. Lakin Petro’nun akıllı zevcesi Katerina bütün mücevherâtını toplayarak baltacının çadırına geldi. Sâfdil kumandanı iğfâl etti. “Azak” kalesi bize bırakılmak ve o civardaki Rus kaleleri yıkılmak şartıyla bir mu’âhede yapıldı. Lakin “Petro” mu’âhede ile hayatını ve ordusunu kurtardıktan sonra bu şartları tanımadı; ölünceye kadar aleyhimize çalıştı. Bu sırada Avusturyalılar bize hücum ile “Temeşvar” ve “Belgrat”ı aldılar. Venediklilerden Mora’yı istirdâda muvaffak olan “Ali Paşa”, “Varadin”de vurulduktan sonra, ricâl-i devlet Avusturya ile musâlaha karar verdiler. İngiltere ve Felemenk devletlerinin dostuyla “Pasarofça”da bir mu’âhede yapılarak “Temeşvar” ve “Belgrat” terk olundu.

Damat İbrahim Paşa

Nevşehirli “Damat İbrahim Paşa” memleketin harblerden nasıl yorgun olduğunu görmüş, intizâmsız ordularla bir şey yapılamayacağını anlamıştı. Teba’a da sulh ve sükûna taraftar olan bu vezirin zamanında, ilm ve irfân itibâriyle memlekete hayırlı epey şeyler yapıldı. O devrin ulemâ ve fudelasından encümenler teşkîl edilerek kitaplar tercüme ettirildi: “İbrahim Müteferrika”nın himmetiyle matba’a açıldı. Bab-ı hümâyûn önündeki çeşme gibi bazı mü’essesât vücûda getirildi; İstanbul’da kumaş destgâhları açıldı.

Sultan Ahmet Sâlis zevk ve sefâya düşkün olduğundan “İbrahim Paşa” da efendisine yaranmak için [39]mutantan eğlenceler, helva cemiyetleri tertîb ederdi. Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin Fransa’dan getirdiği planları tevfikân “Versay”ı taklîden Kâğıthane deresi kıyısında zarif köşkler, bahçeler yapıldı. “Sadabad” namını alan bu köşklere, boğaz ve haliç yalılarında lale merakı arttı. Esâsen çiçek merakı ve lalelere muhabbet daha Süleyman-ı Kanûnî devrinden beri başlamıştı. Bu sırada bir lale soğanı bir altına çıktığından laleye narh kondu. Nihayet eclâf ve arâzilik ön ayak olduğu isyân

neticesinde “İbrahim Paşa” idâm edildi; “Ahmed-i Sâlis” hâl’ olundu; Sadabad köşkleri yıkıldı; o âlemlerden hiçbir eser kalmadı.

1148 Rodos seferi

İstanbul’daki Fransa sefiri bizi Rusya ile harbe teşvîk ediyordu. Çünkü Rusya Avusturya ile birlikte Lehistan’ı yutmağa çalışıyordu. Sadrazam “Hekimoğlu Ali Paşa” Rusların esâsen düşmanıydı. Zaten Ruslar durup dururken Kırım’a vahşiyâne hücum sûretiyle harb vesileleri vermişlerdi. Binâenaleyh ilân-ı harb olundu. Rusya ile gizlice müttefik olan Avusturya, güya aramızı bulmak için ortaya atıldı. Maksadı bizi oyalayarak kendi ordusunu toplamak ve Ruslarla aynı zamanda üzerimize çullanmaktı. Ricâl-i devletimiz bu numarayı anlayamadılar. [40]ordularımız Rusları ezmek üzere iken harbe fasıla verdiler. Tedârikatını ikmâl eden Avusturya, birden bire ilân-ı harb etti. Artık iş işten geçmişti. Lakin Allah’ın inâyetiyle Hekimoğlu Ali Paşa “Bosna Hersek”e ilerleyen Avusturya ordusunu bozdu. Şimâli Sırbistan’ı, Belgrat’ı kurtardık. Rusyalılar ise ümit ettiklerini elde edemediler. Bunun üzerine “Belgrat”ta bir mu’âhede akd edildi. “Temeşvar” müstesna olmak üzere “Pasorafça” muahedesinin Avusturya’ya bırakıldığı yerleri ve “Belgrat”ı geri aldık. Rusya da zabt ettiği yerleri geri verdi; “Azak” kalesi yıkıldığı gibi Ruslarda Azak denizinde cenk gemileri yapmak hakkında vazgeçtiler.

Ecnebi mütehassıslar

Bu muvaffakiyetlerden sonra bir müddet dâhili ıslahata, ordunun teksirine çalışıldı. Hekimoğlu Ali Paşa, Koca Ragıp Paşa gibi sadrazamlar epey gayret ettiler. “Kont Dö Boneval”, “Baron Dö Tod” gibi Avrupalı mütehassıslardan ordumuz çok istifâde etti. “Humbaracı Ahmet Paşa” nâmıyla ma’rûf olan “Kont Dö Boneval” ihtidâ etmiş bir Fransızdı. Avusturyalılara pek düşman olduğundan bize büyük hizmetler etti. Üsküdar’ da humbaracı Humbaracı sınıfı nâmıyla üç yüz kişilik topçu sınıfı teşkîl etti. Avrupa’nın bu husûsdaki terakkiyatını memleketimize tatbîke çalıştı. Devletin takîb etmesi lazım gelen siyaseti hariciye hakkında muhtıralar yazdı. Pederi Fransa’ya Macaristan’da hicret etmiş olan “Baron Dö Tod” üçüncü

Sultan Mustafa zamanında mektepler açtırmış, mühendisler ve bahriyeliler yetiştirmek için çalışmıştır. Gemilerin yeni tarzda inşâsı, Çanakkale boğazının tahkîmi husûsunda da çok hizmeti vardır. Bu devirde ordularımız Avusturya'daki emsâline nazaran gerilemiş olduğu cihetle onları taklîd etmek zarureti mütemâdî mağlûbiyetlerle anlaşılırmıştı. Hâlbuki "Süleyman Kânûnî" zamanında Avrupalılar bizim ordumuzu ve nizamât-ı askeriyemizi taklîde çalışıyorlardı.

1182 Seferi

Rusya devleti açıktan açığa bize aleyhdâr bir siyâset takîp ediyordu. Çariçe "İkinci Katerina" husûsi hayatının rezâletini örtmek ve harici muvafakiyetlerle halkın ağzını kapatmak arzusunda idi. Binâenaleyh Lehistan tahtına, bin dolap çevirerek aşığı "Punyotovski"yi oturttu. Lehliler bizden muavenet istediler. Bizde Fransa ile buna karşı itiraz ettik. Lakin "Üçüncü Sultan Mustafa"nın hamiyet ve gayretine, rağmen ordumuz bozuk, kalelerimiz virân, mühimmatımız noksân idi. Ruslarda bu taraftan hudûdlarımızda kaleler yapıyor, Hristiyan teba'amızı teşvîk ediyor, Kafkas hudûdlarında tecâvüzâtla bulunuyorlardı. İşte bu gibi sebeplerden dolayı 1182 senesinde Rusya'ya ilân-ı harb edildi. Noksânlarımızı pekiyi bildiğinden dolayı harbe muhâlif olan sadrâzam "Muhsinzâde Mehmet Paşa" azl edildi.

Ruslar ibtidâ "Hotin" kalesini zabtettiler. Sonra Eflak toprağında "Kartal" sahasında Rusların otuz kırk bin ordusu bizim koskoca ordumuzu sekiz saat içinde kolayca bozuyordu. Ruslar Eflak ve Boğdan'ı istilâ ettiler. Katerina bu kolay zaferden pek ziyade sevinerek, işi büyüttü. Mora'ya casuslar göndererek Rumları ayaklandırdığı gibi, adalar denizinde İngiliz gemicilerin de yardımıyla bir donanma gönderdi. Bunlar çeşme limanında donanmamızı mağlûb ettiler. Mora'da Rusların yardımıyla Rumların kıyam teşebbüsü Osmanlı kuvvetleri tarafından bastırıldı. Ruslar ordularımızın intizâmsızlığından istifâde ederek "Bender" ve "İsmail" kalelerini, Kırım'ı elde ettiler. Bu sıralarda Sultan Mustafa vefât ederek Abdülhamit-i evvel tahta çıktı.

Kaynarca muâhede

Rumeli’de harb devam ediyordu. Yeniden sadrâzam olan Muhsinzâde “Şimni”yi takviye etti; müdâfa’ a maksadıyla oraya çekildi. Sonra birkaç sefer hurûç hareketiyle Rus [42]kuvvetlerini yarmak istediye de muvaffak olamadı. Esâsen bu taraftan imdâd gelme ihtimâli de yoktu. Çaresiz kalan sadrâzam sekiz saat içinde Kaynarca’da bir mu’âhede akdetti.

Bu mu’âhede mucibince Kırım istiklâl kazanıyor, padişâhın nüfûz-ı hilâfeti bâkî kalıyordu. “Azak” ve daha sair bir takım kaleler ,”Turla” ve “Aksu” nehirleri civârı Rusya’ya bırakılıyor, Karadenizde Rusların seyr-i sefâ’in hakkı teslim ve Lehistan’ın taksîmi kabul ediliyordu.

Lehistan’ın taksîmi

Lehistan son zamanlarda nifâk ve şikâk yüzünden dâhilen inhitâta yüz tutmuştu. Bundan istifâde eden harici düşmanlar üç defa Lehistan’ı aralarında taksîm ettiler. İlk taksîmde Avusturya “Galiçya”yı Prusya hükümdârı ikinci Frederik “Prusya- Polonya”sını, İkinci Katerina da “Litvanya”yı aldı. Yirmi sene sonra ikinci ve üçüncü taksîm vukua geldi. Lehistan zâdegânı ilk felâketlerden mütenebbî olarak fedâkârâne çalıştılar; halk büyük kahramanlıklar gösterdi. Lakin ikinci Katerina ile büyük Frederik’in halefi Frederik Vilhelm kuvvetli ordularla bu işi temizlediler; Lehistan koskoca müstakil bir devlet iken ortadan kalktı; Avusturya, Prusya ve bilhassa Rusya onun mirasına kondular.

Kırım’ın Ziyâ’tı

Kocasını öldürerek Rusya’nın idaresini eline alan ikinci Katerina aslen Alman’dı. Fuhuş ve rezaleti meşhur olmakla beraber, aynı zamanda fevkalade akıllı, mağrur bir kadındı. Büyük Petro’nun başladığı Rusya’yı büyütme ve medenileştirmek işine fevkalade yardım etmiş, bizim başımıza birçok felaketler getirmiştir.

“Küçük Kaynarca” mu’âhede Katerina’nın hırsını durduramadı. O, Osmanlı devletini mahv ederek İstanbul’u almak ve eski Bizans imparatorluğuna varis olmak istiyor idi. İbtidâ güya müstakil bir halk koyduğu Kırım’da türlü türlü fesatlar çıkardı; [43]Kırımlılardan bir takım

alçakları mesela han “Şahin Giray”ı elde etti. Halk, Katerina’nın uşağı hükmünde olan ve sofrasında alenen şarap içen bu alçağı istemediler, hal‘ ettiler; bu hal‘ ve isyanda da yine Rus parmağı vardı. Katerina hemen bunu vesile ederek Kırım’a ordu gönderdi. Otuz bin kişiyi kılıçtan geçirerek Şahin Giray’ı tekrar hanlığa oturttu. Lakin bu da çok sürmedi; Rus cenerali “Potemkin”, Aksu sahrasında Tatar a’yân ve eşrafını toplayarak kırım ve kuyan memleketlerinin bir Rus eyaleti olduğunu ilan etti. Osmanlı devleti [44]o sırada pek kuvvetsiz bir halde bulunduğu için, muahedeye karşı vak‘a olan bu tecavüze sesini çıkaramadı. Lakin halk arasında zaten mevcut olan Rus düşmanlığı, kaç asırlık bir İslam memleketinin Rus zulmü altında inlemesi üzerine bir kat daha arttı.

1201 Seferi

Kırım’ın zabtı üzerine memleketimizde Rus aleyhtarlığı günden güne şiddetleniyor, Kırımdan gelen muhacirlerin Rus mezâlimi hakkındaki rivayetleri bu düşmanlığı körüklüyordu. Esasen Rusya da devlet-i Osmaniye’yi taksîm için Avusturya ile ittifak etmişti. Bu gibi bir takım sebepler, sadrazam koca Yusuf Paşa’nın harb taraftarlığı ile birleşince, Ruslara karşı harb ilan edildi. Bunun üzerine Avusturyalılar bize ilan-ı harb ettiler. Ruslara karşı bab-ı âlinin müttefiki olan “İsveç” daha işin başında bizi yalnız bıraktı.

“Koca Yusuf Paşa” ibtidâ Avusturya cihetine giderek onları mağlûb etti; “Temeşvar” tarafına geldi. Düşman memâliklerini çiğnedi. Lakin Ruslara karşı bir şey yapılamadı, Rus ordusu “Boğdan”a girdi; “Özi” kalesini zabt ettikten sonra, kadın ve çocuklarda dâhil olmak üzere Müslümanlara katliam etti. Tam bu felâketler esnasında “Abdülhamid-i Evvel” vefât ederek yerine “Selim-i Sâlis” geçti; ahaliye yeniden gayret ve ümid geldi. Harb devam etti. Lakin intizamsız, itaatsiz bir ordu ile düşmanların muntazam ordularını yenmek kabil değildi. “İsmail” kalesi Ruslar eline düşerek kırk bin Müslüman kılıçtan geçirildi. Eflak, Boğdan, Besarabya, harab oldu. Bu esnada Fransız inkılabı başlamış, bu yeni tehlike karşısında bütün hükümdârları telâş almıştı. Avusturya imparatoru “Leopold” Bu yeni ve büyük tehlike önünde, Osmanlılarla münferiden “Ziştovi” mu‘âhedesini yaptı; eski “Ursuva” ile

“Bosna”dan biraz arâzi olarak “Belgrat” ve sair kaleler iade [45]etti. Lakin Ruslar harbe devam ediyor, “Katerina” mütemediyen Rusları ayaklandırmaya çalışıyorlardı. Nihayet Prusya ve İngiltere’nin müdahalesi ve Fransa inkılabının korkusu “Katerina”yı da sulha razı etti. “Yaş mu‘âhede” ile “Kırım” ve “Uçakof” Rusya’ya terk olunarak Rumeli’nde “Dinyester: Turla” Asya cihetinde “Kuban” nehirlerinden hudut kesildi. Bu son felâketler, memleketin akıllı adamlarını düşündürmüş, onlarda Avrupa medeniyetini kabul etmeden yaşamak kabil olmayacağı fikrini doğurmuştu. Lakin memleket derin bir cehâlet içinde bulunduğu cihetle, bu ihtiyacı hissedenler parmakla sayılacak kadar azdı.

Amerika’da İngilizler

İspanyalılar, Hollandalılar, Fransızlar müstemleke idaresinde epey ileri gittikleri halde İngilizler bu hususa geç kalmışlardı. Bu sıralarda İngiltere’nin Şimâli Amerika sevâhilinde bazı müstemlekeleri vardı. Kral “Birinci Şarl” zamanında buraya “Püritenler” gelip yerleşmişlerdi. Yavaş yavaş buraları ehemmiyet kazanmaya başladı. On yedinci asır ortalarında serbestçe ticaret eden bu ahâli on sekizinci asırda bir takım tazyîkâtlar uğratıldı; yalnız İngiliz fabrikalarında mal olmağa ve bu fabrikalar için demir tedarikine mecbûr idiler.

Şimâli Amerika’nın istiklâli

Bu tazyîkât Amerikalıları kızdıırıyordu. Ahâlinin galeyanı için bu hareket kâfi olduğu halde, İngilizler daha ileri gittiler. Amerikalıları İngiltere’ nin harb mesârifini iştirâk ettirmek, kendilerinden bir takım vergiler almak istediler. İngilizlerin “Çay resmi” almak istemeleri üzerine bütün şehirler İngiliz mallarına karşı boykotlar yaptılar; çay resmi veren bir geminin çaylarını denize döktüler. İngiltere bu harekete asker göndermekle mukabele etti. Amerikalılar “Waşington’un” idaresi altında müdafaaya hazırlandılar. Nihayet Amerika’nın on üç hükümeti [46]murahasları “Filedalfiya”da toplanarak ilan-ı istiklâl ettiler. “Franklin” Paris’e gelerek Fransızların da yardımını temin etti. Bu sayede İngilizleri mağlûb ederek sulha mecbûr eylediler. Dokuz sene harpten sonra “Versay”da imza edilen bir mu‘âhede

mucebince İngiltere Amerika'nın istiklâlini tasdik etti. Amerikalılar “Şimâli Amerika Hükümet-ı Mütahhadesi Cumhuriyeti'ni teşkîl ve “Vaşington”u reis-i cumhur intihâb eylediler. İngilizlerin elinde yalnız “Kanada” kaldı.

Hindistan'da İngilizler

Hindistan eskiden beri zenginliğiyle cihânın hırsını celb etmiş bir kıtadır. Bundan iki asır evvel Fransızlarla, İngilizlerin burada ticâret şirketi vardı. Fakat bu kumpanyalar adeta birer devlet teşkilâtına mâlikdirler: istihkâmları, ticâret me'mûrları, valileri, askerleri, topları, tüfenkleri vardı. Hindliler muhtelif mezheblere mensûb olup küçük küçük prensliklere tabiydiler. Bunlar arasında rekâbetten Fransızlar istifâde ederek memleketi yavaş yavaş istilâyâ başladılar. Lakin İngilizler türlü türlü vâsıtalarla bu istilâyı durdurdular. Sonra Avrupalı zabitler kumandasında yerlilerden ordu teşkîl ederek, Fransızları mağlûb ettiler. Hind'den çıkardılar. Ve az zamanda bu iki yüz milyonluk koskoca kıtanın hâkimi oldular. Bir maksad uğrunda hareket eden terakkiyât-ı medeniye ile mücehhez bir avuç adamın, aralarında nifâk ve şikâk olunan milyonlarca cahili esâret altına alabileceğine bu da bir misâldir.

Asr-ı Hazırda Avrupa

Fransız inkılâbı

Miladi on sekizinci asırda halk başlıca üç kısma ayrılmıştı; zadedgân, rahibler, avam. Zadedgân ile rahibler sınıfı hemen hemen vergi vermezler, zevk ve sefâhat içinde yuvarlanırlardı. Hâlbuki [47]avam denilen halk ağır vergiler verir, sefâlet içinde yaşardı. Adeta halk köle idi. O çalışır ve zadedgân ile rahibler yerdi. Ahâlinin refah ve saadetini düşünen kimse yoktu. Kral “On Altıncı Lui” ve hocası “Mari Antoenet” müstebidâne ve sefihane bir idare kurmuşlardı. İşte bir taraftan bu açık haksızlıklar, diğer taraftan “Volter, Montesku, Jan Jak Russo” gibi büyük müelliflerin ve filozofların eserleri sayesinde fikirlerin intihabı, halkı ikaz ediyordu. Mutlâkiyet idare düşmanlığı fikirlerde birleşmişti. Bu esnada sarayın israflarından dolayı hükümet parasız kaldı. İstikrâz yapamadı. Buna bir çare bulmak üzere kurûn-ı vustada olduğu gibi “Etajenaro” denilen umûmi meclis toplandı.

Millet meclisi

“Etajenaro” zadedânın, rahiblerin, halkın vekillerinden mürekkeb idi. Kendi imtiyâzlarını bırakmak istemeyen zadedân rahibler müstesnâ olmak üzere halk vekilleri umûmiyetle mutlâkiyetin aleyhinde idiler. Nihayet avam vekilleri bir cesaret gösterdiler: Kralın tehdidine ehemmiyet vermeyerek [48]bütün Fransız milletinin mebusları olduklarını ve bu meclisin yeni meclis-i mebusan olduğunu ilan ettiler. Neticede kral bunu kabul ve tasdiğe mecbûr oldu. Fakat bu meclisin teşekkülü üzerine bir takım karışıklıklar, kıtâller oldu. Ahâli 14 Temmuz 1789’da Paris’te mevkufun siyasiye’ye mahsus “Bastil” hapishanesini yıktılar. Bugün Fransızların ıyd-ı millî oldu.

Hukuk-ı beşer beyannamesi

Millet meclisi ibtidâ bütün dünyaca meşhur olan hukuk-ı beşer beyannamesini neşretti. Bu beyannamenin vaz‘ ettiği başlıca esaslar şunlardır:

1- Herkes hür ve hukukça müsavidir. Hiç kimse ve hiçbir sınıfın imtiyazı olamaz.

2- Herkes başkasına zararı olmayan şeyi yapmakta serbesttir. İstedğini yazar, söyler, neşreder ve bundan dolayı cezalandırılmaz.

3- [49]Kanun nazarında herkes müsavidir. Ve bütün vatandaşlar aynı vergileri vermekle mükelleftir.

4- Vatandaşlar toplanarak vekilleri intihâb ederler. Bir sûretle toplanan meclisin tasdiki olmadıkça ne bir kanun yapılabilir, ne de vergi alınabilir. Vükelâ, millet meclisine itaate mecburdur. Çünkü hâkimiyet hükümdârlarda ve vükelâsında değil, doğrudan doğruya millettir. Millet meclisi bu beyannameden sonra bir de kanun-i esasi yaptı; kralın ve milletin hukuk u tâ’ifi tayin ve tehdit etti. Avrupa’nın en mühim bir yerinde kopan bu kıyama, Avrupa hükümdarlarının ve asilzâdegân ve ruhbanın hiç işine gelmedi. Bu tehlike cerayânı memleketlerine sokmamak ve hatta bununla da kalmayarak Fransa’ daki inkılabı da ezip söndürmek maksadıyla Avusturya, Prusya, Sardunya kralları birleştiler; aralarında bir mukavele imzalayarak Fransız kralını asi teba‘ası elinden kurmayı taahhüd ettiler.

İnkılaptan memnun olmayarak ecnebi memleketlere kaçan Fransız asilzâdeleri ve ruhbanları da bu hususta birçok teşvikatta bulunmuşlardı. [50]İşte bu esnada millet meclisi Almanya'ya kaçan Fransız asilzâdelerini geri getirmek istedi. Avusturya imparatoru buna razı olmayınca, harb başladı. Fransızlar Avrupa'nın diğer milletlerini hükümdarların esaretinden kurtaracağını ilan ediyorlardı. "Valma" meydanı muhârebesinde Fransız ordusu düşmanları mağlûb ederek Belçika'ya girdi.

[51]Bu sıralarda Fransa'nın dâhili işleri pek karıştı. Türlü türlü fırkalar teşkil ederek birbirleriyle uğraşıyor, asıp kesiyorlardı. "On Altıncı Lui" meclis-i mebûsan mukarreratını kabul etmediğinden firar etmek istedi; lakin yakalandı. Bunun üzerine cumhuriyet taraftarları iş başına geçerek milli meclisini lağv, "Konvansiyon"u teşkil ve cumhuriyet ilan ettiler. Avusturya memleketi aleyhinde harbe teşvik ettiğinden dolayı kral idam olundu. Bu sırada hükümlan olan selâmet-i umûmiye komitesinin emriyle pek çok kimseler mahv edildi.

On Altıncı Lui'nin idamı üzerine Avusturya, Prusya, İngiltere, İspanya ve Sardunya orduları müttefiken beş taraftan Fransa'ya girdiler. O zamanki Fransız ordusu perişan, intizamsız, silahsız ve mühimmatsız bir halde idi. Fakat halkın gayreti ve genç, fedakâr kumandanları himmetiyle harbe girişerek düşmanları çıkarmağa muvaffak oldular. Sonra Prusya ve İspanya topraklarına girerek "Bal" mu'âhdesiyle Fransa cumhuriyetini bu iki devlete tasdik ettirdiler; lakin diğer müttefikler harbe devam ediyorlardı. Fransızlar Belçika'yı zapttan sonra Hollanda'ya girdiler. "Napolyon Bonapart" isminde genç bir Fransız cenarali, İtalya'da sardunya kralını, sonra da Avusturyalıları mağlûb etti. Avusturyalılar bu seferde Ruslarla ittifâk ettiler. Rus ordusu Fransızları İtalya'dan çıkarmakla beraber İsviçre dağlarında mağlûb oldular. Bütün bu muharebeler neticesinde Fransa "Savva"yı Belçika'yı, Ren nehrinin sol sahilini aldı; "Hollanda" ve İtalya'da altı küçük cumhuriyet te'sîs etti.

Napolyon ve Mısır seferi

Korsikalı fakir bir ailenin oğlu iken genç yaşında kumandan olup büyük muzafferiyetler kazanan Napolyon, İngiltere'yi Sulha icbar için İrlanda'ya

azami tasvir olunan orduya kumandan tayin edildi. Fakat bu teşebbüsün geri kalması üzerine Napolyon bu 35 bin [52]kişilik ordu ile mısır'a gitmeyi teklif etti. Mısır o zaman Devlet-i Osmaniye'ye tabi' olmakla beraber fiilen kölemenlerin idaresinde idi. Napolyon bunları ihramlar muhârebesinde mağlûb ederek "Kahire"ye girdi. Lakin Fransızlar sıkı sıkı takip eden İngiliz amirali "Nelson" Ebukır'da Fransız donanmasını yakarak Napolyon'un hatt-ı ric'atini kesti.

"Napolyon" Mısır'ı aldıktan sonra Suriye üzerine yürüdü. Lakin "Akka"da Cezzar Ahmed Paşa ile ettiği harbde mağlûb olarak Mısır'a döndü; bu sırada Osmanlı ordusu İngilizlerin muavenetiyle Mısır'a geldi. Napolyon'u taziyeye başladı. Büsbütün başka maksatlar takip eden "Napolyon" o aralık Fransa dâhilinde vukua gelen karışıklıklardan istifâde için gizlice Fransa'ya döndü. Yerine "Ceneral Kleber"i mısır'a vekil bıraktı. Fransa'ya gelir gelmez ordu kendisine taraftar olduğundan Kanun-ı Esâsi'yi fesh ile meclisi dağıttı.

Evvelâ "Konsül" unvanıyla memleketi idare etti; sonra 1804'te imparator unvanını aldı. Mısırdaki kalan Fransızlar hiçbir şey yapamayarak çekilip gitmişler ve mısır yine Osmanlı idaresine avdet etmiştir.

Selim-i Sâlis ve ıslahat

Yukarıda, ciddi neticeler vermeyen bir takım ıslahat teşebbüslerinden bahsetmiştik. "Sultan-ı Selim-i Sâlis" tahta geçer geçmez en evvel düşündüğü ıslahat oldu. Daha şehzâdeliği zamanından beri, Avrupa'daki terakkiyatın memleketimizde tatbiki lüzumunda inanmıştı. Fakat fikren münevver olmakla beraber merhametli ve mütereddid olduğundan, ıslahatı demir bir Allah yapamamış, eski fenalıkların kökünü kazıyamamıştır. Sultan Selim evvelâ ıslahat-ı askeriye ile işe başladı. Tophaneyi, tersaneyi Avrupa usulünde tensik etti. Mühendishane, bahriye mektebi, baruthâne, kumaş fabrikaları, matbaa gibi müessesat nedeniyle vücuda getirdi; Fransa'dan İsveç'ten celbettiği mühendisler Marifetle Fransız gemileri [53]tarzında harb sefineleri, yeni usulde toplar yapıldı. Humbaracı, kalyoncu, topçu sınıfı ıslah ve muntazam bir süvari kuvveti teşkil olundu. Yalnız yeniçeriler yeni piyade eski hâlinde idi. Bu zorbalar ocağına bir türlü el vurulamıyordu. O sırada memleket cehâlet ve taassub içinde bulunduğundan bu yeniliklere

taraf tar olanlar pek mahdud idi; yoksa ekseriyet, Padişah, Frenkleri taklit ettiğinden dolayı itham ediyorlardı. Bu devir ulemâsı içinde mühendishâne baş hocası “İshak Efendi” nin terakkiyat-ı fikrîye hususunda büyük hizmeti görülmüştür. “Selim Sâlis” Ruslara ve Avusturyalılara karşı Fransızların dostluğuna ehemmiyet veriyordu. Mısır hadisesi kapandıktan sonra Napolyon’la Selim Sâlis arasında pek dost tane bir münasebet tesis etmişti. İstanbul’daki Fransız sefiri “Sebastiyani”nin bu hususta büyük bir rolü vardır.

Nizam-ı cedid ve hükümdârın hal’i

Yeniçerilerin toptan ıslahı kabil olmadığından, padişah nihayet “Nizam-ı Cedid” namıyla bir sınıf piyade askeri ihdâsına karar verildi. Bunlar için ayrı kışlalar yapılarak ayrı bir üniforma ihdas edildi. Talimlere başlandı. Bunların bir kısmı ”Kütahya” ve “Konya”da idi. Akka harbinde bunların faydası görüldüğünden Rumeli’de de bu teşkilata başlanmış kararlaştırıldı.

Lakin yeniçerilerle taşrada “Ayan” denilen mütegalibe, devletin büyük memurları, ulema sınıfı nizam-ı cedide aleyhtar idiler. Islahat düşmanları Edirne’de toplandılar; Nizam-ı cedid taraftarlarının katlini istediler. Elde mevcut olan otuz bin kadar nizam-ı cedid askeri ile bu isyanı bastırmak pek kolay idi. Lakin padişahın zaafi buna mani oldu. Bunun üzerine nizam-ı cedid halk arasında intişar etti. Esasen cahil ve müteassıplar padişahı Frenk taraftarlığıyla itham ediyorlardı. O esnada Rus seferi münasebetiyle sadrazam ordu ile Tuna’da idi. İstanbul’da sadaret kaymakamı olan [54]Musa Paşa ile şeyhülislam Ataullah efendi ıslahata düşmandılar. Şehzade “Sultan Mustafa”yı padişah yapmak istiyorlardı; tam bu esnada “Kabakçı Mustafa” isminde bir mel’ûnun idaresi altında isyan başladı. Musa Paşa ve Ataullah efendinin ihanetleriyle hükümet nizam-ı cedidin lağvını ilan etti. Lakin bu da kâfi gelmedi; Sultan Selim hal’ edilerek yerine Sultan Mustafa geçti. Artık hükümet tamamıyla ıslahat düşmanlarının elindeydi.

Alemdar ve Sultan Mahmud

Sultan Selime ve ıslahata taraftar olan bazı rical “Ruşçuk”a gittiler. Ora ayanı olup büyük bir kuvvete ve nüfuz sahibi bulunan “Alemdar Mustafa” Paşa’ya ahvalin vahametini anlattılar. Alemdar ordusuyla beraber İstanbul’a

geldi. Askeriyle Topkapı sarayına girdi; Selim–i Sâlis’i aradı. Sultan Mustafa hal’ edileceğini anlayarak mahlu‘ hükümdarı şehid ettiler, cesed-i mübarekini arz odasının önüne koydurdu. Şehzade Sultan Mahmud’u da öldürterek hanedandan kimseyi bırakmamak ve bu suretle taht-ı saltanatta kalmak istiyordu. Lakin çok şükür buna muvaffak olamadı. Alemdar Sultan Mustafa’yı hal’ ederek Sultan Mahmud–ı Sani’yi tahta çıkardı.

Alemdarın şehadeti

Genç padişah tıpkı Sultan Selim gibi bir ıslahat taraftarı idi. İbtida Alemdar’ı sadrazam yaptı. Alemdar asileri korkutarak “Sekban” namıyla yeni bir sınıf talimli asker ihdas etti. “Levent Çiftliği” bu askerlerin talimgâhı idi. Alemdar ve “Ruşuk yararı” denilen ıslahat taraftarı rical, artık mürtecilerin kökü kesildiğini zannederek zevk ve sefalarına daldılar; lakin ıslahat düşmanları ve yeniçeri zorbaları fırsat kolluyordu. Nihayet bir Ramazan [55]gecesi bagdeten Paşa kapısını yani Bab-ı Ali’yi basarak her tarafı ateşlediler, Alemdar ateşler içinde kahramanca müdafaa etti. Lakin bir taraftan imdâd alamayınca içinde müdafaa ettiği cephaneliği ateşledi, şehid oldu. Asilerin Sultan Mustafa’yı tahta çıkarmak istediklerini bilen Sultan Mahmud’u hal’ edemediler. Yalnız sekban-ı cedid lağv olundu. Lakin azimkâr Sultan Mahmud o zamandan itibaren yeniçerileri ortadan kaldırmağa kat’i surette karar verdi. Yalnız münasip bir fırsat bekliyordu.

Napolyon’un imparatorluğu

“Napolyon” imparator olduktan sonra idare-i mutlakiyeyi tesis ve Katolikliği din-i resmi olarak kabul etti. İhtilal zamanında kaçanlar geri döndüler. Birçok kavinin ve müessesat vücuda getirdi. Lakin mahir bir kumandan olduğu fazla haris şöhret olduğundan zamanını harbelerle geçirdi. İtalya’nın bir kısmı, Hollanda’yı, şimal denizi sevahilini, İllirya’yı zabt etti, istediklerine verdi bu yeni imparatorun Avrupa sulhu için bir tehlike teşkil ettiğini ve kendilerine [56]korkunç bir rakip çıktığını gören Avusturya ve Rusya birleştiler; Napolyon ordusuyla Viyanaya’ya kadar giderek “Österliç” Muzafferiyetini kazandı ve Avusturya’yı sulha mecbur etti. Almanya’yı zabt ederek Cenubi Almanya’daki iki yüz kadar küçük prensliği birleştirdi. Sonra

Prusyalılarla harb ederek “Jena” zaferini kazandı. Ve “Tilsit” Muahedesiyle “Vestfalya” krallığını teşkil eyleyerek kardeşini kral yaptı. Muharib olduğu İngilizlere bir darbe vurmak isteyen Napolyon “Beri Abluka” denilen meşhur usulü ihdas ederek bütün Avrupa limanlarını İngiliz ticaretine kapadı. Avrupa senelerce müşkülata uğradı.

Napolyon bir kardeşini İspanya kralı yapmıştı; İspanyollar isyan ederek senelerce Fransızları çetelerle iz‘aç ettiler. Napolyon’un garbdaki bu meşguliyetlerini gören Avusturya ilan-ı harb ettiyse de “Vagram”da mağlub oldu. İsyân eden “Tirol” ahalisi te‘dip edildi. Napolyon’un Fransız ordularının Almanya’daki bu hâkimiyeti Almanlarda hiss-i milli’yi ikaz etti. Alman milliyetperverliği şiddetle uyandı. Alman şairleri, müverrihleri, muallimleri bu intihabın vücuda gelmesi için bütün kudretlerini sarf ettiler.

Napolyon’un son seneleri

Ruslar İngiliz gemilerine limanlarını kapadıklarından Napolyon’la araları açıldı. Napolyon dört yüz bin kişilik bir ordu ile yürüyerek Moskova’ya kadar ilerdi. Ruslar bütün mahsulâtı, yoldaki bütün şehirleri, kasabaları, köyleri yakarak geri çekilmişlerdi. Bu muazzam ordu yolun meşakkatinden, kıştan, açlıktan çok sıkıntı çekti; büyük zayiata uğradı. Perişan bir halde döndü. Fırsat bulan Prusya ve Avusturya hemen ilan-ı harb ettiler. Napolyon “Laipzig” meydan muharebesini kaybederek Almanya’yı terke mecbur oldu. Fransa’ya giren müttefik orduları Napolyon’u müteaddit harblerde mağlub ve “Paris”i zapt ettiler. Türk hükümet zaruretinde kalan Napolyon Elbe adasına gönderildi; on altıncı [57]Lui’nin kardeşi son sekizinci Lui Fransa kralı oldu.

Fransızların yeni hükümdarlarından memnum olmadıklarını haber alan Napolyon, ansızın Fransa’ya geçti. Ordu derhal kendisine iltihak etti, kral kaçtı. Bunun üzerine müttefik Avrupa devletleri Napolyon’a karşı ordular gönderdiler. Napolyon bu defa da İngiliz ve Prusyalılara karşı “Vaterlo” muharebesini gayb ve İngilizlere iltica etti. Onlar da bu tehlikeli düşmanı Bahr-i muhit-i atlası’de “Sent Eln” adasına gönderdiler; orada vefat etti.

Viyana kongresi

Müttefik devletler On sekizinci Lui'yi Fransa krallığına getirdikten sonra, Avrupa'nın bozulmuş haritasını düzeltmek üzere Viyana'da bir kongre akd ettiler.(1814) en büyük maksat bu gibi inkılablara karşı hükümdarın hukukunu muhafaza etmektir. Kongre neticesinde Fransa inkılabtan evvelki hududuna irca' edildi. Prusya, Avusturya, Rusya, İngiltere yeni memleketler kazandılar.

Avrupa'da Meşrutiyet Cereyanınının Galebesi

Mutlakiyet ve meşrutiyet

Fransa inkılâbından sonra bütün Avrupa'da başlıca iki fırka ortaya çıkmıştı: mutlakiyetçiler, meşrutiyetçiler. Bunlar daima birbirleriyle mübareze ediyorlardı, [58]hükümdarların memleketi istediği gibi idare etmesini, matbuatın serbest olmamasını istiyorlardı. Fakat hürriyet fikirleri her tarafta yapıldığı cihetle, meşrutiyet taraftarları her gün daha kuvvetlenmekte idiler. Hükümdarlar ve zadedgân, hemen tabii Mutlâkiyet taraftarı idiler.

Yeni isyan ve inkılablar

İtalya ve İspanyadaki meşrutiyet taraftarları 1820 de isyan ederek hükümdarları kanun-ı esasiye'yi ilana mecbur ettiler. Lakin Avusturya ordusu İtalya'da, Fransız kralının orduları İspanya'da hürriyet taraftarlarını te'dip eylediler. Bu sırada Amerika'daki İspanya müstemlekatı ahalisi de İspanyollar aleyhine kıyam ve on sene harb ettiler. Nihayet İspanya oraları terke mecbur oldu ve on altı cumhuriyet teşekkül etti. Hürriyet fikirlerinin menşeî olan Fransa halkı, on sekizinci Lui'nin yerine geçen kardeşi "Birinci Şarl"ın meşrutiyeti tanımamasına tahammül edemedi. Vuku bulan isyan üzerine (1830) Şarl'ın yerine "Urlean" hanedanlığından "Lui Filib" kral oldu ve Burbon ailesinin hükümeti bitti. Bu inkılab bütün Avrupa'da tesirat vücuda getirdi. (1848) de Fransa'da yeni bir inkılab daha oldu. Ve cumhuriyet ilan edilerek "Napolyon"un yeğeni "Prens Lui Napolyon" riyasete intihab olundu. Bundan sonra Avrupa da hürriyet cereyanları kuvvetlendi. Lakin hükümdarlar birbirlerine muavenet ettiler. Rus ordusu Macaristan da, Prusya

ordusu Almanya’da, Avusturya ordusu İtalya’da hürriyetperverleri [59]mağlub ettiler. Hatta Fransa’da bile “Lui Napolyon”1851 de cumhuriyet lağv ile imparatorluğunu ilan etti. Ancak mutlâkiyet taraftarlarının bu muvaffakiyetleri çok sürmedi;1860’dan sonra sırasıyla Avusturya ve Macaristan’da, İtalya’da, İspanya’da meşrutiyet usulü kabul ve tatbik olundu. Yalnız Prusya’da “Raşyıştağ” denilen meclis bir dereceye kadar kralın arzularına tabi bulunuyordu. Rusya çarları ise istibdadı devam ettirmekte ısrar ediyorlardı.

Osmanlı - Rus Münasebeti

1224 Seferi

Alemdar vakası üzerine Rusya ile mütareke akd edilmişti. Bu esnada Napolyon Rusya imparatoru (Birinci Aleksandır) la “Tilsit” te bir ittifaknâme imzaladığından bizi tek başımıza bıraktı; vaki’ olan müracaatlarımıza karşı “Selim-i Salis”in şهادetini öne sürerek tavassuttan istinkâf etti. Ruslar Eflak ve Boğdan’ın terkini, Kafkasya ile serbestâne imtiyaz verilmesini istediklerinden, bu ağır şartlar bizzarure kabul edilemeyerek harbe devam olundu.

Ruslar Tuna’ya doğru ilerleyerek kalelerimizi muhasara ettiler. Sadrazam Yusuf ziya paşanın müdafaaları üzere Ruslar Tuna’nın ötesine çekilmek mecburiyetinde kaldılarsa da kış geldi; harb iyi idare edilemedi. Ruslar Dobruca’ya gelerek Silistre ve Rusçuk’u aldılar. Ordumuz fena bir halde kaldı. Bu sırada Napolyon Rusya’ya ilan-ı harb etmiş olduğundan (1812) Ruslar bizimle musalahaya can atıyorlardı. Napolyon’un mütemadi ihanetlerinden bıkmış olan rical-i devlet sulhu tercih ederek “Bükreş” muahedesini imzaladılar. Bu muahede mucibince “Kili, Akkirman” beldeleri Rusya’ya [60]bırakılıyor, “Pрут” nehrinden hudud kesiliyor, serbestâne imtiyazat veriliyordu. Bab-ı âli bu muahede ile Baltacı vukusunda olduğu gibi bu defa da büyük bir askeri ve siyasi hatta irtikab eylemekte idi.

Yunan ihtilali

Bugünkü Yunanistan’ı teşkil eden Mora Rumları, Slavlarla Arnavutların karışmasından hâsıl olmuş halitadır ki eski yunan ile hiç alakası yoktur.

Bunlar Osmanlı idaresi altında müreffeh ve zengin bir halde yaşıyorlardı. Mektepleri, kiliseleri serbestti. Fenerli ve Rumların birçoğu divan-ı hümayun tercümanlığında, Eflak ve Boğdan beyliklerinde kullanılıyordu. Fıtraten tüccar olan bu Rumlar, deniz ticaretinde ileri gitmişler; bir kısmı Avusturya'da, Fransa'da ve bilhassa Rusya da yerleşmişlerdi. Petro ve Katerina zamanından beri Ruslar mütemadiyen Rumları isyana teşvik ediyorlardı.

Osmanlı Devleti'nin zaafiyetini gören Moralılar, ecnebilerin ve bilhassa Rusların da teşvikiyle eski Yunanistan'ı hatta Bizans imparatorluğunu ihya fikrine düşmüşler. Fransa inkılâbının neşrettiği milliyet fikirleri, Rumların mütefekkirleri üzerinde de derin izler bırakmıştı. Viyana'daki Rumlar "Etnik-i Eteryâ" cemiyetini teşkil ederek, Rumları isyana teşvik fikrine düştüler. Memleketimizin her tarafına adamlar göndererek iane topladılar, silah dağıttılar. Rusya'da bunlara yardım ediyordu. Mora Rumları isyan için münasip bir fırsat gözlüyordu. Tepedelenli Ali Paşa'nın isyanı onlara bu fırsatı verdi. Sultan Mahmud'un başlıca mukarribi Halet Efendi bir takım sebeplerden dolayı meşhur Tepedelenli Ali Paşa'ya hiddetlenerek padişaha asi tanıtmış ve idamına [61]ferman almıştır. Yanya ve mora taraflarında büyük bir nüfuzla sahip malik olup Rumları tir tir titreten "Tepedelenli" bunu haber alınca isyana mecbur oldu. Üzerine ordu sevk edilerek mağlub edildi. Lakin mora Rumlarını zapt edecek, korkutacak demirden bir el yoktu. Eski yunan medeniyetine meftun olan Avrupalıların yardımı ve teşviki üzerine bir kat daha yüz bulan Moralılar isyan ettiler. Mora'daki İslamları katliam eylediler. Altı sene süren (1821- 1827) bu devirde mora Rumları pek çok fecayi' yaptılar. İntizamsız yeniçeri orduları bir türlü bu hareketi bastıramıyor, Halet Efendi ve taraftarları padişaha bu isyanın hiçbir ehemmiyeti olmadığını söyleyip duruyorlardı. Hükümet neden sonra bu isyanın vahametini anladı. Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa ile Reşid, Mehmet ve Kaptan Koca Hüsrev paşaların himmetiyle asilerin son ilticagâhı olan (Misalonki) zapt edilerek isyan bastırıldı.(1827) İhtilalin ilk perdesi bu suretle kapanmış oldu.

Yeniçerilerin ilgası

Yeniçerilerin artık hiçbir şeye yaramayacağını, hatta bunların ıslahı dahi mümkün olmadığı birçok vak’alarda kat’i suretle anlaşılmıştır. Akka vakasında, mora isyanında talimli askerin hizmeti daha iyi görülmüştü. “Sultan Mahmud” kat’i suretle ıslahata karar verdikten sonra “Eşkinci” namıyla yeni bir sınıf askeri ihdas ederek her ortadan yüz ellişer kişiyi seçtirdi. Ve bunlardan muntazam talim edeceklerine dair senet de aldı. Lakin bunlara inanmıyordu. Filhakika biraz zaman sonra yeniçeriler ayaklandılar; yeni talimler, yeni elbise ve silahı istemiyorlardı. Usulleri üzere Bab-ı Âli’yi ve bazı konakları basarak ıslahat taraftarlarının idamı istediler. Sultan Mahmud esasen bunları tepelemeğe karar vermişti. Topçu, humbaracı, tersane [62]ocakları gibi asker sınıfları devlete sadıktı. Bunların muaveneti temin edildikten sonra liva-yı şerif çıkarılarak Sultan Ahmet Camii’ne götürüldü ve bütün Müslümanlar sancak altına davet olundu. Ağa Hüseyin Paşa ile Mehmet İzzet Paşa’nın kumandası altındaki hükümet kuvvetleri at meydanında toplanmışlardı. Yeniçeriler ağa Hüseyin Paşa’nın hücumu üzerine at meydanındaki kışlalarına kapandılar. Kışlalara yağlı paçavra atılarak yakıldı, diğer kışlarlar tahrib edildi. İki gün süren bu te’ dip esnasında sekiz yüz kadar yeniçeri öldürüldü. Yeniçeri ocağı resmen lağv olunarak Ağa kapısı, [63]“Şeyhülislam kapısı” oldu. Yeni teşkil edilen asakire “Asakir-i Mansure-i Muhammediye” unvanı verildi. Devletin hayatı için fevkalade mühim olan bu vakaya “Vaka-yı Hayriye” derler.(1241)

Navarin faciası

Yunanlılar alttan alta ihtilal hazırlıklarında bulunuyorlardı. İkinci defa patlayan ihtilal iki sene sürdü. Bütün Avrupalılar onları iltizam ettiler. “Lord Bayron” gibi en büyük bir İngiliz şairi Rumlarla birlikte bize karşı harb etti. Propagandacılar dünyanın her tarafında bizim aleyhimize çalıştılar; her tarafta Rumları himaye için cemaatler kuruldu. Nihayet Rusya, Fransa ve İngiltere devletleri resmen işe karışarak, Sultan Mahmud’dan Rumlar hakkında Sırplar hakkında olduğu gibi imtiyazat istediler. Sultan Mahmud bu teklifi reddetti. Bunun üzerine bu müttelik devletlerin donanması, hiç ilan-ı harbe lüzum görmeden “Navarin”de duran donanmamız üzerine ateş açtı. Bu

acı baskın donanmamızın mahvını ve altı bin Müslümanın şehadetine mucib oldu. Bu haksızlık üzerine Sultan Mahmud müttefiklerden tazminat ve tarziye istedi ve bütün Müslümanları cihada davet etti. Zaten fırsat arayan Rus çarı birinci Nikola bize ilan-ı harb etti.

Edirne muahedesi

Harb iki seneye yakın sürdü. Eflak ve Boğdan'ı işgal ile Tuna'yı geçen Ruslar Silistre önünde mağlub olarak geri çekildiler. İlbaharda daha büyük şiddetle harekâta devam ederek Silistre'yi işgal ve Karadeniz kıyısından balkanları aşarak ani bir taarruzla Edirne'yi zapt ettiler. Payitaht yolunun açıldığını göre Sultan Mahmud telaşa düştü. Edirne'de felaketli bir muahede imzaladık.(1245) bu muahedeye göre Yunanistan müstakil bir krallık halinde teşekkülü tasdik olunduğu gibi, Tuna ağızları Rusya'ya terk, Eflak- Boğdan ve Sırbistan imtiyazatı [64]tezyid olunuyor, Ayrıca da pek ağır bir harb tazminatı veriliyordu.

Mısır meselesi

Mehmed Ali isminde bir Kavalalı memlekette gönüllü olarak Mısır'a gitmiş ve oraya yerleşmişti. Büyük bir idare dehasına malik olan bu adam türlü türlü fırıldaklar çevirdikten sonra nihayet mısır valiliğini elde etti. Fevkalade faal ve teceddüperver olduğundan eski kölemen beylerini ortadan kaldırmış, Avrupa'dan muallim ve mütehassıslar getirerek muntazam bir ordu, güzel bir tersane iyi bir donanma vücuda getirmiştir. Mısır'ın ziraat ve ticareti onun sayesinde inkişaf etmiş, mısır adeta Avrupa medeniyetini kabul ve tatbiki muvaffak olmuştu.

Mehmed Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa kumandasında gönderdiği ordu ile mora isyanını bastırdıktan sonra, hizmetine mükâfaten "Suriye"yi istedi. Rical-i devlet bu haris ve zeki adamın istiklal fikri beslediğini biliyordu. Binaenaleyh bu talebi reddettiler. Bunun üzerine Mehmet Ali devlete isyan ederek Suriye'ye bir ordu gönderdi. İbrahim Paşa kumandasındaki mısır ordusu Aka'yı Şam'ı aldıktan sonra Anadolu'ya geçti. Konya'da Osmanlı ordusu buna karşı çıktıysa da galebe yine Mısırlılarda kaldı. Ve sadrazam esir düştü. İbrahim Paşa Kütahya'ya kadar ilerledi.

Mısır valisinin bu muzafferiyatı üzerine İstanbul büyük bir telaşa düştü. “Sultan Mahmud” Çar Nikola’dan imdad istedi. Her ne vesile ile olursa olsun İstanbul’a el atmak isteyen çar için birer fırsattı. [65]on beş bin kişilik bir ordu ile Rus donanması boğaz içine geldi. Lakin İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusların boğazda zuhurundan kuşkulandılar, padişahın Rus himayesine gireceğinden korktular. Sultan Mahmud’u zorlayarak Konya muahedesi ile Mehmet Ali Paşa’ya Suriye ve Adana valiliğini verdiler. Çar askerlerini geri çekmekle beraber Sultan Mahmud ile Hünkâr iskelesi muahedelerini akdetmişti. Bu muahedeye göre, Çar padişaha alel-icab bir kuvve-i askeriye ile yardım edecek, buna mukabil padişah da Rus gemilerinden başkasını boğazlardan geçirtmeyecekti. Çarın Osmanlı devleti hakkında ne gibi emeller beslediğini gösteren bu muahede karşısında düvel-i muazzaması şark işlerini daha büyük ehemmiyetle takibe başladı. Ancak Mehmet Ali paşa istiklal arzusundan bir türlü vazgeçmiyordu. Bunu bilen Sultan Mahmud beş sene sonra Suriye’yi Mehmet Ali’den istirdada kalkıştı. Fakat ordumuz “Nizip”te İbrahim Paşa’ya mağlub oldu. Mağlubiyet haberi İstanbul’a gelmeden Sultan Mahmud vefat etti; tahta Sultan Mecid geçti. Mısır meselesi beynelmilel bir mahiyet almış olduğundan Mustafa Reşid Paşa’nın gayreti sayesinde düvel-i muazzama devlet-i aliyye ile teşrik-i mesai ettiler; Mısır, Suriye sahilleri abluka edildi. Mısır ordusu geri çekilmeğe mecbur oldu. Nihayet Mısır kıtasının valiliği, evladına intikal şartıyla, Mehmet Ali’ye tevcih ve devlete senevî seksen bin akçe vermesi şart kılındı. Mısır meselesi bu suretle kapandıktan sonra düvel-i muazzama “Boğazlar Mukavelenamesi” ile Hünkâr İskeleyi muahedelerini de te’dil ettirdiler; yeni mukaveleye göre boğazlardan hiçbir ecnebi harb gemisi geçemeyecektir.

Tanzimat-ı hayriye

Avrupa’da her mevki kazanmak ve yaşayabilmek için, Avrupa medeniyetini kabulden başka çare olmadığını, uzun müddet sefaretlerde bulunan hariciye nazırı Mustafa Reşid paşa pekiyi anlamıştı. Sultan Abdülmecit de [66]gayet hararetle bir ıslahat taraftarıydı. Binaen aleyh hükümdar ile hariciye nazırı birleşerek “Tanzimat-ı Hayriye” namıyla ma’ruf olan hatt-ı hümayunu ısdar ve Gülhane meydanında merasim-i mahsusa ile

ettirdiler. (26 Şaban 1255) Bu hatt-ı hümayun bir dereceye kadar Fransızlar'ın hukuk-ı beşer beyannamesine benziyordu: Padişah bununla, Türkiye'deki Müslüman ve Hristiyan bütün tebaa'nın müsavattı, ırz ve namus ve meskenin masuniyetini, işkence ve idamın ilgasını, kavanin ve nizam-ı cedide ile her şeyin bir usule rabt edileceğini vaad ediyordu.

Bu ıslahat öyle kolayca yapılamadı. Rical-i devletin birçokları ve ahalinin büyük bir kısmı Tanzimat'ın aleyhinde idiler. Binaen aleyh Reşid paşa adliye, maarif, maliye, meselelerinin ıslahında birçok müşkülata uğradı; müteaddid defalar çekilerek tekrar mevki-i iktidara geldi. Tazimatta Reşid Paşa'ya en ziyade yardım edenler ve onun başladığı işi ileri götürenler, Âli ve Fuad paşalardır.

Kırım muharebesi

Bu yeni ıslahatın tatbiki sayesinde memleket yavaş yavaş düzeliyordu. Bu sırada Avusturya ve Rusya'nın zulmünden kaçan Macarlar memleketimize iltica ettiler. Bu iki devletin bütün tehditlerine karşı Sultan Mecid Mültecileri teslim etmedi. Gerek tazimatın ilanı, gerek Macar hürriyetperverlerine karşı padişahın bu ulu cenabı İngiltere ve Fransa'da lehimize bir cereyan uyandırdı.

[67]Osmanlı Devleti'nin bu suretle kuvvetlenmeğe başlaması Rusya'nın hiç işine gelmiyordu. Binaen aleyh Kudüs'teki makamat-ı mübarekenin Ortodokslara mı, Katoliklere mi ait olduğu meselesini ileri sürerek dâhili işlerimize karışmaya kalktı. Osmanlı tabiyetindeki Ortodoksların hamisi olduğunu ilan etti; hatta "Mençikof"u sefaret-i fevkailede ile İstanbul'a göndererek bu iddiasının tasdikini talep etti. İngiltere ve Fransa, Rusya'nın bu mutaazzımane ve muhterisane vaziyetini hoş görmüyorlardı; Devlet-i Aliyye'nin Rus muttalebini reddi ve Rus ordularının Bağdad ve Eflâk'a hücumu üzerine bizimle ittifak ve donanmalarını İstanbul'a i'zam eylediler.

O sırada Ruslar Sinop limanındaki donanmamızı yaktılar. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa Kırım'a asker gönderdiler. Serdar-ı Ekrem Ömer paşa kumandasındaki ordularımız Tuna boylarında Ruslar "Oltaniçe" ve "Çatana" da bozmuşlardı. "Silistre"yi uzun müddet şiddetle muhasara eden Ruslar burada da muvaffak olamamışlardı, ordumuz Fransız ve İngiliz ordularıyla

[68]birleşmek üzere Kırım'a geçti. "Sivastopol" muhasara olundu. Bu aralık "Sardunya" devleti de ittifaka iştirak ederek asker ve donanma göndermişti. Bir seneye yakın muhasaradan sonra, şehir bir harabe halinde müttefiklerin eline düştü.

Paris kongresi

Yeni Rusya imparatoru, "İkinci Aleksandır" bu işi başaramayacağını anlayarak sulha talip oldu. Paris'te toplanan kongreye Âli paşa murahhas olarak gitti. Müttefiklerle Rusya'dan maada Avusturya ve Prusya murahhasları da bulunuyorlardı. Bu kongrenin kararları mühimdir: Devlet-i Aliyye bundan böyle Avrupa devletlerinin hukuk ve menafi'inden müstefid olacak, boğazlar eskisi gibi harb gemilerine kapalı kalacaktı, Bahr-i Siyah bitaraf addedildiği cihetle ne Rusya ne de Devlet-i Aliyye burada harb gemisi bulunduramayacaklar, tersane yapmayacaklardı.

Eflak-Boğdan beylikleriyle Sırbistan prensliği dahi idare-i dâhiliyece müstakil olacaktı.

Avrupa'da Milliyet Fikirleri ve Netayici

Milliyet fikirleri

Fransa inkılabından sonra, Avrupa'da milliyet fikri uyandı; her millet ayrı ve müstakil bir devlet kurmak hevesine düştü. Bu fikir birçok muharebelere sebep olmuştur. Çünkü Miletler ekseriya müteaddit hükümetler arasında taksim edilmiştir yahut başka milletlerin mahkûmları olmuşlardır. Yunanlıların, Sırpların devlet-i Osmaniye'den ayrılarak istiklal veya muhtariyet kazanmaları, Hollanda'ya tabi' olan Belçikalıların Fransa'nın yardımıyla müstakil bir devlet kurmaları, Avrupa'da bu fikrin ne kadar ilerlediğini gösterir. On dokuzuncu asır adeta bir milliyet asrıdır.

Alman ittihadı

Viyana kongresinde sonra Almanya otuz beş küçük devlete ayrılmıştı. "Cermanya hey'et-i müttefikesi"ni teşkil eden bu devletlerin en mühimleri Avusturya ve Rusya idi. Alman vatanseverleri bunların hepsini bir imparatorluk halinde birleştirmek istiyorlardı. Hâlbuki Avusturya ile Prusya

bu hususta rakib idiler. Danimarka'nın elinden aldıkları "Şelezvig-Holştayn" dukalıkları meselesinden dolayı, bu iki devlet arasındaki rekabet büsbütün açığa vurdu. Prusyalılar 1866'da "Sadova"da Avusturya ordusunu mağlub ederek eski Cermanya hey'et-i müttefikesi yerine "Şimali Almanya hey'et-i mütehaddisi"ni teşkil ve Avusturya'yı bu ittihaddan ihraç ettiler. Bu suretle Prusya kralı artık Almanya imparatoru olmaya hazırlanıyordu. Başvekil "Bismark" ile erkân-ı harbiye reisi "Moltke" bu hususta en büyük vazifeyi görmüşlerdir.

Fransa – Almanya harbi

"Bismark" Fransa ile harb itmek için bir sebep arıyordu. Üçüncü Napolyon'un kibir ve gururu ona bu fırsatı verdi. İspanya krallığına namzet meselesinden dolayı Fransa 1870' de Prusya'ya ilan-ı harb etti. Bütün Almanya devletleri Prusya ile beraber iştirak ettiler. Harb için uzun müddetten beri hazırlanmış olan Prusya ordusu (Meç) i zabt ve "Sedan"da imparatoru esir etti. Bunun üzerine Paris'te cumhuriyet tesis olunarak "Gambela"nın himmetiyle ordular teşkiline çalışıldı. Fakat Almanlar nihayet Paris'e girdiler. Versay'da [70]toplunan Alman prensleri birinci Wilhelm'in imparatorluğunu kabul ve Alman ittihadını ilan eylediler. Fransızlar "Alsas Loren"le birlikte beş milyar frank da tazminat vermek suretiyle musâlaha ettiler.(1871)

İtalya ittihadı

İtalya'nın şimal tarafı Avusturyalıların elinde idi. Diğer taraflarda küçük küçük müteaddit devletler vardı ki "Sardunya" bunların en büyüğü idi. İtalya'nın ecnebi boyunduruğundan kurtularak müttehit bir devlet halini alması, Sardunya Kralı "Viktor Emanuel" ile başvekil "Kavur" ve meşhur ve vatansever "Garibaldi" sayesinde.

Bu üç zat üçüncü Napolyon'un yardımıyla Avusturyalılara ilan-ı harb ettiler. Avusturya ordusu "Maçenta" ve "Solferino"da mağlub oldu. "Neb" ve "Savva" yı yardım mukabili olarak Fransa'ya bırakan "Viktor Emaunel" "Lombardiya"yı Avusturyalılardan aldı; "Napoli" ve "Sicilya"da Garibaldi'nin himmetiyle Borbunların elinden zabt olunarak, ahalsininin

arzusuyla Sardunya'ya iltihak etti; Türen'de açılan Parlamento “Viktor Emanuel”i [71]İtalya kralı intihab etti, Floransa payitaht oldu. Lakin ittihadın tamamlanması için Avusturya'dan Venedik'i, Papa'dan Roma'yı almak lazımdı. İtalyanlar Prusya ile 1866 seferinde ittifak ederek Venedik'i aldılar lakin Roma'nın zaptına Fransa mani' oldu; fakat 1870 mağlubiyeti üzerine Roma'da ki Fransız askeri çekilince “Viktor Emanuel” orayı da zabt ve payitaht ittihaz etti. Bu suretle Papa'nın cismanî saltanatı da nihayet buldu.

Fransa'da Üçüncü cumhuriyet

Fransızlar, 1870 muharebesine aleyhdâr olan ve o sırada büyük tahkirlere uğrayan “Teyer”i reis-i cumhur yaptılar. Harbin felaketini izale için var kuvvetleriyle çalışarak memleketini ilerlettiler. Cumhuriyet fikirleri memlekette iyice yerleşti ve böylece Fransa cihan-ı medeniyetteki yüksek mevkiini az zamanda tekrar kazandı.

Balkan devletlerinin teşekkülü

Osmanlılar Balkanları zabt ettikten sonra oradaki Hristiyan milletleri, Türkleştirmediler; sırf devletimizin lütuf ve atufeti sayesinde, Sırlar, Bulgarlar, Karadağlılar, Romanyalılar, Rumlar kendi dinlerini, lisanlarını, kiliselerini, mekteplerini serbestçe muhafaza ettiler. Devletimiz bu suretle, yirminci asırdaki Avrupa devletlerine “Hamıyyet-i Akvâm” kurarak akliyetlere temin eylemek istedikleri hukuki, daha asırlarca evvel, Hristiyan tebaasına temin etmişti. Bunlar idaremiz altında uzun müddet rahatça yaşadılar. Rusya ve Avusturya gibi düşman devletlerin teşviki ile arasına ufak tefek isyanlarda bulunuyorlardı; lakin on dördüncü asırda “Milliyet Nazariyesi” her tarafa yayıldıktan sonra, bu milletlerde de, Osmanlılardan ayrılarak müstakil devletler kurmak hevesi ve hırsı uyandı. Bir taraftan Osmanlı idaresinin kuvvetsizliği eski şevket ve intizamı kaybetmiş olması, diğer taraftan alakadar Avrupa devletlerinin ve bilhassa Rusya'nın teşviki neticesinde bu eski sakin, asude kıtalarda isyanlar, ihtilaller baş gösterdi. Mora ile Yunan adalarındaki Rumların nasıl birden [72]ayrı bir idare teşkil ettiklerini yukarıda söylemiştik. Burada Sırlarla Romanyalıların nasıl ayrıldıklarını anlatalım.

Balkanlar da ibtida isyan eden Sırlardır. Belgrad'daki yeniçeri dayıları Sırlardan fazla vergi istedikleri için Sırlar padişaha müracaat etmişlerdir. Bunu duyan dayıların Sırp rüesasını öldürmesi üzerine isyan patladı. On seneden fazla sürdü.(1804 – 1815) Nihayet Rusların himayesi sayesinde Sırlara “Nim Muhtariyet” verildi. Sonra 1833 de yine çarın muavenetiyle Sırbistan Prenslığı ilan olunarak, muahharan Fransa'nın müdahalesiyle oradaki Türk askeri de çekildi.(1867)

Romanya, bizim eski Eflak ve Boğdan eyaletlerinin birleşmesinden husule gelmiş, bir memlekettir. Asırlarca Bab-ı Âli'ce müntehab beyler tarafından imtiyazlı eyaletler halinde idare olunan Eflak ve Boğdan, Paris Kongresinden sonra düvel-i esasi verildi. Romanyalılar ibtida ittihad ile “Memleketin” denilen Eflak ve Boğdan'ı zaten birleştirmişlerdi; muahharan 1293 – 94 Rus harbinde Ruslarla müttefiken bizimle harb ederek krallık şeklini kazandılar.

1293 Seferi

Paris kongresinden sonra, Rusya devletimiz hakkında eski siyasetine devam etti. Fransa – Almanya harbinden istifade ederek, Paris muhadesinin kendisini Karadeniz'de harb gemisi bulundurarak men' eden maddesini mefsuh addettiğini ilan etti. Balkanlardaki Slavları: Sırları, Bulgarları, Osmanlılar aleyhinde isyana teşvik etmekte idi. “Sultan Abdülaziz” devrinde Hersek'te zahiren bir vergi meselesinden başlayan isyan, Rusların mütemadi teşvikleri büyüdü. Bu esnada [73]Bulgaristan'da dahi bir takım komiteler teşekkül etmişti. Nihayet Sırlar ve Karadağlılar bizimle harbe başladılar, balkanlar ateş içinde kaldı. Devletimiz bu isyanlar ve harblerle lüzumundan daha uzun bir müddet uğraştı; daha iş başlangıçta iken ateşi söndürmeğe muvaffak olamadı. Esasen devletin dâhili işleri de pek bozuk gidiyordu. Reşid Paşa'nın yetiştirdiği Âli ve Fuad paşalar gibi hükümet adamları olmuş, işler Mahmud Nedim Paşa gibi bir takım mürtekip ve değersiz adamlara kalmıştı. Suiistimal ve idaresizlik halkın gözüne batıyordu. Binaenaleyh Sultan Abdülaziz hal' edilerek yerine Sultan Murad geçirildi. Lakin evde hasta idi; biraz sonra “Sultan Abdülhamid-i Sani” tahta geçti.

Bu sırada harb devam etmekte ve ordularımız oldukça mühim muvaffakiyetler kazanmakta idiler. Lakin Rusya, cenub Slavlarının daha fazla ezilmesine razı olamayarak tehdid amiz bir vaziyet almağa başladı. Avrupa devletleri İstanbul'a murahhaslar gönderdiler; İstanbul'da bir konferans akdedildi. Bu konferans, Sırbistan ve Karadağ Osmanlı ordusu tarafından tahliyesine, "Bosna-Hersek"e muhtariyet idare verilmesine "Bulgaristan"a kezalik bazı idari imtiyazlar verilmesine karar verdi. Lakin o sırada Kanun-ı Esasi ilan edilmişti. Bab-ı Âli, Kanun-ı Esasi ilanı Osmanlı memleketinin her tarafından ciddi ıslahata başlanacağını gösterdiğinden hususi muhtariyetler ve imtiyazlar verilmesine lüzum ve imkân olmadığını iddia etti. Rusya esasen fırsat bekliyordu; Rus orduları Tuna'ya ve Anadolu hudutlarımıza doğru yürümeğe başladılar. [74]senelerden beri muhtelif isyanlarla uğraşan ordumuz yorgun olduğu gibi, dâhili idaremiz de pek perişan idi. Bilhassa orduyu "Sultan Abdülhamit" yıldız sarayında gayet pek fena şekilde idare ediyordu, sık sık kumandanlar değişiyordu. Mamafih ordumuz bu kadar fena şeriat içinde yine vazifesini yaptı; Plevne'de uzun müddet Rus ordusuyla ona iltihak eden Romanya ordusuna karşı kahramanca müdafaa etti. Lakin her şeyin bir haddi vardır. Binaen aleyh kahramanca Plevne düştü, Ruslar Balkanları geçerek "Ayastefonos"a kadar geldiler.

Ayastefonos muahedesi

Payitahtın tehlikede olduğunu gören Sultan Abdülhamit hemen Ruslarla Ayastefonos muahedelerini akdetti. Buna göre Rumeli'de büyük bir Bulgaristan teşekkül edecek, bize Berlin Konferansı yalnız Arnavutluk'la İstanbul'dan Selanik'e kadar adalar denizi kalacaktı. Bu suretle Rumeli'yi kaybederek ve Rusya'ya pek pek ağır bir tazminat-ı harbiye verecektik.

İngilizler Avusturyalılar, Rusya'nın tabi demek olan böyle büyük bir Bulgaristan'ın teşekkülü münasip görmediler; Almanya'da bunlara ilhak etti. Bunun üzerine Rusya ister istemez Ayastefonos muahedesinin tadiline razı oldu. "Berlin"de toplanan yeni bir kongrede yeni bir muahede yapıldı. Bu muahedeye göre Bulgaristan küçülerek Balkanlarla Tuna arasında bir prenslik oluyor, "Rumeli-i Şarkiye" idari muhtariyet veriliyordu. Bosna ve Hersek "Muvakkit" kaydıyla Avusturya-Macaristan tarafına işgal olunur,

Rusya [76]Batum, Kars, Ardahan taraflarını alıyor, Yunanistan “Teselya” ve “Epir”den bir takım araziye sahip oluyor, İngiltere ise Bab-ı Âli ile akd etti. Hususi bir muahede ile “Kıbrıs”ı işgal ediyordu. Bulgarlar Berlin muahedesine uzun müddet riayet etmeyerek, ondan sekiz sene sonra Rumeli-i Şarki’ye Bulgaristan’a Rumeli-i Şarki valisi saffetiyle bu eyaleti idare etmesini kabul etti.

Kanun-ı Esasi

Sultan Abdülaziz’in son zamanlarında memleketteki bir takım münevver fikirli gençler, muharrir ve şairler, bazı rical-i devlet, istibdad-ı idare yerine meşrutiyet usulünü tesis etmek istiyorlardı. [77]Ve bu hürriyetperverlerin başında “Mithat Paşa” bulunmakta idi. Sultan Murad-ı Hamis tamamıyla meşrutiyetperver bir padişahtı; lakin zaman-ı saltanatının pek kısa olması ve esasen bununda hastalıkla geçmesi Kanun-ı Esasi ilanına men‘ olmuştu. Millete kanun-ı Esasi vermek taahhüdüyle makam-ı saltanata geçen “Abdülhamit-i Sani” devrinde Midhat Paşa’nın himmetiyle 93 Kanun-ı Esasi ilan edildi; Meclis-i Mebusan ve ayan-ı içtimaiye davet olundu. Lakin padişah tamamıyla istibdad taraftarıydı; binaen aleyh Osmanlı – Rus harbinin sebep olduğu karışıklıklar esnasında bir bahane bularak meclis-i mebusanı dağıttı; Midhat Paşa başta olmak üzere kanun-ı esasi taraftarlarını türlü türlü vesilelerle tevkif ne nefy ettirerek çürüttü, mahv ve perişan etti. Rabi‘ asırdan fazla süren bu istibdad devresinde memleket birçok felaketlere daha uğramıştır.

On Dokuzuncu Asırda Başlıca Keşifler ve İhtira’lar

On dokuzuncu asır, insanların ulum ve fünun ve sanayide gösterdikleri terakkiyat itibariyle, kendisinden evvelki asırlardan pek çok yüksektir. Beşeriyet on sekizinci asırlık hayatı esnasında büyük senelik kısa zamanda gösterdiği terakkiyi gösterememişti. Bu terakkiyatın esasını, dokuzuncu asırda ulum ve fünunun fevkalade ilerlemesidir. İnsanlar tedkik ve müşahede sayesinde o zamana kadar anlaşılmamış birçok hakikatler buldular, gördüler; ulum ve fünun adeta yeni baştan tesis edildi. Sonra bu ulum-ı nazariye, sanayi [78]yüzlerce insanın haftalarla çalışarak yapabileceği bir işi en kısa bir

müddet zarfında meydana çıkararak makineler icad edildi; makineleri işleten buhar kuvveti sayesinde şimendiferler ve vapurlar vücuda gelerek uzun yollar kısaldı. Sonra elektrik kuvveti sayesinde telgraftan başlayarak birçok şeyler vücuda getirildi. Sanayideki: terakkiyat, her türlü fabrikalar tesisi, ziraat makinelerinin ve fenni usullerin tatbiki, posta ve telgraf ittihadı sayesinde dünyanın her tarafıyla muhaberenin temini, umumi sergiler küşadı gibi şeyler hep on dokuzuncu asırda mümkün olmuştur. Tabaatın, hıfzı sıhhanın terakkiyatı sayesinde birçok korkulu hastalıkların, salgınların önü alınmakta, beşeriyet her sene yüzbinlerce insanın hayatını kazanmaktadır. Hülasa on dokuzuncu asrın bu husûsdaki terakkiyatı na-mütenahidir; medeniyetin bu iyiliklerini, faydalarını memleketimizde bir an evvel tatbik etmek hepimiz için bir borç sayılır.

Avrupalıların Müstemlekat Siyaseti

Portekizlilerin, İspanyolların İngilizlerin kendi memleketleri haricinde müstemlekeler edinmeğe başlamaları hakkında bu geride malumat vermiştik. Bu gün Avrupa devletleri için müstemlakatın büyük bir ehemmiyeti vardı. Çünkü fabrikaları için lazım olan ham eşyayı o müstemlekelerden alıp getirdikleri gibi, fabrikalarında işledikten sonra onları tekrar müstemlekelerine satarlar ve bu suretle iki taraflı ticaret ederler. Müstemlekelerin askerlik noktasında da büyük bir ehemmiyeti vardır. Avrupa devletleri müstemlekelerinde yerlilerden aldıkları efradı kendi zabitlerinin kumandasında terbiye ederek harblerde kullanırlar; Fransızlar daha 1870 – 1871 muharebesinde şimali Afrika Müslümanlarından topladıkları askerlerden pek çok istifade etmişlerdi. İşte bu gibi iktisadi [79]ve askeri sebeplerden dolayı Avrupa devletleri müstemlekat siyasetine büyük ehemmiyet verirler.

Bugün dünyanın en büyük ve en zengin müstemlekâtına malik olan devlet İngiltere'dir. Yalnız Hindistan tek başına bir servet membaıdır ki İngilizler bundan uzun senelerden beri istifade etmektedir. Fransızlar şimali Afrika'da Hindçini'de zengin müstemlekelere maliktirler. İtalyanların, Flemenklilerin de zengin ve mühim müstemlekeleri vardır.

SONUÇ

Fuat Köprülü'nün yazmış olduğu Milli Tarih ders kitapları ilk olarak 1337 yılında II. Meşrutiyet döneminde ilkokulların Devre-i Mutavassıta birinci sınıf, devre-i mutavassıta ikinci sınıf, devre-i aliyye birinci sınıf ve devre-i aliyye ikinci sınıflarında okutulmak üzere dört cilt halinde basılmıştır. 1924 yılına gelindiğinde cumhuriyetin ilanı sonrası yeni devletin eğitimde yenilikler yapmak istemesi, ilkokul çocuklarının zamanın ideolojisine uygun bir eğitim görmesi ihtiyacı ortaya çıkmış bu nedenle ilkokullardaki müfredat programı ile birlikte ders kitaplarının da yenilenmesi gerekmişti. Fuat Köprülü, 1337 basımlı Milli tarih ders kitaplarını 1340 yılında yeni müfredat programına uygun olarak yeniden düzenlemiş ilk mekteplerin üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıflarında okutulmak üzere üç cilt halinde güncellemiştir. Fakat bu müfredat programındaki yenilikler zamanla yetersiz kalmış ve 1926 yılında yeniden bir düzenleme yapma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bunun üzerinde yeniden müfredat programı değişmiş ve Fuat Köprülü de 1928 yılında Milli Tarih ders kitaplarını yeni programa uygun olarak ilk mekteplerin dördüncü ve beşinci sınıflarında okutulmak üzere yeniden düzenlemiştir. Biz bu çalışmamızda sadece II. Meşrutiyet dönemine ait ders kitaplarının yazıldığı dönemdeki müfredat programı ile ders kitaplarının içeriğini incelemeye çalıştık. Ve çalışmamızın üçüncü bölümünde Milli Tarih ders kitaplarının latinizesini vermek suretiyle bu kitapları günümüze taşıdık.

Öncelikle bahsi geçen kitapların İkinci Meşrutiyet yıllarını kapsayacak şekilde millî tarihimizin siyasi tarihinde önemli bir dönemin tarih yazıcılığı hakkında bize malumat veren kaynak eserler olduklarını vurgulamak icab eder.

İkinci Meşrutiyet yılları pek çok fikir akımının neşv ü nema bulduğu bereketli ve bir o kadar da karmaşık yapı ve zihniyet dünyalarının mayalandığı bir dönem özelliği arz eder. Mehmet Fuat Köprülü'nün temsilcisi bulunduğu Türkçülük fikir akımı da bu yıllarda kurumlaşmasını tamamlayarak bir grup Osmanlı/Türk aydınının vücut verdiği siyasi, sosyal

ve kültürel bir yapılanma olarak teşekkül etti. Dönemin pek çok aydını gibi Türkçü fikriyatı savunan mütefekkir sınıf da devletin içinde bulunduğu durumdan nasıl kurtulacağı problemi üzerine kafa yormaktan geri durmamıştır. Bu doğrultuda öne sürdükleri temel fikrin önermeleri arasında “Millî” olan her şey hakkında inceleme ve araştırma yapmak suretiyle Osmanlı/Türk toplumuna yeni bir ideal, yeni bir mefkûre aşlamak fikri yer almıştır. Bu gayeyi gerçekleştirmek amacıyla da var olan güçleriyle hummalı diyebileceğimiz bir çalışma ameliyesi işine girişmişler millî tarih, millî edebiyat, millî iktisat vs. hemen her konu hakkında eser kaleme almayı kendileri için görev addetmişlerdir.

Mehmet Fuat Köprülü'nün ders kitapları olan *Millî Tarih* adlı eserlerini de bu minval üzere değerlendirmek meselenin vuzuh kesbetmesi bakımından önem arzedecektir. Köprülü'nün bahsi geçen eserlerini bu fikriyat çerçevesinde yani Türkçü bir bakış açısıyla kaleme alındığını söylemek ilk elden önemli bir tesbit olarak zikredelim. Kitapların hemen hepsinde göze çarpan en temel hususlardan biri millî olanı öne çıkaran tavrı olmalıdır.

Fuat Köprülü'nün metodolojisinin -ki hoca modern Türk tarihi çalışmalarının başlatıcısı kabul edilmektedir- bütün unsurlarıyla bu ders kitaplarına da yansıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. “Millî” bir bakış açısı ve “yerlilik” düşüncesi ilk planda fark edilen onun metodolojik yaklaşımının en temel vasıflarından birini teşkil eder. Türk tarihine bütüncül yaklaşımı zikri geçen tarih ders kitaplarında da kendini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- AKÜN, Ömer Faruk, “Mehmed Fuad Köprülü”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 28, 2003.
- ASILSOY, Abdülkerim, *Türk Modernleşmesi Öncülerinden Fuat Köprülü: Hayatı, Eserleri ve Fikirleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008.
- ASILSOY, Abdülkerim, “Mehmet Fuat Köprülü’nün İlmî Hayatı ve Eserlerinde İzlediği Metot Üzerine”, *Tarihimizden Portreler Osmanlı Kimliği-Prof. Dr. Cevdet Küçük Armağanı*, ed. Zekeriya, Kurşun-Haydar Çoruh, İstanbul: Ordaf-Marmara Üniversitesi, 2013, ss. 213-244.
- DEMİRCİOĞLU, İsmail Hakkı, ”Osmanlı Devletinde Tarih Yazımının Tarih Öğretimi Üzerine Etkileri”, *Milli Eğitim*, S. 193 (Kış 2012), ss. 115-125.
- DEMİREL, Fatih, “Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 25, S. 2 (2012), ss. 507-530.
- İNALCIK, Halil, “Türk İlimi ve M. Fuad Köprülü”, *Türk Kültürü*, S. 65, (Mart 1968) ss. 289(17)-297(22).
- İNALCIK, Halil, “Türkiye’de Osmanlı Araştırmaları: I-Türkiye’de Modern Tarihçiliğin Kurucuları”, *XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, (04-08 Ekim 1999), Ankara, C.1 , (2002), ss. 85-166.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, “Bizde Milli Tarih Yazılabilir Mi?”, *Yeni Mecmua*, Y. 1, S. 22, (6 Kanunievvel 1333), ss. 427-428.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, “Türk Edebiyatı Tarihinde Usul”, *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986, ss. 3-47.

- KÖPRÜLÜ, Orhan F., “Fuad Köprülü’nün Hayatı ve Eserleri”, *Türk Edebiyatı Tarihi Ord. Prof. M. Fuad Köprülü*, der. Dr. Orhan F. Köprülü ve Nermin Pekin, İstanbul: Ötüken, 1980, ss. XV-XXI.
- KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad, “Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında”, *Bilgi Mecmuası*, C. I, S.2 (Kanunievvel 1329), ss. 185-196.
- KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad, *Milli Tarih Devre-i Mutavassıta Birinci Sene*, Kanaat Kütüphanesi ve Matbaası, 1337.
- KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad, *Milli Tarih Devre-i Mutavassıta İkinci Sene*, Kanaat Kütüphanesi ve Matbaası, 1337.
- KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad, *Milli Tarih Devre-i Aliyye Birinci Sene*, Kanaat Kütüphanesi ve Matbaası, 1337.
- KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad, *Milli Tarih Devre-i Aliyye İkinci Sene*, Kanaat Kütüphanesi ve Matbaası, 1337.
- KURAN, Ercüment “Fuad Köprülü’nün Milliyetçiliği”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 3, Konya 1997, ss. 243-248.
- MAARİF-İ UMUMİYE NEZARETİ, *Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı altı, beş, dört ve üç derslane ve muallimli mekteblere mahsus*, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1329.
- TANSEL, Fevziye Abdullah, “Memleketimizin Acı Kaybı Prof. Dr. Fuad Köprülü”, *Bellekten*, C. XXX, Nu.120, Ekim 1966, ss. 267-281.
- TANSEL, Fevziye Abdullah, “Ölümünün Dördüncü Yıldönümü Münasebetiyle Fuat Köprülü’nün Türk Ocaklılar’la İzmir Seyahati ve Temsil Edilen Manzum Tiyatrosu: Türk’ün Duası”, *Türk Kültürü*, S. 92, (Haziran 1970) ss. 516(12)-531 (27).